

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Årgång 1979–1981

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 1979–1981

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 1982

EDITOR
GUNNAR BROBERG
UPPSALA

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*

ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

INNEHÅLL

CARL-JOHAN CLEMEDSON, Högtidstal i Uppsala Domkyrka den 10 januari 1978 till 200-årsminnet av Carl von Linnés bortgång	7
Summary: Commemoration speech given in the Cathedral of Uppsala on January 10th 1978 on the occasion of the bicentenary of the death of Carl Linnaeus	16
ALLAN ELLENIOUS, Linné i medaljkonsten	17
Summary: Linnaeus in medal art	34
BIRGER STRANDELL, Linnés ättlingar	35
Summary: Descendants of Linné (Linnaeus)	49
TORGNY HAG, Karoliner och behemoter	51
Summary: Caroleans and Behemots	72
HANS KROOK, Peter Jonas Bergius—Linnés lärjunge och läkarekollega	73
Summary: Peter Jonas Bergius—Linnaeus's pupil and medical colleague	85
STEN G. LINDBERG, Henrik Foug—Linnélärjungen som blev vårt 1700-tals främste typograf	87
Summary: Henrik Foug—Linnean pupil and the foremost typographer in Swedish eighteenth century	104
BIRGER STRANDELL, Linnés lärjungar	105
Summary: Pupils of Linnaeus	143
STEN G. LINDBERG, Några minnesbilder av Sten Lindroth (1914–1980)	145
STEN LINDROTH, Samtal om Linné	153
<i>Smärre meddelanden</i>	
GUNNAR BROBERG, Linnéfirandet 1978	159
Linnésällskapets klipparkiv, Två Linnésymposier, Biologihistoriska tidskrifter	162
GUNNAR BROBERG, Bokanmålningar	164
CARL-OTTO VON SYDOW, Linnés Västgötaresa	167
STELLAN ERLANDSSON, Pehr Löfving hyllad	169
GUNNAR BROBERG, Bokanmålningar	169
BENGT JONSELL, Danskt botaniskt storverk	170
Linnéskrifter till salu	174
GUNNAR BROBERG, Diskussionen om Linnéminnena	175
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	
ROLAND MOBERG, Sällskapets verksamhet 1978–1981	185
Stadgar för Svenska Linnésällskapet	187

CARL-JOHAN CLEMEDSON

Högtidstal i Uppsala Domkyrka den 10 januari 1978 till 200-årsminnet av Carl von Linnés bortgång

Carl von Linné föddes »just i den wackraste våren, då göken utropat sommaren mellan lövsprickningens och blomningens månader», men han gick bort i årets allra mörkaste tid. I den gråa, dystra vinteraftonen torsdagen den 22 januari 1778 bar storklockan i Uppsaladomen med sin mäktiga klang ut budskapet över staden och de där tillstädeskomna människoskarorna och till de många gårdarna på slätten att Carl von Linné hade vigts till den sista vilan. Tolv dagar tidigare, alltså i dag för jämnt 200 år sedan, hade han gått ur tiden. Då vi nu samlats för att med denna högtidsstund hugfästa 200-årsdagen av Linnés bortgång, önskar Uppsala Domkyrka, och det universitet, åt vilket han ägnade hela sin mannagärning samt Kungl. Vetenskapsakademien, Uppsala kommun och Smålands Nation samt Svenska Linné-Sällskapet, som ser som sin främsta uppgift att vårda och vörda Linné och hans verk, ägna honom och hans gärning några tacksamhetens och uppskattningens tankar.

»Den svenska äran bröt sig nya banor
i tankens obesökta land: Linné
stod segersäll bland sina blomsterfanor,
oskyldig, älskvärd, konstlös liksom de»,

skaldade en gång Esaias Tegnér i sin berömda Akademisång. Men det är inte den Linné, som Tegnér besjög, som vi vill hylla i dag, inte den Linné, som ägnades en magnifik oration på Växjö gymnasium av linnélärjungen, medicinalrådet Sven Anders Hedin vid Linnéjubileet 1807, och inte heller den Linné, som blev föremål för stora festligheter och ovationsartade hyllningar inte endast här i Uppsala utan runt om i världen vid jubileet 1878, och ej heller den barnafromme, blide blomsterkungen, en symbol för ungdom och vår, som hyllades vid jubileet 1907. Nej, många vindar har blåst sedan dess, och både vår omvärld och

vår tankevärld har undergått genomgripande förändringar, och mycket har omvärderats och ses med andra ögon nu än för 70 år sedan. Det är inte den blide blomsterfursten, som ofelbar vandrar fram över fagra blomsterängar i en sky av rosendoft eller den obestridda fursten av naturens tre riken, som vi i dag vill ägna vår hyllning. Nej, det är den Linné, som i all sin vetenskapliga storhet och sin framstående gärning ändock var en fattig syndig människa med mänskliga fel och brister som alla vi andra.

All forsknings yttersta mål är att så långt det är möjligt söka sanningen. Vi bör därför med glädje och tillfredsställelse se, att den moderna Linné-forskningen givit oss inte endast en fördjupad utan även en sannare bild av Linné som vetenskapsman och som människa än den, som utformades under romantikens och den svenska idealismens dagar. Ty, inte blir Linnés enastående vetenskapliga livsverk mindre betydelsefullt, därför att det insatts i sitt idéhistoriska sammanhang och därför, att en kritisk analys visat, att det fanns områden, till och med inom botaniken, som han inte behärskade. Och inte blir Linné som människa mindre betydande, därför att vi lärt oss inse, att han inte var vår barndoms blide blomsterkung utan en mycket komplicerad, sensibel människa, som ofta plågades av tvivel, missmod och förtvivlan. Det är mot bakgrund av denna mera fördjupade och sannare bild av Linné som vetenskapsman och som människa, som jag nu går att söka fullgöra den synnerligen vanskliga uppgiften att teckna några få, skissartade drag av hans omfattande och skiftesrika verksamhet. Det kan endast bli några axplock.

Linnés namn är ovedersägligen ett av de verkligt stora på naturforskningens område. Hans verksamhet spände över ett flertal vetenskapsgrenar inom alla tre naturens riken. Till professionen var han egentligen läkare, och han var verksam som professor i medicin vid medicinska fakulteten här i Uppsala i inte mindre än 36 år, men hans väsentligaste insatser kom dock, vilket är allom bekant, att falla inom botaniken, där »hans fundamentala roll i hela denna vetenskaps utveckling och gestaltning är odiskutabel» för att citera idé- och lärdomshistorikern Gunnar Eriksson. Linné är sålunda den stora portalgestalten inte endast inom svensk botanik utan inom botaniken över huvud taget under 1700-talet, även om en del botanikhistoriker i likhet med den tyske växtfysiologen Julius Sachs menar, att Linné visserligen gjorde banbrytande insatser inom vissa grenar av botaniken, men att han på grund av idéinnehållet i sina skrifter samt hans diffusa, spekulativa tankar speciellt inom växtfysiologien, snarare än en föregångsman är att anse som det sista stora

namnet i en svunnen epok – de stora herbalisternas. Genom sin helt enastående iakttagelseförmåga föll han visserligen in i den stora västerländska empiriska idétraditionen, men genom sitt starka hävdande av kategoribegreppet i hans lärofader Aristoteles anda var han, menade man, den siste skolastikern i botanisternas krets.

Obestridligen är Linné en av vårt lands allra mest produktiva författare, och att i detalj behärska hela hans vetenskapliga och litterära produktion torde vara ytterst få, om ens någon enda förunnat. »Redan omfattningen av Linnés livsverk har på något vis verkat avskräckande», skriver Sten Lindroth, »han ville omgestalta naturalhistorien i hela dess vidd, och kraven på den forskare som vill följa honom i naturens tre riken är följaktligen högt uppdrivna.» Ja, Linnés livsgärning är i sanning imponerande, och hans flit och arbetsförmåga var alldeles häpnadsväckande. Uppenbarligen levde han väl upp till det ur Plinii Historia Naturalis hämtade, från den grekiske målaren Apelles stammande valspråket *Nulla dies sine linea*, ingen dag utan en skriven rad. Resultatet av Linnés strävsamma liv var sålunda inte endast en synnerligen omfattande och vittomspännande litterär produktion av vetenskapliga böcker och skrifter, dissertationer, reseberättelser och medicinska och ekonomisk-botaniska upplysningsskrifter, utan även en mycket omfattande in- och utländsk korrespondens, en gagnarik akademisk lärarverksamhet med förutom stora åhörarskaror av svenska studenter även många utländska lärjungar från ett flertal länder. Därutöver anförtröddes han en mängd olika uppdrag vid universitetet, i medicinska fakulteten, i akademiska konsistoriet, i den 1739 instiftade Vetenskapsakademien, där han var en av de sex stiftarna och Akademiens första preses, samt som sekreterare i över 20 år i Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala och som inspektör under många år för Smålands nation, för att nu inte nämna många andra uppdrag, som anförtröddes honom i hans egenskap av landets ledande naturforskare.

Tres faciunt collegium, tre utgör ett kollegium, lyder en romaren Neratius Priscus tillskriven berömd rättssats. Icke så dock i dåtidens Uppsala, där Linné under första hälften av sin professorsbana långa tider ensam utgjorde hela medicinska fakulteten, då hans ämbetsbroder Nils Rosén som livmedicus eller av andra ämbetsplikter var kallad från Uppsala. Och vad enbart arbetet i akademiska konsistoriet kunde innebära, där Linné med nit och duglighet alltid deltog, trots att ärendena ofta låg långt ifrån hans egentliga intressesfär, framstår i hjärt belysning av det faktum, att det under Linnés professorstid från hösten 1741 och till dess

hans vacklande hälsa sommaren 1776 förhindrade honom att lämna hemmet, i *Consistorium Majus* avhölls inte mindre än 1902 sammanträden, och att enbart protokollet från ett sådant sammanträde exklusive tillhörande akter och bilagor kunde omfatta mer än 130 sidor. Sakerligen fanns det skäl för hans klagan i ett memorial till universitetets kansler Anders Johan von Höpken år 1763, att »emedan jag mera vårdat wettenskapen än mitt eget lif, har jag utsläpat min kropp, kortat mine dagar och ådragit mig, altför tidigt, ålderns bräckligheter».

Linné var i sin naturvetenskapliga gärning framförallt systematiker och vetenskaplig namngivare, och som två röda trådar i ränningen i hela hans vetenskapliga livsväv går de båda kardinalbegrepp, vilka han infört i den tionde punkten i företalet till första upplagan av hans *Systema Naturae*, nämligen *divisio* och *denominatio*, att indela, dvs. systematisera, och att namngiva. Jag kan ej förstå det som inte är systematiskt ordnat, skriver han, och en sann botanist är, menar han, endast den, »qui nominibus noscit nominare», alltså endast den som kan nämna naturföremålen, växterna, vid deras rätta namn.

Som systematiker är Linnés namn för alla tider oupplösligt förknippat med hans banbrytande verk *Systema Naturae*, hans systematiska indelning av naturens tre riken, i sina huvuddrag upplinjerad redan under hans ungdomstid i Uppsala och tryckt i Holland 1735. I princip är detta hans system, av honom själv senare utvidgat i många utökade upplagor av *Systema Naturae*, fortfarande giltigt. Även om Linné inom den systematiska botaniken hade föregångare, exempelvis Ray och Morison i England, Rivinus i Leipzig och Tournefort i Paris, så var han dock ovedersägligen den förste, som helt klart insåg skillnaden mellan de naturliga och de artificiella systemen för klassificering av växterna, och den förste, som lyckades uppställa ett artificiellt system, hans bekanta sexualsystem, som var så genomarbetat och så fullständigt, att det under lång tid kunde tjäna som en floristisk examineringsnyckel.

Linné tillkommer vidare i väsentlig grad äran av att vara det biologiska artbegreppets skapare. Visserligen hade den engelska naturalisten John Ray redan 1686 lanserat en definition för begreppet art, och före Ray hade Francis Bacon och efter honom Leibniz brottats med detta problem, men det blev ändå Linné förbehållet att verkligen bringa klarhet i den typ av förvantskap, som efter honom brukar benämnas linneanska species eller arter. Även genus- eller släktbegreppet fick större stadga genom honom, och han införde ett stort antal släktnamn som fortfarande är i bruk.

Linnés mest epokgörande insats inom botaniken – och inom zoologien – var kanske ändå hans konsekventa införande av den binära vetenskapliga nomenklaturen, alltså av latinska namn för varje växt och djur bestående av två, eller i sällsynta fall av tre, ord. Visserligen hade den schweiziske botanisten Kaspar Bauhin mer än hundra år före Linné givit en del växter liknande tvåledade latinska namn, men det var först Linné, som fullt konsekvent genomförde denna revolutionerande förenkling, vars geniala enkelhet han inte ens själv till en början tycks ha insett. Den binära nomenklaturen innebar en oerhörd förenkling inte endast för fackmännen. Generationer av skolungdom, som vändats över det latinska växtnamnpluggandets vedermödor borde sannerligen ha sänt Linné en tacksamhetens tanke för denna förenkling, som innebar, att de till exempel för Linnés egen blomma, linnean, endast behövde lära sig namnet *Linnaea borealis* i stället för exempelvis den förlinneanske Leipzigerbotanisten Paul Ammanns långa namn för samma växt *Valerianella nemorosa repens, foliis vitis idaeae minoribus, flore subrubente, semine umbilicato oblongo* och många andra ofta lika långa eller längre namn för samma växt, tillkomna genom att varje botanist med självaktning skulle skapa sitt eget latinska namn för varje växt han kände. Att de förlinneanska botanisternas fullkomligt godtyckliga namngivning, allteftersom antalet nyupptäckta växtarter ökade alltmer, snart skulle ha lett till fullständigt kaos är alldeles uppenbart. Tryckåret 1753 för Linnés monumentala verk *Species Plantarum*, i vilket den binära nomenklaturen är helt genomförd, räknas nu enligt internationell överenskommelse som utgångsår för all vetenskaplig botanisk namngivning, liksom publiceringsåret 1758 för den zoologiska delen av tionde upplagan av Linnés *Systema Naturae* bildar utgångspunkt för den zoologiska vetenskapliga namngivningen.

Det kan vara svårt att med några få ord sammanfatta Linnés betydelse som systematiker och nomenklaturreformator, men kanske kan den med den amerikanske naturforskaren Donald Culross Peatties ord uttryckas på följande sätt:

»Resenärer hämtade växter från de mest skilda länder till Linné, men om de så hade burit hela världen till Uppsala skulle det blott blivit en enda villervalla, om icke Linnés kategoribegrepp bringat ordning och reda. Sachs, botanikens historiker, hävdar, att Linné var en sann skolastiker, och från en synpunkt sett stämmer detta. Man kan påstå, att de linneanska arterna icke är verkliga, att naturen inte känner några arter utan endast individer, och att inte ens den store gamle svenskens nyfikna och tålmodiga sinne skulle ha kunnat härbärgera den

gröna och växande världens mångfald. Men han hade en filosofs ögon och såg hur han kunde generalisera.»

Linné var i sitt omfattande medicinska författarskap inte lika lyckosam som inom botaniken. Men utan tvivel torde hans medicinska verksamhet och då främst hans undervisning ha haft stor praktisk betydelse. I en tid, då det i hela vårt land med dess nära två miljoner innevånare endast fanns ett tiotal provinsialläkare, var hans undervisning om ett naturenligt levnadssätt samt om medicinens grunder även för de teologie studerande, vilka som präster ute i bygderna skulle utöva den så kallade prästmedicinen, säkerligen till stor välsignelse för de bredare folklagren. Detsamma gäller hans idoga strävan att införa nya växtdroger i medicinen och att sprida kunskap om den skatt av läkeörter, som fanns att tillgå inom landet.

Linné var en ypperlig berättare. Inte minst märker vi detta i hans landskapsresor, så fulla av intressanta och ofta roande och spirituella uppgifter inte endast om växter, djur och natur utan även om allmogens levnadssätt, dess metoder att bruka jorden, dess liv i helg och söcken, dess skrock och övertro och mycket mycket annat, och inte utan rätt har Gunnar Olof Hyllén-Cavallius, Värends och virdarnas skildrare, kallat Linné vår förste etnograf. Linnés språk i dessa reseberättelser, ofta korthugget, mustigt och expressivt men ändock bildrikt har ännu i vår moderna tid ej förlorat sin säregna tjuskraft. Hör bara de berömda slutraderna i hans Västgötaresa om lantmannens arbete ute på åkern, där »somliga bönder slog av säden med lien, ... somliga körde hem sin råg, somliga tröskade, ... somliga jämkade åkeren med järnharven, somliga sådde ut vinterrågen, somliga harvade ner kornen, somliga jämnade åkeren med välten, under det vallebarnen söngo och blåste i sina horn för boskapen som bettes i de avslagna ängar, intill dess det kulna aftonvädret begynnade vissla, och klara solen nedsjunka under horisonten, då vi kommo in i Uppsala trädgård.» Stor litteratur är detta kanske inte men otvivelaktigt målande, suggestivt och informativt. Linné var i sanning en gudabenådad observatör. Han såg allt och noterade allt. Allt var viktigt.

Linnés svenska prosarbeten tillhör det märkligaste vårt 1700-tal åstadkommit. På sitt sätt är han där lika banbrytande som inom vetenskapen, har det sagts från litteraturhistoriskt håll. Främst var det naturlighet och okonstlat uttryckssätt snarare än språkets förfining, som var utmärkande för honom. Legenden vet berätta, att den franske naturalis-

ten Buffon, årsbarn med Linné och en av dennes främsta vedersakare, skrev sitt encyklopediska verk *Histoire Naturelle* stående galaklädd i siden, ordnar och spetsmanschetter. Linné var, skriver Oscar Levertin i sin lyriskt målande, tyvärr aldrig fullbordade Linnébiografi »aldrig galaklädd i sin stil, icke ens då han, iförd rektorsinsignierna talade inför majestäter, stater och kårer.» Ja, vem annan än Linné skulle i en oration på Stora Carolinska lärosalen här i Uppsala i Deras Kungliga Majestäters höga närvaro på tal om vad som skulle hända, om inte vetenskapen odlades i ett land, använt följande drastiska liknelser:

»Ja Skogssnuvor skulle gömma sig i alla buskar,
Gastar spöka i alla mörka vrår,
Tomtgubbar, Vaettar, Naeckar och andra Lucifers anhang leva med oss som gråkattor,
Samt Vidskeppelse, Hexerie och Signerie svärma omkring oss som Mygg.
Sannerligen utan wettenskapen skulle allt gå confust:
i Gudadyrkan, i Regeringen, i Hushållet, i all vår lefvnad.»

I likhet med flera av hans föregångare, exempelvis en Ray, en Swamerdam, och en Haller och i överensstämmelse med tidsandan står Linné i sin naturspekulation på en fast religiös grund. Hans livsåskådning var sålunda starkt teistisk men med ett betydande inslag av mysticism. »Han hade alltid wördnad och admiration för sin Skapare och sökte leda sin Wettenskap till dess Auctor», skriver han om sig själv. Utgången från ett av stormaktstidens gammallutherska ortodoxi och fromhetsliv präglat småländskt prästhem behöll han hela livet igenom sin fromma barnatro, helt oberörd av det radikala gudsförnekande, som var en del upplysningsfilosofers signum. Bibeln, och främst Gamla Testamentet, hade varit »den obetvylade auktoriteten» i barndomshemmet i Stenbrohult, och så kom den att förbli under hela Linnés levnad. »Någon *strid* mellan tro och vetande har Linné, såvitt jag kunnat finna, aldrig genomkämpat», skriver Henrik Schück, en gång rector magnificus här i Uppsala.

Överallt i Linnés skrifter möter vi citat ur Bibeln, och inte sällan formar sig hans tal och skrift till regelrätta predikningar. Hans tal om *Märkvärdigheter uti Insecterna* vid nedläggandet av presidiet i Vetenskapsakademien den 3 oktober 1739 är sålunda till sin form en predikan över 12:te kapitlet, verserna 7 och 8 i Jobs bok. Alltigenom är språket i detta märkliga tal präglat av tidens predikostil, vilket skulle komma att få en av sina främsta företrädare i den kända, från Uppsala utgångne teologen och homileten Sven Baelter. Jämte de klassiska poeterna Ovidius, Vergi-

lius och Horatius samt författarna Seneca och Plinius är den Heliga Skrift Linnés främsta litterära inspirationskälla, och otvivelaktigt förtjänar Bibeln att nämnas i främsta rummet. Många exempel härpå kan andragas, men ett må vara nog. I tionde upplagan av *Systema Naturae* slår han an det berömda inledningsackordet med anknytning till Andra Moseboks 33:dje kapitel: »Jag såg den oändlige, alwettande och alsmächtige Guden på ryggen, då han gick fram, och jag hisnade. Jag sporde äfter Hans fotsteg öfver naturens fält och märkte utur hwart enda, äfwen i dem jag näppeligen kunne skönia, en oändelig wishet och macht, en outransakelig fullkomlighet ...» Linné är enligt Levertin som prosaskriftställare en diktare, i vilkens framställning psalmistens upphöjdhet växlar med idyllikerns naturglädje och sagoberättarens fantasilek ... Av alla 1700-talets skriftställare är han den ende, »som tänker bibliskt, som känner bibliskt och skriver bibliskt». Linnés *curiositas naturalis*, hans undran inför naturen, och hans strävan att finna Skaparens allmakt bakom allt i naturen var otvivelaktigt de två mäktigaste drivfjädrarna i all hans verksamhet.

Linné var, även med nutida mått mätt, oerhört aktiv, och utan att spara sig offrade han tid och krafter på sitt arbete och sin vetenskap. Efter de lyckliga ungdomsåren, då han med nästan manisk intensitet skapade *Systema Naturae* och de grundläggande botaniska verken, kom de tyngre, ej alltid så lyckosamma åren, då enligt Pehr Wargentin, Vetenskapsakademiens sekreterare, alla värderade Linné men nästan ingen älskade honom, och då ångesten, ledan och ödsligheten var ej sällsedda gäster i hans liv, och som tog sig uttryck i hans märkliga för att inte säga ibland kusliga Nemesis Divina-spekulationer. Ohälsa och ålderdomskrämpor kom tidigt. »Gubben Linnaeus börjar ansenligen åldras», klagar han redan före 60-årsåldern, och vid Samuel Klingenskiernas bortgång i oktober 1765, har Linné redan föraningar och skriver till den oförliknelige vännen Abraham Bäck: »Stiernorne skynda sig till nedergången, den ena efter den andra; jag är nu mot horisonten.»

Det har sagts, att Linnés bortgång betydde avslutningen på en epok, då naturvetenskapen intagit en dominerande ställning vid Uppsala universitet med, utöver Linné, män som Anders Celsius, Samuel Klingenskierna, Nils Rosén von Rosenstein, Johan Gottschalk Wallerius och andra. Ett sådant omdöme kan givetvis diskuteras, men Linnés betydelse som lärare är dock ovedersäglig. Han ägde en enastående förmåga att entusiasmera sina åhörare och elever och att få »apostlar», som, stora faror och besvärligheter till trots, alltid stod beredda att bege sig till

skilda delar av jordklotet för att sända eller bringa hem naturalier till sin vördade gamle lärare i Uppsala. Full av iver och entusiasm över alla nya sändningar från apostlarna sörjde han djupt de olycksöden, som drabbade dem som dukade under i fjärran länder.

Intresset för naturkunskapen och då enkannerligen botaniken fortsatte att leva långt efter mästarens död genom hans lärjungar och efterföljare. Ett par av dessa förtjänar särskilt att ihågkommas i år. Den ene av dem är Carl Peter Thunberg, Japanfararen och utforskaren av Kaplandets flora, som efterträdde Linné den yngre på den linneanska professuren. Det är den 8 augusti i år jämmt 150 år sedan Thunberg avled. Den andre är Elias Fries, den svenska mykologiens fader och stamfader för botanistdynastien Fries. Elias Fries var inte Linnélärjunge, men som trettonåring satt han på gymnasiet i Växjö och åhörde medicinalrådet Sven Hedins magnifika oration över Linné vid jubileet 1807, och, skriver Fries i sitt arbete *Botaniska Utflygter*, »intrycket af densamma fästade författaren häraf vid Botaniken». Den 8 februari i år är det 100 år sedan Elias Fries gick ur tiden.

Intresset för botanik och zoologi spred sig från den linneanska epoken som ringar på vattnet ut till allt vidare kretsar i vårt land, och det är nog ingen tillfällighet, att präster, läkare och andra amatörer av den älskligaste av vetenskaper spelat en så betydande roll i vårt lands botaniska utforskande. Den linneanska prästgårdstraditionen och det genom Linné väckta botanikintresset har levat kvar ända in i vår tid. Med Gustav Sundbärg kan man hävda, att »kärleken till naturen är djupt rotad hos vårt folk. Den fick en oerhörd väckelse genom Linné. Säkerligen har man alltför litet uppmärksammat detta faktum. Linné har bestämt riktningen av vårt folks intresse för århundraden.»

I sitt trontal i oktober 1778 till Rikets församlade ständer yttrade Gustav III om Linné: »Jag har förlorat en man, som gjort lika ära åt sitt fädernesland såsom värdig medborgare, som han verkligen var över hela världen berömd. Längre skall Uppsala påminna sig den ryktbarhet som Linnés namn åt denna högskola förvärvat.» Det har blivit ytterligt få enskilda personer i vårt land utanför Kungahuset förunnat att omnämnas i ett trontal. Linné förtjänade förvisso den äran. Han vann internationell berömmelse redan under sin livstid, och fortfarande är han en av vårt lands internationellt bäst kända naturforskare. Som läkare och medicinsk författare strålar hans namn inte med samma glans, och möjligen kommer han en gång att vara helt glömd i medicinens historia. Hans namn som botanist däremot kommer säkerligen att leva och att äras i alla tider.

Summary

COMMEMORATION SPEECH GIVEN IN THE
CATHEDRAL OF UPPSALA ON JANUARY 10TH
1978 ON THE OCCASION OF THE BICENTENARY
OF THE DEATH OF CARL LINNAEUS

By
CARL-JOHAN CLEMEDSON

Based on modern Linnaean research, the author gives a short review of Linnaeus's extraordinary active life as a teacher, research worker and author. Emphasis is laid especially upon his importance as the creator of the binominal nomenclature in botany and zoology as well as on his final establishment of the species conception and the creation of the so called linnaean species. His *curiositas naturalis*, his religiosity and his reliance on the Scriptures as the unquestioned authority of his life and his work, as well as his singular style and his peculiar power of fascination in many of his books and above all in his reports from his expeditions and observations in various parts of Sweden—his "landskapsresor"—are emphasized, as is his significance for the rise and development of botany, his *scientia amabilis*, especially in Sweden through his own efforts and through his many students. By profession Linnaeus was a doctor of medicine and professor at the Faculty of Medicine at the University of Uppsala for not less than 36 years, but he was not as successful with his medical writings as he was with his botanical works. In the history of medicine he will probably be forgotten, but in the history of botany his name will certainly be remembered for ever with reverence and respect.

Författarens adress: Professor Carl-Johan Clemedson
Vintervägen 17, 182 74 Stocksund

Linné i medaljkonsten

Få gestalter i vetenskapshistorien tycks komma en så nära som Linné. Oförbehållsamt berättar han i de självbiografiska anteckningarna om tron på sin egen förmåga, om sina triumfer och den nya ordning han införde i sin vetenskap. Vi möter honom som han tedde sig på Uppsalas gator, i botaniska trädgården eller i kretsen av lärjungar ute på Hammarby, lantstället bortom Danmarks kyrka: snabb i sina rörelser, otålig inför senfärdiga medmänniskor, »hastigt rörd, sensibel». Han framträder inte minst som en visuell begåvning, något som han själv också var väl medveten om. Han talar om sina bruna, livliga, skarpa ögon – ännu vid aktningsvärd ålder behöll han sin goda syn, även när hans mirakulösa minne började svikta. Oupphörligt var han stadd på nya upptäcktsfärder, vare sig de gällde märkvärdigheter i insektslivet eller arbetarnas villkor i Falu koppargruvas irrgångar.

Så långt är bilden utan komplikationer. Men det har sedan länge stått klart att Linnégestalten har flera bottnar, att författaren till landskapsresorna och *Systema naturae* också skrev *Nemesis divina*. I Lachesis-anteckningarna och breven nyanseras bilden ytterligare, skuggor och dagrar blandas, empirikern och systematikern Linné framträder med sin ängslan, sin känslighet för kritik, sina fördomar. Man har talat om två ansikten, Linné som mänsklig och vetenskapshistorisk paradox. I samma stund

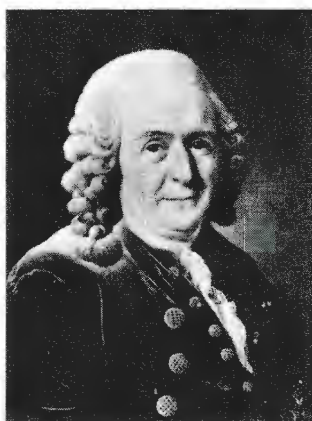

som personlighetsdragen tycks ordna sig i ett tydligt mönster brister enheten och den muntre, till iakttagelser ständigt beredde naturforskaren förvandlas till en misantrop och världsföraktande stoiker, upptagen av dödstankar och redo att vid minsta motgång lägga ned sin penna.

Bildkonstens medel att fånga en person av denna komplexitet är självfallet begränsade, i synnerhet när vi rör oss i frihetstidens och den begynnande gustavianska tidens Sverige. De målade porträtten visar föga av den psykologiserande tolkning som på kontinenten lanserats av Maurice Quentin de Latour. De har sitt fixerade rollgalleri där den enskilda människan ofta reduceras till en representant för sitt stånd och sitt yrke, utan möjlighet att bryta igenom rollkonventionerna. Men det hindrar givetvis inte att de hävdvunna bildtraditionerna också kan fungera som medel att slå en brygga mellan individen och den sentida betraktaren. Bilderna ger ju ständigt stoff åt den historiska fantasien, kunskaper om den avbildades liv och insatser supplerar de visuella vittnesbörden.

Porträtt av humanister och andra lärda hade under 1500- och 1600-talen fått en utformning som skilde dem från stats- och bördsporrätten. Uppvärdering med hjälp av kolonner, draperingar och andra inslag i miljön fick vika för en koncentration på individuella särdrag, ofta kompletterat med attribut som karakteriserade den lärde och hans specifika intressen. På den sociala rangskalan intog han en anspråkslös plats; därav bristen på yttre statusladdning i porträtten.

Också Linnéporträtten kan med fördel ses i detta perspektiv, låt vara att individualiseringen skett med skiftande grad av intimitet.

sterkonungen. Den karakteristiska blicken finns där, vänligt iakttagande, anletsdragen är uppenbarligen väl fångade och ur knapphålet slingrar sig linnean, liksom framskymtande ur det halvdunkel som är blommans naturliga hemvist. Linné själv ansåg porträttet »så förträffeligt at intet kan wara likare». I annat sammanhang koncentrerar han sitt omdöme i en latinsk fras: »*Effigies Roslini optima*». Hans uppskattning behöver inte endast ha gällt den yttre likheten. Linné kan i porträttet ha sett sig själv i den roll han helst önskade spela inför eftervärlden.

Steget från de målade och graverade porträtten till medaljerna är betydande. Direktkontakten genom blickfixering försvinner, möjligheterna att karakterisera med ljus och skuggor underordnas eller får vika för trycket från traditioner, som över den italienska renässansen för rätt ned i antiken. I oföränderliga profiler mejslas porträtten fram. En mellanställning intar de medaljonger i större format, som stundom kunde tjäna som inspirationskällor för medaljkonstens miniatyrer. Ett exempel från vårt område är den bekanta medaljong som 1773 utfördes av Carl Fredrik Inlander och som i sin tur kom att bli välkänd genom att kopieras och spridas av Wedgwood and Bentleys. Ett annat är Sergels framställning på gravmonumentet i Uppsala domkyrka från 1798, i gipsversion utförd fyra år tidigare.

Men medaljerna har en inte oväsentlig fördel. Den kan komplettera den bildmässiga karakteristiken med inskrifter och mer eller mindre sinnrikt komponerade reverser. Genom inslaget av komprimerade sentenser nalkas de det litterära äreminnets genre, på samma sätt som profilporträtten gärna ger heroiska asso-

ciationer och en fläkt av öden undandragna förgängligheten. Jämför t.ex. Linnés stil i landskapsresorna eller breven med de restriktioner han ålägger sig i det berömda minnes-talet från 1765 över en ledamot av den upsaliensiska akademistaten. Det tillfälliga mäts med evighetens mått: en strävsam levnad, krönt med en relativt blygsam befattning vid akademien, beskrivs i klassiska metaforer som för Linné och hans samtid ännu var fullkomligt levande. Med dygdens hjälp hade den hedervärde medborgaren styrt upp mot lyckans vind – formuleringen antyder en topos som renässanshumanisterna hade givit konkret innehåll och som f.ö. också sökte sig in i emblem och medaljkonst. När Linné framträder i medaljporträtten måste bilderna självklart vägas mot tidens egna referenssystem, lika viktigt som det är att se Linnés bekanta självkänsla i relation till en ganska oskrymtad samtid. Också han hade med framgång styrt sin farkost upp mot lyckans vind. Att hans seglats blev lyckosam framgår också av medaljernas vittnesbörd.

Det framgår strax att den egna dygden inte förmådde allt i ett samhälle, som visserligen hade ett anmärkningsvärt intresse för naturvetenskaperna men där karriäristerna på vetenskapens liksom politikens fält stod sig slätt utan inflytelserika främjare och mecenater. Auran kring medaljkonsten – dess »evighetsdimension» – gjorde denna form av ärebetygelser åtråvärda, men det bör framhållas att minnespenningarna mera sällan drabbade mottagarna som oväntade skänker från ovan. Uppdrag och beställningar kunde förutsätta invecklade lojaliteter. Dessa är i själva verket inkörsporten till en förståelse av medaljernas ursprungliga funktion.

Linné var förvisso medveten om sitt eget snille. Men liksom han kände värdet av att kunna anförtro sig åt nära vänner – sådana som arkiatern Abraham Bäck och Vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Wilhelm Wargentin – kände han också sin tacksamhetsskuld mot sina hjälpare, främst tidens störste mecenat, Carl Gustaf Tessin. På otaliga sätt gynnas Linné alltsedan det slutande 1730-talet av den grevliga nåden, och det finns skäl att tro honom när han i sina brev vid flera tillfällen nämner som sina främsta välgörare »min Gud och min Tessin». Tidigt hade Tessin vunnit inträde i Vetenskapsakademien där Linné var en av stiftarna, vid besök på Tessins lantställe i Sörmland hade de diskuterat gemensamma angelägenheter – Linnés skildring i brevväxlingen av sommarvistelsen ute på Åkerö ger närmast intryck av att han besökt paradiset. Hans ordrika hyllningar till Tessin, så lätta att i dag entydigt tolka som utslag av smicker och opportunism, bör ses i ett tidsperspektiv som sträcker sig förbi Tessins brytning med hovet 1751 som innebar att han i fortsättningen nödgades framleva sina dagar på landet. Linné är minnesgod, han försummar inte att ständigt påminna om sin tacksamhetsskuld.

Vänskapsförhållandet skulle också manifesteras i medaljkonsten. År 1746 slogs den första medaljen med porträtt av Linné. Initiativet togs av ett antal ledamöter av Vetenskapsakademien, Claes Ekeblad, Anders Johan von Höpken, Nils Palmstierna och Carl Hårleman. Linné berättar själv att dessa fyra beslutade »sig att distinguera Linnaeum, och att honom vidare upmuntra, medelst en medaille den de låta slå ock dedicera till Grefwe Tessin». Sitt tack formulerade han i första upplagan av *Fauna Svecica*, utkommen 1746 och dedicerad

till de fyra herrarna. Femton års ihärdigt arbete med boken hade kommit honom att ge upp när han fick nya krafter genom den ärebevisning det innebar att hans bild i medaljens form förmedlats »till evigheten». Porträttets typ anknyter med sin böljande peruk och mäktiga dräktfall närmast till den barocka traditionen. När Linné jämförde Roslins porträtt med andra bilder av honom fann han de senare »något olika», en karakteristik som förefaller passa in på den första medaljbilden. Men början var gjord och den tolkning som Daniel Fehrman här åstadkommit skulle snart få spridning även utanför medaljkabinetten, därtill genom försorg av en konstnär som tillhör de stora namnen i 1700-talets svenska konsthistoria.

I augusti 1753 kunde Linné meddela att hans beskrivning av Tessins naturaliesamling i det närmaste var klar för publicering. I det av Tessin skrivna förordet dedicerar boken till Linné och arkiatern kan själv i sin levnadsteckning anteckna att hans välgörare »satt hans Medaille ofwanföre, till ett tekn af den estime han hade för Linnaei wettenskap». *Museum Tessinianum* visar på titelsidan Tessins vapen, graverat av Jean Erik Rehn, och samme konstnär har som effektfullt överstycke avbildat medaljen i en graciös inramning av genier och rokokoorament. Böcker och växter men också klang av trumpeter finns med – en ryktesgenie blåser ut Linnés ära för världen, en musik som i det här fallet torde ha tilltalat föremålet, trots att han i annat sammanhang beskrivit sig själv som oförmögen att tillgodogöra sig musik.

Medaljen från 1746 kan ses som ett preludium till den anmärkningsvärda hyllning som Tessin regisserade tolv år senare, när han lät

Fehrman med obetydlig förändring upprepa det tidigare porträttet men samtidigt – och däri ligger det avgörande – föranstaltade om en revers, som skulle belysa Linnés insatser. I sin dagbok för mars 1757 kommenterar han bland strödda anteckningar även medaljkonstens regler och rekapitulerar satsen att påskriften inte bör vara mörka och otydliga utan omedelbart öppna sig för betraktaren. Men, tillägger han, medaljer bör också »undervisa allmänheten om sådana historiska förlopp och sanningar, som hedra menniskian». I den nya medaljen över Linné fordras väl inte något större skarpsinne att förstå innebörden, något som dock inte hindrar att referensen till den ryktbare naturforskaren åstadkommits med betydande emblematisk finess.

Den direkta anledningen till hedersbetygelsen var att Linné 1758 lät utge den tionde upplagan av sitt centrala verk *Systema naturae per regna tria naturae*. Redan i februari 1757 meddelar han i brev att han i detta verk till Tessin avser att framföra sin »oskrymtade trosbekännelse». Ett år senare kan han översända första bandet och bifogar följande kommentar:

»Mitt förnämsta ändamål med denna (sc. volym) har varit, att vid min grift få upprätta det *epitaphium*, under hvilket får hvila den, som i mörkret såg naturen vid den lampa, på hvilken H. Exc. Tessin göt oljan, att min tacksamhet ej måtte slockna med mitt lif, ty papper är varaktigare.»

Dedikationen till Tessin är daterad maj 1757 och prisar i latinsk språkdräkt mecenatens många välgärningar mot författaren. Linné antecknar i självbiografien att medaljen, slagen i guld, kommit honom till handa i Uppsala den 3 mars 1758 och att den särskilt avsåg att hug-

fästa vad han själv benämnde »ett wärk som i naturkunnogheten ej haft sin like». Men det är uppenbart att Tessin i god tid tagit de kontakter som var nödvändiga för att också Linné skulle få ett epitafium, denna gång varaktigare än papperet.

Medaljens fränsida visar en sol över vars strålar avtecknar sig tre öppna kronor. ILLUSTRAT lyder inskriften. Idén har påtagliga likheter med det sigill, som Vetenskapsakademien förskaffade sig 1742 och som bl. a. visade polstjärnan, vars strålar belagts med riksvapnets tre kronor. Det blev ett gängse handsigill vid brevväxlingar, det reproducerades i akademiens skrifter och det kom att pryda reversen på medaljer, som utfördes på uppdrag av akademien. Så är fallet i den första minnespenning som akademien slog över en bortgången ledamot, den som 1749 ägnades sekreteraren Per Elvius.

Sigillet var väl inte utan betydelse för utformningen av Linnémedaljen och spelade kanske in vid samtidens möte med emblemet. Mer innebörden var ett steg sinnrikare. För att få en lämplig utformning hade mynt- och medaljvurmaren Tessin vänt sig till den svenska samtidens främsta expert i hithörande frågor, kanslirådet Carl Reinhold Berch. Denne, som invalts i Vetenskapsakademien 1749 och där stod för medaljprojekten, hade f.ö. till Tessin levererat några förslag till inskrifter, tänkta att anbringas över Linnés porträtt i mineralkabinettet på Åkerö. Ett av dessa projekt, anført i Åkerödagboken tillsammans med några egna försök av Tessin, riktas till såväl arkiatern som till hans höge följeslagare genom naturens tre riken. Här finns en anknytning till den idé, som Berch lade till grund för medaljens revers: solstrålarna belyser visserligen

de tre kronorna, men dessa är i sin tur utformade som symboler för naturens tre riken.

Daniel Fehrman fick med andra ord noggranna instruktioner. Den ena kronan visar ett lejon, en örn och en delfin – Tessin talar själv om ett »hwalfiskehufwud» – samt flygande insekter och två ringlagda ormar. Växtriket åskådliggörs av ett träd eller en buskvegetation och blommor samt två lagerkransar medan mineralriket visar stenar, flammor och de tre tecknen för guld, silver och koppar. Det är sannolikt att införandet av lagerkransarna avsåg att alludera på Linnés rykte och vetenskapliga segrar, liksom att ormarna kunde bevara något av renässanshieroglyfikens innebörd av evighet. Vad vi kan yttra oss om med större säkerhet är framställningens elegant uttänkta dubbeltydighet: Tessin uppger i dagboken att Berchs idé är så mycket lyckligare som Linné verkligen hedrar sitt trekrönta fädernesland och upplyser naturens tre riken.

I breven till Tessin använder sig Linné påfallande ofta av ljusmetaforer. Hans gynnare blir solguden själv, Apollon, Linné prisar sig lycklig över att få vara »en liten *Satelles* under en så lysande *Sidus*» och att härifrån ha fått låna sin eld; Tessin ses som det ljus utan vilket den lärde skulle varit ett mörkrets barn, ty »utan Maecenater hafva aldrig mera vetenskaper grott, än korn utan sol» osv. I sin tackskrivelse till Tessin utvecklar Linné vidare den ljussymbolik, som spelar en så viktig roll i medaljens idé:

»De tre naturens riken hade stått på en mörk sköld, om ej E. Exc. varit den sol, som illustrerat dem, med det E. Exc. gaf mig tjenst, underhåll och uppmuntran; ty hade andra sidan rätteligen bort bära E. Exc:s prägel, emedan månen har intet ljus af sig sjelf. Hade denna medaille hedrat någon bätt-

re förtjenst, skulle väl aldrig någon varit slagen med sinnrikare uträkning. Hedren är för mig alltför mycket lysande; det fullkomliga är klotrundt; jag finner därför hvarken begynnelse eller ände att uttolka mitt hjertas tacksamhet, då det nu bäst behöfdes. Kan hjerta vara beständigt och rent som guld, så skall denna dagligen vägas mot det samma, att en evig historie aldrig må få sätta denna prägel ibland otacksamhetens djeflar.»

Linné tog omgående kontakt med Wargentin för att erhålla ett antal exemplar i silver. Några år senare återkommer han till frågan och lyckas genom ingripande av Berch få akademiens beslut på att, mot egen kostnad, bli ägare till önskvärt antal medaljer. Akademien beslöt också i detta sammanhang att medaljen skulle utgöra premiejeton för inlämnade rön. Reversen kom emellertid att anknyta till akademiens sigill med polstjärnan, de tre kronorna och den kungliga kronan. Mot slutet av 1760-talet berör Linné än en gång den tessinska medaljen, nu anfäktad av dödstankar och misantropi. I brev till Wargentin säger han sig åstunda exemplar till var och en som följer eller bär honom till graven, »ty tiden och omgången kommer wähl snart i ordning till min dörr».

Medaljprojektet av år 1758 tycks även ha spelat en viss roll vid utformningen av Linnés adelsvapen. Endast delvis i överensstämmelse med Linnés egna önskningar utformades vapnet med ett kluvet ägg i centrum samt tre fält och i dessa tre kronor, vilka med sina pärlor, löv och ädla stenar skulle åskådliggöra idén om naturens tre riken.

Den 10 januari 1778 avled Linné, då slagrörd sedan flera år. Den förlust riket lidit tolkades av Gustav III i trontalet vid riksdagen samma år. På kungligt initiativ tillkom också en medalj som ytterligare tecken på saknaden och

med sorgen nu vidgad att delas av naturen och alla dess riken. Medan poängen i den tessinska medaljen var emblematisksk har det kungliga uppdraget fört till en magistral allegori i den stora klassiska stilen. Det är helt i sin ordning att inskriften, som uttrycker naturens sorg över förlusten, är hämtad från den klassiskromerska litteraturen. Cybele personifierar naturen. Hon befinner sig ute i ett landskap, ungefär som den sörjande Urania i Vetenskapsakademiens minnestal över astronomiprofessorn Daniel Melanderhjelm några år senare. Skyar täcker himlen, klippor, djur och växter omger den allegoriska gestalten. Konstnären, denna gång Erik Ljungberger, har i framsidans porträtt närmast åstadkommit en parafras på Inlanders medaljong. Frånsidan skildrar Cybele i en rofylld pose som varieras också i de vilande fyrfotadjuren – lejonet med de nordiska granarna i fonden påminner f.ö. om att 1600-talets patriotiska bildvärld en gång begåvade Svea med detta respektgivande husdjur. Kombinationen var fullt levande och utnyttjad även inom den gustavianiska medaljkonsten, varför samtiden väl också kunde se nationella övertoner i medaljens revers. En särskild poäng är apan, som sitter på den vilande björnens rygg. I enlighet med vad som uppfattades som hennes natur imiterar hon Cybeles gest, det urgamla tecknet för vemsfylld kontemplation.

Medaljkonstens intima värld saknar, paradoxalt nog, inte släktskap med de idéer som tog sig uttryck i den offentliga miljöns mera storslagna minnesmärken över bemärkta personer. Problemet var i princip detsamma: att i anknytning till den klassiska traditionen befästa minnet av betydande insatser på skilda fält inom samhällslivet. Den gemensamma nämna-

ren var självfallet den under 1800-talet uppfammande kulturen av de historiska minnena. Romantikens genikult förde till att offentliga minnesmärken över vetenskapsmän och konstnärer under 1800-talets förra hälft började tävla med monumenten över mer eller mindre framstående statsöverhuvuden och politiker. När en kopia av Frithiof Kellbergs bekanta staty över Linné 1891 restes i Chicago fick initiativet ökat eftertryck genom att bekräftas av en medalj med den lärdes porträtt och en för tillfället avpassad inskription. Så bidrog även medaljkonsten att sprida kunskapen om de stora vetenskapliga insatserna. Karakteristiskt är att de präglande instansernas antal nu väsentligt ökade. Minnespenningar över vetenskapliga insatser kunde utges även av korporationer utanför akademier och lärda samfund, av hortikulturella sällskap eller med anledning av utställningar, jubiléer och liknande.

Också Linnébilden kom på detta sätt att annekteras av skilda intressen. Ur konstnärlig synpunkt genomgår den, till en början, inga anmärkningsvärda förändringar. De av 1700-talet skapade porträtttyperna lever vidare. Avgörande är nu snarast den breddade användningen av medaljer, inte utformningens enskildheter. Reverserna är mestadels – och helt naturligt – variationer på blomstertemat, som när Lea Ahlborn i sin på eget initiativ slagna medalj från 1878 flätar in linnéor i lagerkransen, en illustration till omskriftens ord att Linnés rykte blomstrar genom seklerna. Till de konstnärligt högtstående exemplen hör den medalj, som Pharmacological Society i London lät slå 1830, alltså endast några få år efter det att Johan Niklas Byström utfört sin kända staty i Uppsala där den lärde framställts som under-

visande antik filosof. Chefsgravören vid Kungl. Myntet i London William Wyon har på framsidan utfört porträttet i nära anknytning till Inlanders och Wedgwoods medaljong. Reversen har helt lämnat den barocka traditionen. En sittande kvinnogestalt i grekisk idealisering undervisar en yngling ute i ett landskap, där en gravsten visar kända naturforskarens namn – förutom Linné även Ray, Jussieu och Sloane – medan en blomsterurna syns i förgrunden. Den stilla existensen i de grekiska gravstenarna från den klassiska epoken har inspirerat bilden och förmedlar, i anslutning till den nyklassiska tidsmaken, ett intryck av meditativ ro. Något av högheten i Canovas gravmonument eller den engelska samtidens många sakrala minnesmärken återklingar i medaljreversens serena komposition.

Nya signaler hissas vid sekelskiftet 1900. Som på så många andra håll i det konsthistoriska flödet sker nu också inom skulpturen och medaljkonsten en nyorientering, från klassicism och realism till lyriskt känslöburna framställningar, gärna mot en bakgrund av landskap. Skiftet kan på Linnébildens område illustreras med steget från Kellbergs monumentalstaty i Humlegården från 1885 där Linné, iförd en högst anakronistisk fotsid kappa, omges av allegoriska figurer i klassicerande stil, till Christian Erikssons relief i gips från 1891, huggen i marmor tre år senare. Den klassicerande monumentaliteten har brutits ned till en intim vardagsskildring. Vi möter den lärde på vandring i det svenska landskapet. Han har stannat under ett skuggigt träd, hatt och käpp håller han i handen medan han uppmärksam betraktar en blomma han just plockat. Reliefens geometriska ramformer genombryts av

trädstammen och lövverket, en nymf med ett blomsterfång skymtar, lätt antydd, i den krönande lunetten. Strax efter 1700-talets mitt hade Scheffel målat Linné ute i naturen men då mot bakgrund av ett endast skissartat antytt landskap. Nu framtonas han som del av en besjälad natur, en idé som f.ö. senare skulle varieras i Carl Eldhs bekanta skulptur av den unge Linné.

Erik Lindbergs medalj, utförd 1907 på uppdrag av Vetenskapsakademien till 200-årsjubileet av födelsen, vidareför temat men nu i sinnrik anslutning till medaljkonstens traditionella villkor. Framsidan skildrar porträttet som en medalj i medaljen och omgivet av lagerkvishtar och blommor – en fjäril söker sig in bland kronbladen medan lärkan stiger mot skyn och polstjärnan med de tre kronorna skymtar i fjärran som en påminnelse om den präglade instansens äldsta sigill. Idén att låta medaljporträttet ingå i en större komposition är förvisso inte ny; den hade förekommit i Linnéikonografien redan på 1850-talet och var speciellt populär inom nyklassicismens gravkonst. Men det intressanta med Lindbergs idé är att den kompletterar det traditionella Linnéporträttet med reversens skildring av den unge Linné ute i landskapet. Om Christian Eriksson ännu i viss mån reflekterade smaken inom samtida fransk skulptur har Erik Lindberg gjort Linné till centralfigur i vad som kunde kallas en nationalromantisk apoteos. Tessin-medaljen med sina solbelysta tre kronor och emblematiskt uttryckta patriotism har här formulerats i ett nytt idiom, betingat av en modernare tids naturkänsla. Linné har slagit sig ned i den svenska barrskogen och examine-
rar en blomma medan solen stiger över horisonten och ger visuell konkretion åt inskriftens

hyllning till den, som med sitt ljus förmådde jaga undan skuggorna. Tall- och grankvistar har en dekorativ karaktär som påminner om samtida svensk jugendornamentik, men det bör också påpekas att bildtanken inte saknar rötter i klassiskt inspirerade framställningar, aktuella inom den franska medaljkonsten vid sekelskiftet och även i andra sammanhang levande i Lindbergs konst. En sen utlöpare av denna magistrala tolkning av vetenskapsmannen och svensken Linné kom jubileumsåret 1957 i och med Leo Holmgrens utmärkta medalj.

Erik Lindberg kom också att utföra den Linnémedalj, som 1938 slogs av Kungl. Fysio-grafiska sällskapet i Lund. Uppgiften har lösts med utgångspunkt från existerande 1700-tals-formler, främst sällskapets sigill från 1773. Detta torde i sin tur ha inspirerats av Tessins Linnémedalj, med den huvudsakliga förändringen att naturens tre kronor med sina framställningar sammansmält till en enda, bestrålad av polstjärnan. Lindberg går vidare och åstadkommer en stramt symmetrisk komposition, som kombinerar kronans symboler för naturens tre riken och medicinen med lagerkransen. En motsvarande åtstramning av uttrycksmedlen möter även i framsidans porträttbild.

Linnés personliga emblen, linnéarankan med inskriften TANTUS AMOR FLORUM, tycks göra sin numismatiska debut först med Holmgrens medalj från 1957. Rankan ingår här i en elegant avvägd sammanställning av slingrande växtelement, en flygande insekt (*Chrysoclista linéella*) och inskrifter, ett tema som i enklare och mer koncentrerad form utvecklas i den samtidigt tillkomna medaljen av Karl Hultström. Den hittills originellaste varianten på vårt tema efter sekelmitten – och

samtidigt den konstnärligt kanske mest övertygande – utfördes 1955 av fransmannen A. Galtié. Framsidan utgår, liksom Léon Chavaille's marmorstaty från 1899 i Liverpool, från Martin Hoffmans välkända porträtt av Linné i lappdräkt. Formgivningen är energisk och starkt plastisk, linnéan har vuxit ut till ett framträdande ornament och spåtrumman liksom övriga accessoarer är skildrade med påtagligt intresse för den abstrakta teckenkaraktären i föremålen. Denna tendens förs vidare i reversens framställning, som talar till det dissekerande förnuftet men också till fantasien. En genomskuren blomma med ståndare och pistiller vecklas ut i centrum. Sidorna upptas av svävande kristalliknande former, möjligen poetiska variationer på de ryktbara, av blomstermålaren Georg Ehret utförda illustrationer som ibland förekom tillsammans med första upplagan av *Systema naturae*. Titeln på detta verk tillsammans med publiceringsåret utgör f.ö. också inskriften.

Linnémedaljernas historia är berättelsen om nyktra porträtt och prosaiska inskriptioner men också om betydande inventioner och insiktsfulla tolkningar. Här som så ofta ter sig medaljerna som ett konstens mikrokosmos. I skiftande beroende av konststartens ärevördiga traditioner speglar de smakens förändringar och belyser idéer, som varit av betydelse i såväl konsten som i den allmänna kulturhistorien.

Foton av medaljerna tagna av ATA.

Summary:

LINNAEUS IN MEDAL ART

By

ALLAN ELLENIOUS

An English version of this essay was published in 1978 by the Society of Friends of the Royal Coin Cabinet, Stockholm.

Författarens adress: Professor Allan Ellenius
Tjudervägen 3, 752 47 Uppsala

BIRGER STRANDELL

Linnés ättlingar

*Föredrag vid Svenska Linnésällskapets
vårsammankomst den 20 maj 1979*

Vid Sällskapets styrelsesammanträde i början av april bad man mig att hålla ett anförande om Linnés ättlingar här på Hammarby – det ansågs lämpligt i anslutning till avtäckningen av hällen över Sara Christina Duses grav på Vaksala kyrkogård, som vi nyss har varit med om.

Som vi vet finns det i den andra årgången av vår årsskrift [1919] en utredning med just denna titel, *Linnés ättlingar*, vilken är utförd av Matts Floderus och Carl Forsstrand. Också senare har ett försök gjorts, av Sigurd Wallin, som i årsskriften 1959 [1960] i en artikel med titeln *Linnés efterkommande* vädjade om släktuppgifter, som skulle insändas till Sällskapet för att där samlas och senare komma till användning. Efter vad jag hört, skulle resultatet av den insamlingen dock inte ha varit tillfredsställande, och jag har därför helt bortsett från den och börjat min utredning med ledning av utredningen 1919. Tiden har varit knapp, men med god hjälp har det ändå gått ganska bra.

De första Linnéättlingarna var naturligtvis Linnés och hans hustru Sara Elisabeths egna barn. Det brukar uppges att de var fem, men de var sju, ändå en förhållandevis ringa skara efter dåtida förhållanden, då 10–15 eller flera barn i en familj inte var något ovanligt, ja, somliga familjer var betydligt större. Den kände stockholmsläkaren Urban Hjärne, som levde 1641–1724 och som var gift tre gånger, hade inte mindre än 25 barn, av vilka det sista dog 1805, dvs. 165 år efter faderns födelse. Bland Linnés lärjungar har jag påträffat en som nådde ett ännu högre antal barn, Gustaf Johan Cajanus från Finland, som också var gift tre gånger, som dog redan vid 54 års ålder, och som då hade fått 32 barn, vilket jag skulle tro är ett oslagbart rekord i Linnésammanhang. I varje fall lär ingen i våra dagar kunna göra honom äran stridig.

De sju Linnébarnen

Carl, f. 20/1 1741, d. 1/11 1783.

Elisabeth Christina (Lisa Stina), f. 14/6 1743, d. 15/4 1782.

Sara Magdalena (Sara Lena), f. 8/9 1744, d. 23/9 1744.

Lovisa, f. 24/12 1749, d. 21/3 1839.

Sara Christina (Sara Stina), f. 24/1 1751, d. 17/1 1835.

Johannes, f. 7/4 1754, d. 7/3 1757.

Sophia, f. 8/11 1757, d. 20/2 1830.

Av dem, två söner och fem döttrar, dog två redan vid späd ålder, trean Sara Lena redan efter 14 dagar (1744) och sexan Johannes (eller Johan) månaden innan han skulle fylla 3 år (1757), av kikhosta med komplikationer. För att trösta hade någon av familjens vänner (C. V. Böttiger?) skrivit några verser »*Då Herr Johan Linnaeus jordfästes i Upsala Domkyrka den 13 Martii 1757.*» Lägg märke till titeln »Herr» om treåringen!

De fem barnen som blev vuxna är alla avbildade av Linnés systerson, den bröstsjuke Sven Nicolaus Höök (1731–1773), som låg i Uppsala som student men som inte lyckades bra med studierna utan ägnade sig åt »conterfaiters förfärdigande», som Fries uttrycker sig. Porträtten hänger här på Hammarby, i Linnés arbetsrum en trappa upp. Sonen Carls porträtt förekommer också på andra håll, t. ex. i Sv. Hedins *Minne af von Linné. Fader och son*. Stockholm 1808.

Av alla barnen är naturligtvis sonen CARL, som var äldst, den som tilldragit sig största uppmärksamheten, genom sin vetenskapliga verksamhet, sin ställning som faderns efterträdare på professorsstolen och genom den självständiga ställning han intog i en del familjefrågor, t. ex. när det gällde notificeringen vid Linnés död. Den hade skrivits av Linné själv »på gamledar», då hans hjärna inte längre var i bästa kondition, då både minnet och omdömet svek honom, och sonen ville då rätta och ändra texten, vilket de andra inte ville vara med om – hade Linné skrivit det, då skulle det inte ändras! Och så blev det, tyvärr.

Det torde vara onödigt att här uppta tiden med att redogöra för Carls vetenskapliga insatser, men de kan väl i detta sammanhang ändå inte helt förbigås. Han hade redan i sin tidiga ungdom uppfostrats och undervisats av sin i det sammanhanget stränge fader för att kunna bli dennes »successor». Han erhöll också undervisning av Linnélärjungarna Löfling, Rolander och Falk, samt studerade också under Samuel Aurivillius, men tog ingen examen och avlade inte något disputationsprov. Såsom Telemak Fredbärj har visat, hade han dock själv skrivit ett utkast till en

avhandling, *Horologium plantarum eller Blomsteruret*, för att meritera sig till demonstratorsbefattningen som han fick utan disputation 1759. På förslag av kronprinsen tilldelades han medicine doktorsgraden honoris causa av Aurivillius 1765. Han hade då publicerat ett vackert botaniskt verk i folio om sällsynta växter i Botaniska trädgården *Decas prima et secunda plantarum rariorum Horti Upsaliensis* . . . Stockholm 1762–1763, och strax därpå kom som en fortsättning *Plantarum rariorum horti Upsaliensis fasciculus primus* . . . Leipzig 1767. Hans viktigaste insats kom med *Supplementum plantarum*, Braunsweig 1781.

När Linné 1762 hade erhållit rätten att utse sin efterträdare, vände han sig som bekant i första hand till lärjungen Daniel Solander, som sedan ett par år befann sig i London. När denne efter ett väl tilltaget dröjsmål gav ett negativt besked, utsåg han Carl, sin egen son.

Det var mer än tillräckligt för att väcka det akademiska Uppsalas ursinne, eller för att citera Knut Hagberg: »Han var infamt påpassad, hatad och förtalad, för han var gynnad av ödet. Han såg bra ut, var adelsman och hade rang före grånade kolleger.» Det blev anledningen till en satir, som på vanligt vis spreds från den ene till den andre i Uppsala. Bland nyutkommen litteratur upptogs en skrift som angavs vara författad av Carl von Linné d.y. med titeln »*Konst att blifva professor utan hufvud och Doctor utan vett. En skadelig bok.*» Man kunde uttrycka sig i Uppsala redan på den tiden!

Nå, Carl tillträdde sin professur, och skötte den fullt tillfredsställande. Han hade tre lärjungar som disputerade, Naenzén, Lundmark och Swartz, och hade själv tidigare vikarierat som preses för sin sjuke far vid en disputation 1776.

Carl företog en utländsk resa enligt dåtida sed och besökte England, Frankrike, Holland och Tyskland. I England insjuknade han i en svår gulst, som inte hade gått över vid hemkomsten till Uppsala. Han avled i Uppsala den 1/11 1783, i gallfeber sägs det, och begravdes i föräldragraven i Uppsala domkyrka. Griftetalet den 30/11 hölls av Collegium medicum's chef David Schulz von Schulzenheim i mycket erkännsamma ordalag. Det trycktes hos Johan Edman i Uppsala 1784. Arvid Uggla och Telemak Fredbärj har båda sett till att denne misskände son har fått sin välförtjänta upprättelse.

Äldsta dottern Elisabeth Christina (14/6 1743–15/4 1782) eller *LISA STINA*, som hon kallades, brukar omtalas i samband med Linnélärjungen Daniel Solander, och är också uppmärksammas genom sitt olyckliga

äktenskap med Carl Fredrik Bergencrantz, genom en vetenskaplig artikel i Vetenskapsakademiens handlingar, och genom sina efterkommande.

Som liten var hon tydligen romantiskt lagd. Redan som 4-åring lekte hon att hon var fästmö till Linnélärjungen Erik Gustaf Lidbeck, dalslänningen som guidade Linné under Västgötaresan och som senare blev professor i Lund. Linné själv fick sköta om korrespondensen på Lisa Stinas diktamen och det gjorde han med återgivande av hela hennes näpna, barnsliga språk.

När Lisa Stina var något äldre skall hon och Daniel Solander ha varit förtjusta i varandra. Solander var då Linné behjälplig med att ordna kungens, drottningens och Tessins naturaliekabinett och vistades dagligen långa tider i Linnés hem, vilket andra lärjungar också brukade göra. Han blev djupt förälskad i Lisa Stina och det finns inte något som talar för att hon inte besvarade hans känslor. Linné själv syns också ha varit inne på tanken att det skulle bli parti av de två. Emellertid fick Linné en förfrågan från England (från Peter Collinson och John Ellis), om han inte kunde hjälpa dem med en av sina elever för att ordna de allt mer svällande växtsamlingarna där. Linné, som tydligen bara tänkt att det var fråga om en tillfällig hjälp, rekommenderade Solander, som for över våren 1760, då han var 27 år och Lisa Stina 17. Solander togs om hand på bästa sätt i London, blev god vän med Sir Joseph Banks och kom in i de mest inflytelserika vetenskapliga kretsarna, blev allmänt omtyckt och gjorde en vacker karriär. Han var en dålig brevskrivare, men att han inte hade glömt sin Lisa Stina i Uppsala framgår av de sparsamma breven till Linné. Han brukade i dem hälsa till »min sötaste mamsell» och ibland ger han sina känslor för henne ännu tydligare tillkänna. Men han ställde sig kallsinnig, när Linné sökte locka honom tillbaka för att bli hans efterträdare som professor.

Hur fäst Lisa Stina var vid Solander är inte helt klart, det saknas bevis i form av brev eller annat, men det har sagts – med rätt eller orätt – att det nog hade blivit giftermål av, om inte »om» varit i vägen, i form av mamma Sara Lisa. Henne brukar man alltid kunna skylla på i brist på någon annan. Hon skall ha varit emot en förbindelse, sägs det, men varför hon var det, har ingen kunnat ange. Märkligt att hon i så fall också skulle ha gått emot sin egen man och särskilt märkligt med tanke på hur helhjärtat hon stödde Lisa Stinas dotter i en liknande situation. Som bekant händer det ibland att två ungdomar som är förtjusta i varann, kommer att gå skilda vägar utan inblandning av någon »förälder».

Solander återkom aldrig till Sverige. Han drabbades våren 1782 av ett slaganfall som ledde till döden 13/5. Han dog ogift.

Lisa Stina råkade värre ut. Hon blev 12/7 1764 vid 21 års ålder gift med dåvarande löjtnanten vid Upplands regemente, sedermera majoren Carl Fredrik Bergencrantz, som var född 1725 och således 18 år äldre än hon själv. Denne var av respektabel familj, son till majoren Carl Berg, adlad Bergencrantz och dennes hustru Catarina, som var dotter till Olof Rudbeck d.y. De fick två barn, en son Carl Fredrik, f. och d. 1765, och en dotter Sara Elisabeth, f. 1766. Äktenskapet blev mycket olyckligt »genom mannens brutalitet och lättsinniga levnadssätt» och skulle i våra dagar ha slutat med skilsmässa. Istället blev det så att Lisa Stina med sin lilla dotter flyttade tillbaks till föräldrahemmet, där hon sedan levde till sin död vid 39 års ålder den 15/4 1782, efterlämnande dottern på 16 år. Linné hade då varit död i fyra år.

Lisa Stina är den enda av Linnés döttrar, som åstadkom något ur vetenskaplig synpunkt. Sommaren 1762, då hon var 19 år gammal, såg hon på själva gårdsplanen här på Hammarby för att använda hennes egna ord: »en aftonstund, då jag satt i lövsalen, huru blomstren på Indianska Krassen blickade helt tätt, hvilket föll mig besynnerligt före, som jag sådant tilförene icke sedt. Jag visade det för sällskapet, som med mig hela stunden såg det samma, och fägnade sig deråt. Då min fader, efter 8 dagar, kom til oss på gården, och jag berättade, at jag aldrig tilförene sedt eller hört Indianska Krassen blicka, fick jag til svars, at han sjelf det hvarken sedt eller hört ...» Iakttagelsen publicerades av Lisa Stina i KVAH s.å. och kom därigenom senare ut på tyska. Den har gått i litteraturen under beteckningen »Elisabeth Linné-fenomenet», och har behandlats av ett flertal författare. Linné och Wilcke kom med tillägg och kommentarer som en fortsättning på uppsatsen. Senare författare som ägnat sig åt fenomenet har varit Goethe, Trevianus, Helle, Th. M. Fries, m. fl. Först 1910 kunde den tyske professorn Fr. A. W. Thomas i en tidskriftsartikel och sedan i en mera utförlig redogörelse 1914 ge en fullgod förklaring till fenomenet, 150 år efter upptäckten: *Das Elisabeth Linné-Phänomen und seine Deutungen*, Jena 1914.

Fenomenet beror helt enkelt på det mänskliga ögats konstruktion med tappar och stavar. I centralfläcken i ögonbotten, som är stället för det tydligaste seendet, finns endast tappar. Därutanför både tappar och stavar i blandning, så att stavarna tilltar i antal mot näthinnans periferi. Allt efter som ljusstyrkan minskas, övergår vi till att se med stavarna, som är färgblinda. I den skumma kvällsbelysningen ser vi normalt med sta-

varna, men ser vi t. ex. på en röd vallmo, och faller bilden på centralfläcken, så reagerar dennas färgkänsliga tappar plötsligt för den skarpa blomfärgen, och det mystiska »blickandet» uppstår. Denna tolkning, som är allmänt accepterad, hade redan tidigare framförts av Uppsalaprofessorn i fysiologi Hjalmar Öhrvall i en bok *Populärvetenskapliga uppsatser* (1913), där han i samband med en redogörelse för dag- och nattseende erinrar om Elisabeth Linné-fenomenet, som upptäcktes här på Hammarby 1762. Men det kände Thomas inte till, inte heller någon av de ovannämnda författarna och inte heller Robert Larsson, som i *Läst och Återgivet*, Malmö 1915, har skrivit en uppsats med titeln *Blommor som blixtra. Elisabet Linnés upptäckt tolkad efter halvtannat sekel*. Sedan har Linnékännaren Felix Bryk meddelat, att fenomenet skall ha varit känt för en botanist i Polen vid namn Szymen Syreniusz Syrenski redan 1613.

Hur som helst var det en riktig, självständig iakttagelse som Lisa Stina hade gjort och det är nog inte fel att fenomenet bär hennes namn.

LOVISA (24/12 1749–21/3 1839), den tredje dottern, levde hela sitt liv i Linnéhemmet, de första åren i prefektbostaden vid Svartbäcksgatan, men om sommaren – efter 1762 – på Hammarby, där hon senare efter Linnés död 1778, bodde året runt med sin mor och övriga ogifta familjemedlemmar utom på sommaren, som hon tillbringade på Sävja eller på Hubby, där hon disponerade ett av de båda små boningshusen. Naturligtvis fick hon liksom de andra döttrarna delta i de nöjen som stod till buds i stan och på landet. Hon var med om baler och andra festliga tillställningar, där ungdomen råkades. Tillsammans med sin yngre syster Sara Christina fick hon följa med sin mor till Stockholm för att vara med om Gustaf III:s kröning 1772 i Storkyrkan. De bodde då hos Linnés förtrogne vän Abraham Bäck i det hus ovan Hamngatsbacken, där senare Gymnastiska Centralinstitutet residerade, men som för ett antal år sedan gick all världens väg, när man i Stockholm passade på att göra sig av med sitt ur alla synpunkter ojämförligt största historiska minnesmärke, Brunkebergsåsen. Linné själv och de övriga familjemedlemmarna var inte med om kröningen.

Liksom andra kvinnliga medlemmar i en familj fick Lovisa hjälpa till i hemmet med allehanda göromål. Att lära sig ett yrke utom hemmet var på den tiden inte någon tanke på.

När fru Linné dog 1806, flyttade Lovisa in till Uppsala, där hon på vinterhalvåret bodde med sin syster Sara Stina och hennes man. De båda systrarna ägde gemensamt en gård på Svartbäcksgatan nr 12.

Lovisa var den av Linnébarnen som levde längst. Hon var nära 90 år, då hon gick bort, 1839, den sista med namnet von Linné.

Hennes bortgång tillkännagavs av familjemedlemmarna genom en enkel tryckt liten biljett på övligt vis.

Till gravsättningen hade Johan Nybom (anonymt) författat ett poem: *Vid Fröken Lovisa von Linnés graf. Den 5 april 1839*. Tryckt hos Leffler och Sebell. Uppsala.

Sara Christina (24/1 1751–17/1 1835) eller SARA STINA som hon kallades, var den näst yngsta av döttrarna. Hon levde samma liv i barndomshemmet som den äldre systern Lovisa. Men vid nära 44 års ålder gifte hon sig, den 11/11 1794, med den ett par år äldre kaptenen Hans Henric Duse. De bodde därefter som sagt på Svartbäcksgatan nr 12 (kvarteret Klostret). Sedan maken tagit avsked från militärtjänsten 1796, såg de sig om efter en gård på landet att slå sig ned på och stannade slutligen vid Gränby kronoskattejord om 6½ öresland i Vaksala socken. Den inköptes den 25/10 1798 för 2000 Rdr Banco. Gränby gård låg då ute på landsbygden mellan Uppsala och Vaksala kyrka. När Sara Stina blivit änka 1811 och slagit sig ned på Gränby för gott, kom hon att tillhöra Vaksala socken under det att de övriga familjemedlemmarna kvarstod i Uppsala eller Danmarks socken.

I Gränby drev man ett jordbruk med en kreatursbesättning på sju kor, i bouppteckningen upptagna med namnen Gullvifvan, Fröken, Svartan, Liljan, Majros, Skönen och Lotta.

Äktenskapet blev barnlöst. Kapten Duse avled i Uppsala den 22/6 1811, varefter Sara Stina säkerligen kände sig rätt ensam, tills hon 1821 som fosterson upptog den blott 2-åriga Gustaf af Sillén, vars far, hovkamreraren Per Wilhelm af Sillén, hade avlidit på Jälla gård i Vaksala socken. Sedan 1825 hade Sara Stina också tagit om hand Lovisa Charlotta Welin, »troligen som hushållsmamsell».

Enligt ett testamente som Sara Stina upprättade 1831 skulle hennes två skyddslingar ärva henne på så sätt, att 2/3 av Gränby skulle tillfalla fostersonen och 1/3 mamsell Welin. De skulle även ärva en del specificerade inventarier och djur. Hon såg dock till att det som ärvts från hennes föräldrar i jord och fastigheter skulle i laga ordning återgå till den Linnéska släkten. Själv gick hon bort 1835. I en husförhörlängd finns antecknat vid hennes namn: »En hedersgumma.» Hon begravdes på Vaksala kyrkogård, där hon nu vilar under hällen. Till begravningen hade en anonym författare (Böttiger?) skrivit ett poem: *Vid välborna*

enkefru Capitainskan Sara Christina Duses, född von Linné, graf den 27 januari 1835. Uppsala, Palmblad & C., 1835.

SOPHIA (8/11 1757–20/2 1830), den yngsta dottern, fick en dramatisk födelse, som Linné beskrev i ett brev till vännen Abraham Bäck:

»i tisdags afton födde min Hustru mig en dotter, med ganska swår förlösning; flickan war dödfödd äller död i födslen, men ehuru wij pustade och med insufflatoria medicina angrepo henne, begynte hon äfter 1/4 timma at wisa litet anda, äntligen dragas liksom med sista andedräkten, och änteligen at andas, wisa mera tekn til lif, och nu tyckes må tämmeligen wähl.»

För att rädda livet tog man således till mun-mot-mun-metoden. Den användes av Linné också i andra sammanhang för att få andningen igång och är således inte alls något våra dagars påfund, som många har velat göra gällande, utan en metod som varit känd sedan lång tid tillbaka. Men att Linné kände sig mycket osäker om utgången, det förstår man, när det ordnades med barndop redan påföljande dag med Rector Magnificus Carl Aurivillius, medicinkollegan, livmedicus Samuel Aurivillius, landshövding Liljenbergs fru, som bar barnet, och apotekaren Böttigers fru som faddrar.

Sophia blev sedan den av alla barnen i hemmet som beredde Linné den största glädjen i livet, en roll som hon behöll ända tills den övertogs av äldsta dotterns lilla dotter Sara Lisa.

Vid 24 års ålder gifte sig Sophia den 13/12 1781 med akademiombudsmannen Samuel Christoffer Duse (15/4 1748–9/4 1826). Hon fick således sin Duse 13 år innan den nära 7 år äldre systemen fick sin. I äktenskapet föddes endast ett barn, dottern Johanna Elisabeth.

Efter fru Linnés död 1806 flyttade Sophia och övertog Hammarby. Makarna behöll dock lägenheten som de hade i Uppsala vid Svartbäcksgatan nr 22 i kvarteret Leoparden.

Sophia blev över 72 år, innan hon gick bort, hennes make 78 år. De ligger båda begravda på Uppsala kyrkogård.

Till begravningen hade en anonym författare skrivit ett poem: *Vid välborna enkefru Sophia Duses född von Linné graf. Uppsala den 28 febr. 1830. Uppsala Palmblad & C. 1830.*

Man kan tycka att Linné hade väl sorjt för familjens återväxt, när han hade fått sju barn, varav visserligen två dog vid späd ålder, men fem levde vidare och blev vuxna. När Linné gick bort 1778 vid drygt 70 års

ålder, var det dock endast ett av barnen som var gift, i ett olyckligt äktenskap som gjorde att hon med sin lilla dotter måst flytta åter till föräldrahemmet. Där fanns således vid Linnés bortgång – förutom änkan – en ogift son, som blivit hans efterträdare, samt fyra oförsörjda döttrar och en liten dotterdotter, en ur ekonomisk synpunkt ganska besvärlig situation, om man betänker att på den tiden inte fanns någon folkpension, ja, ingen pension över huvud taget för de fyra döttrarna. Något yrke att försörja sig på kom aldrig i fråga att lära sig för flickor i de kretsar som Linné tillhörde. De fick stanna i hemmet tills de blev gifta eller tills de togs om hand av välvilliga släktingar, sedan barndomshemmet upplösts. Och en och annan fick väl en chans som »hushållsmamsell».

De två grenarna

Hur gick det då i fortsättningen efter Linnés bortgång?

Sonen Carl dog ogift, liksom dottern Lovisa. Av de tre döttrarna, som gifte sig, hade Sara Stina inga barn, Lisa Stina fick en son som dog samma år han föddes och en dotter, Sophia fick endast ett barn, en dotter.

Det andra ledet Linnéättlingar kom således att bestå av endast två flickor, en dotter till den äldsta och en till den yngsta av Linnés egna fem döttrar. Det var inte mycket att bygga framtiden på i en tid då många barn som klarat det första hindret, födelsen och det första levnadsåret, när de kom upp i skolåldern åter utsattes för stora faror i form av olika infektionssjukdomar, smittkoppor, tyfus, difteri, Uppsala-febern, tuberkulos och annat. Vi vet att det kom både smittkoppor (1749) och Uppsala-feber (1764) till Linnés eget hus.

Men det gick bra och de båda flickorna växte upp och skötte sig fint i fortsättningen.

Sara Elisabeth Bergencrantz, f. 1766, gifte sig som 20-åring 1786 med fänriken, sedermera överstelöjtnanten och kommandanten på Vaxholms fästning Per Martin. Denne var son till Uppsalaprofessorn Roland Martin, vilken i sin tur var son till professor Peter Martin och h. h. Wendela Rudbeck, dotter till Olof Rudbeck d. y. Den äldre grenen av Linnéättlingarna fick således dubbelt arv efter Olof Rudbeck, via Sara Elisabeth och via hennes make Per. De fick 14 barn.

Johanna Elisabeth Duse, f. 1782, gifte sig med överdirektören Fredrik Magnus Ridderbjelke, f. 1772, och fick med honom 3 barn.

Som det senare kom att visa sig, var återväxten för de båda grenarna därmed säkerställd, för den äldre efter Linnés äldsta dotter Lisa Stina och för den yngre efter yngsta dottern Sophia.

Linnéättlingarna år 1919

Av Sara Elisabeth Martins 14 barn dog tre i tidiga år, vid 1, 4 och 9 års ålder, men 11 blev över 60 år, 7 över 70 och 2 över 80 år. Den äldsta blev 94 år, lika gammal som fru Linné. Klarade man sig bara över de två första hindren i unga år, hade man redan då god chans att leva lika länge som nu för tiden. Av alla de 14 barnen var det dock bara tre som fick några efterkommande som var i livet vid utredningen 1919.

Det var tvåan Per Reinhold (1788–1849), som lämnat efter sig flera ätteläggare, nu – dvs. 1919 – med namnen Ekberg, Kellberg, Nordquist, Lang, Nygren, Hammarskjöld och von Post, elvan Thure Knut (1802–1853), genom vilken namnet Martin fortfarande lever kvar bland Linné-ättlingarna, andra bar 1919 namnen Lindh, Löf (numera Martin-Löf) och Lindgren, och slutligen den sista och fjortonde av dem Johanna Maria (1807–1880), som 1919 levde vidare med namnen Fougberg, Öhrn, Strandell, Petersen och Möller. Vi är således rätt många som kan vara tacksamma för att våra dagars familjeplanering inte kunde tillämpas i det Martinska äktenskapet i Vaxholm. Då hade det inte blivit några 14 barn. I så fall hade det nog blivit avkomlingar endast efter det andra barnet.

Går vi nu till den yngre grenen, så fick Johanna Elisabeth Ridderbjelke som sagt tre barn. De nådde alla vuxen ålder och blev 80, 70 och 74 år gamla. Ännu 1919 levde ett par av barnbarnsbarnen med namnet Ridderbjelke, men de andra avkomlingarna bar nu namnen Tullberg, Beskow och Ödman.

Med ledning av uppgifterna i 1919 års utredning har jag nu gjort en sammanställning och därvid kommit fram till att Linné vid den tidpunkten hade lämnat efter sig allt som allt 147 avkomlingar. Av dem hörde 115 till den äldre grenen, varav 55 hade gått bort och 60 fortfarande var i livet 1919 samt 27 till den yngre grenen, varav 10 hade gått bort och 17

var i livet. De återstående 5 utgöres av de fem Linnébarnen som inte lämnade några avkomlingar efter sig. Av de 147 avkomlingarna hade således 70 gått bort 1919 under det att 77 då var i livet.

Den nuvarande situationen

När jag nu sökt ta reda på hur det gått med dessa 77 i fortsättningen och fram till våra dagar, blir svårigheten ganska stor, efter som jag endast haft en begränsad tid till mitt förfogande, och ättlingarna nu har spritts åt olika håll, t. o. m. till utlandet, Tyskland, Syd-Amerika, England, USA och Kanada. Men med god hjälp framförallt av Ingrid Fagerström (Lang), Josepha Skärblom (Lang), Gunvor Nordgren (Fougberg), och Bernhard Martin-Löf från den äldre grenen samt Karin Beskow Tainsh, Märta Bjerlöv (Ödman) och A.-M. Maj Ödman från den yngre grenen har det faktiskt gått riktigt bra.

Med ett par – dock osäkra – undantag är de nu alla uppspårade och inringade, med namn, födelseår, giftermål och ev. dödsår, familj efter familj. Det sista giftermålet är daterat i mars i år, de senaste dödsfallen i mars och april, den senaste födelsen för fjorton dagar sedan, söndagen den 6 maj.

Jag kan tillägga, att vi nu har en Linnéättling bosatt i London (Olle Nygren), en i Vancouver, Kanada (Tord Fougberg) och tre i New Jersey, USA (Irma Zetterlund, med son och dotter, tillhörande Lang-Fagerström grenen), samt en i Hamburg, (Gunilla Trobisch, tillhörande Lang-Skärblom-grenen), alla tillhörande den äldre grenen.

De två undantagen gäller familjerna Nordquist och Nygren (Tab. III och V enl. 1919 års utredning). Arvid Nordquists (f. 1901) far var arkitekt i Berlin. Själv flyttade han för många år sedan till Syd-Amerika och har inte avhörts på flera årtionden. Jag har inte räknat med att han längre är i livet. Om Nygrenska släkten skulle vi få besked av Ingemar, f. 1907. Vid det telefonsamtal som Josepha Skärblom hade med honom, talade han om att han just kom från begravningen av sin bror Helge. Fjorton dagar senare stod hans egen dödsannons i Svenska Dagbladet – »hastigt avliden den 11 april»! Vi har naturligtvis inte velat störa, men av dödsannonsen framgick att Ingemar hade fyra namngivna gifta barn, två söner och två döttrar, samt minst två inte namngivna barnbarn. De liksom en son till Helge, bosatt i London, är medtagna, men det är inte

omöjligt att det rör sig om ytterligare några barnbarn, som kan tillfogas senare.¹

Det hopsamlade materialet, som f.ö. är komplett, har jag tänkt att överlämna till Sällskapet, när jag har fått tid att skriva ut alla längder. Här skall jag naturligtvis inte gå in på några detaljer, bara redovisa en sammanställning.

Den visar att av de 60 medlemmarna av den äldre grenen, som befann sig i livet 1919, har nu 41 gått bort, under det att 19 lever vidare. För den yngre grenens 17 som levde 1919 blir motsvarande siffror 9 som gått bort och 8 som lever vidare. Sammanlagt har således inte mindre än 50 gått bort av dem som levde 1919, under det att bara 27 finns kvar i livet.

Men samtidigt har det blivit en inte så liten nyrekrytering. Det har fötts 236 nya avkomlingar sedan 1919, varav 205 tillhörande den äldre grenen och 31 den yngre. Av dem har en tillhörande den äldre grenen gått bort. Av Linnés 147+236 eller 383 avkomlingar totalt, har således 70+50+1 eller 121 gått bort och 262 befinner sig just nu i livet, varav 223 tillhörande den äldre grenen och 39 den yngre. Sedan 1919 har det skett en ökning från 77 till 262 eller med 185 personer.

Det största tillskottet i den äldre grenen har kommit från familjen Lang med 40 och i den yngre grenen från familjen Ödman med 21.

Samtidigt har några familjenamn försvunnit bland Linnéättlingarna, Ekberg, Lang, Nordquist (?), Hammarskjöld och Möller från den äldre grenen samt Ridderbjelke från den yngre. Släkterna lever dock vidare under andra namn.

Självfallet har många nya familjenamn tillkommit, vilket jag inte kan gå in på här, och inte heller på några enskilda personer.

Mormor berättar

Innan jag slutar skall jag istället tillåta mig att med några ord berätta om ett par episoder från längesen som min mormor har berättat för mig och också nämna om hur det gick till då Sara Elisabeth Bergencrantz ville gifta sig med fänriken Per Martin.

Det egendomliga var då att ett sådant giftermål inte kunde gå för sig

¹ Det visade sig att det här finns ytterligare 6 barnbarn. Siffrorna nedan är korrigerade med hänsyn härtill.

utan K. Maj:ts medgivande. Varför? – Jo, fänrik Martin var en ofrälse man, som inte utan sådant tillstånd fick gifta sig med en välboren mans dotter. Det låter kuriöst för oss, men så var det då. Och eftersom Carl Fredrik Bergencrantz gjorde allt för att trakassera sin hustru, som han ju efter våra begrepp var skild ifrån, drog han sig inte för att inkomma till K. Maj:t med den ena inlagan efter den andra. Men med hjälp inte minst av sin mormor, Linnés änka, som kom med utmärkta svarsinlagor, gick det vägen och Sara Lisa Bergencrantz fick sin Per. Och det blev ett lyckligt äktenskap, som vi hörde med 14 barn. Denna minst sagt sorgglustiga historia fick således ett mycket lyckligt slut.

Den tredje i ordningen av Sara Lisa och Per Martins barn, Charlotta Elisabeth (1789–1864) eller Moster Lotta som hon kallades av min mormor, Ida Öhrn (1838–1923), hade en gång i slutet på 1820-talet blivit inbjuden av Linnés dotter Lovisa att komma till Uppsala på besök. Hon skulle då färdas från hemmet i Vaxholm till Uppsala, och hon gladde sig mycket åt resan. Men då uppstod ett stort problem. Hur skulle hon ta sig dit på ett anständigt sätt? Att bara resa, som man gör nu för tiden, gick inte an. Hon var visserligen i 40-årsåldern, men att fara utan förkläde gick absolut inte för sig. Till slut yppade sig en briljant lösning. En ung fru Lundberg från Uppsala, som var på tillfälligt besök i Vaxholm, skulle fara hem. På förfrågan förklarade hon sig villig att agera som förkläde åt moster Lotta, fastän hon själv bara var i 20-årsåldern, och så kunde den 40-åriga Moster Lotta fara från Vaxholm till Uppsala med anständigheten i behåll. Den historien hade min mormor hört direkt av sin moster, som hon under flera år levde tillsammans med i hemmet på Sävja. Dit hade min mormors mor flyttat sedan hon hade blivit änka 1845. Hon tog där hand om sina två ogifta systrar Charlotta och Wendela Martin, som båda slutade sina dagar på Sävja.

När min mormor var över 80 år togs ett kort av henne, min mor, min syster och hennes dotter. Det var fyra generationer, vilket samtidigt markerade avståndet från Linné till min mormor, som var fjärde generationen. Längre var det inte då till Linné. När mormor föddes 1838 levde ännu Linnés dotter Lovisa, som dog först året därpå.

Under sin barndom bodde min mormor på Sävja, där hon förutom de nyssnämnda mostrarna också träffade sin egen mormor, dvs. Sara Elisabeth Bergencrantz, g. Martin, Linnés barnbarn som blivit änka 1827 och som inte gick bort förrän 1846, när min mormor var 8 år. Mormor berättade för mig att hon hade ett mycket gott minne av sin egen mormor, som efter dottern Sophia fick överta rollen som Linnés lilla

älskling. Men den man älskar, den agar man, heter det – så ock i detta fall. Och en dag då hon varit odygdig resulterade det i att morfar Linné lade upp henne på knät och gav henne klatsch på stjärten! Detta förmedlingens ögonblick blev sedan hennes livs stoltaste minne. Det ni! Hon hade fått klatsch på stjärten av Linné! Det var något som ingen av hennes bekanta kunde skryta med. Den episoden från Linnéhemmet har jag således hört nästan direkt från den som var med – genom förmedling av endast en person, min mormor.

De sköra trådarna

Så en liten men betydelsefull detalj innan jag slutar. Jag nämnde i början, att rekryteringen av Linnéättlingar hängde på de båda barnbarnen, flickorna Sara Lisa Bergencrantz och Johanna Elisabeth Duse. Det var inte mycket att förlita sig på. I själva verket var situationen ledet därförut än bräckligare. Sara Lisas mor, dvs. Linnés äldsta dotter Lisa Stina, drabbades som 6-åring av smittkoppor. Linné befann sig då på sin Skånska resa och hade hunnit till Maltesholm, ovetande om vad som tilldrog sig i Uppsala. Lisa Stina sköttes därför av Nils Rosén von Rosenstein, med dåtida primitiva resurser. På femte dagen var hon rätt illa därän. »I denna natt var hon altför ostyrig, och yrade i högsta måttan, var ond, och sof ej det ringaste om hela natten, kände ej sin egen mor.» Då var det illa ställt. Då hängde livet på en skör tråd. Smittkoppor, som numera är så gott som utrotade från jordens yta, var minsann inte att leka med. Inte mindre än tre av Lisa Stinas kusiner, barn till Linnés bror Samuel, som blev kyrkoherde i Stenbrohult efter fadern, dukade under i smittkoppor, två av dem med endast tre veckors mellanrum. Men Lisa Stina klarade sig, trots att det såg mörkt ut. Hade hon inte gjort det, hade vi inte haft några ättlingar tillhörande den äldre grenen. Vi är många som kan vara tacksamma att det inte gick så.

Om Johanna Elisabeth Duses mor, Linnés yngsta dotter Sophia, hörde vi att hon ett slag hade det än värre ställt än Sara Lisa. Hon var dödfödd, och det tog en hel kvart innan man kunde upptäcka några livstecken hos henne. Där var livstråden än skörare.

Också i 7-årsåldern var Sophia illa därän. Hon sjuknade i den s. k. Uppsala-febern, en infektionssjukdom vars rätta natur inte är helt klarlagd. Den 31 januari 1764 måste hon ha varit särskilt dålig. Ett recept

som med all sannolikhet är utfärdat för henne av Linné själv tyder på det. »Min wanliga china dryck . . . förfärdigas straxt genom kokning utan digestion, som tiden ej tillåter», tyder på att nu var det verkligen bråttom och fara i dröjsmål. Linné hann inte ens att skriva ut ingredienserna, vilket han var skyldig att göra, och han hann inte ens med att sätta dit accenten på sitt eget namn. Men Sophia klarade också den pärsen, fastän det ett slag tydligen såg mycket hotande ut. Hade inte Sophia klarat sina två svåra hinder, hade det inte funnits några ättlingar tillhörande den yngre grenen.

Ja, så nära var det faktiskt, att Linné över huvud taget inte skulle ha fått några andra efterkommande än sina barn, av vilka i så fall endast Carl, Lovisa och Sara Stina skulle ha överlevt honom. Då hade det inte funnits några Linnéättlingar idag, och vår styrelse hade fått ordna med ett annat föredrag – och med en annan föredragshållare också för den delen.

Summary

DESCENDANTS OF LINNÉ (LINNAEUS)

By

BIRGER STRANDELL

Linné had seven children, two boys and five girls. The eldest son, Carl, who succeeded his father, died unmarried 1783, which makes the end of the male line. The youngest son, Johannes, died 1757 just before three. One of the daughters, Sara Magdalena, lived only a fortnight. Lovisa died unmarried 1839, almost 90 years old, which makes the end of the family name. Three of the daughters married, Sara Christina not until she was 45. She got no children.

The eldest, Elisabeth Christina (1743–1782), got a son, who died within a year, and a daughter. The youngest daughter, Sophia (1757–1830), got a daughter. These two girls, grandchildren of Linné, guaranteed the continuance.

Up to now (May 1979) we can calculate in all 383 descendants, of whom 121 have passed away and 262 are alive, 223 coming from the eldest daughter and 39 from the youngest.

It was on the point that Linné did not get any grandchildren and thus no later descendants at all. Elisabeth Christina fell severely ill with smallpox, when she was six and the end was expected one day, but she recovered. Sophia was still-born and not until Linné had treated her with mouth-to-mouth resuscitation for a quarter of an hour she began to show signs of life. When she was seven she severely fell ill with “Uppsala-fever”, as it is called, but recovered. If these two girls had not managed their hard situations there would not have been any descendants of Linné today.

The author reports an episode from Linnés home concerning the granddaughter Sara Elisabeth (1766–1846), who one day when she had been naughty got a slap on her bottom from Linné. This moment of degradation later raised to the most glorious memory of her life, which no one else could boast of. It was related to the author from his grandmother Ida Öhrn (1838–1923), who had it directly from her grandmother, the girl who got the slap.

Författarens adress: Docent Birger Strandell
Djurgårdsvägen 120, 115 21 Stockholm

TORGNY HAG

Karoliner och behemoter

1700-talets svenska diskussion om mammuten

Efter det att Ivan III, storfurste av Moskva, under senare delen av 1400-talet upphört med att betala skatt till de mongoler, som ockuperat hans rike, och senare även fördrivit dem, expanderade det moskovitiska eller ryska riket stadigt. Västerut begränsades möjligheterna till expansion främst av det svenska östersjöväldet, men österut fanns nästan inget annat hinder än den asiatiska kontinentens väldighet. Under 1500- och 1600-talen trängde ryssarna över Uralbergen. Pionjärer, kolonister och stadsbyggare drog i en jämn ström allt längre in i Sibirien, längs med och tvärs över de stora floderna. Snart nåddes även Stilla Havets kust. Isolerade utposter – Tomsk, Tobolsk, Irkutsk och Jakutsk – låg som små prickar på den över 1 000 mil långa vägen från Moskva till Stilla havet.¹

Det som drev ryssarna till detta väldiga pionjäräventyr, i företagsamhet väl i klass med erövringen av den nordamerikanska kontinenten, var Sibiriens skatter: väldiga odlingsbara arealer, värdefulla mineraler, päls av sobel, silverräv och hermelin, och elfenben från valross- och mammutbetar. Elfenbenet från dessa två djur var av god kvalitet och lämpade sig väl för tillverkning av olika ting. Urinnevånarna i Sibirien hade redan före ryssarnas ankomst sålt elfenbenet till Kina, där det länge varit känt och uppskattat.² Kinesiska skriftställare från tiden långt före Kristi födelse lämnar även antydningar om att själva djuret mammut varit bekant. I skrifterna antyds även att man visste att hela kadaver av det väldiga djuret hittats i den frusna marken i Sibirien. Mammutbetar var även standardpjäser i europeiska kuriosakabinett, men då osäkerhet rådde om varifrån det vackra elfenbenet kom tillmättes det magiska egenskaper. Elfenbenet användes även i medicinskt-farmakologiskt syfte.³

¹ Litteraturen om erövringen och koloniseringen av Sibirien är stor. Se bl.a. J. Semjonov, *Sibirien*. Sthlm 1955. Vad beträffar kunskapen om Sibirien se: T. J. Arne, *Europa upptäcker Ryssland*. Sthlm 1944, 64–120.

² B. Laufer, *Ivory in China* (Field museum of

natural history. Anthropology. Leaflet. 21), Chicago 1925.

³ B. Hildebrand, C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837 (Kungl Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. 44: 1–2), Sthlm 1937, 66.

Sibirien var berömt bland elfenbenssamlare för sin utomordentliga rikedom på betar och skelettdelar av det utdöda mammutdjuret. Mammutlämningarna härrör, vilket man i äldre tider icke visste, från en jättelik, fordom i nästan alla nutidens kulturländer levande djurform, vars utdöende våra äldsta förfäder bevittnat. I Europa är fynden av kvarlämningar av detta djur relativt fåtaliga och inskränker sig till enstaka rester av betar eller skelettdelar. I Sibirien däremot är fynden talrika. Man hittar i den frusna tundran hela djur med stelnat blod, kött, hud och hår. Det är inte att undra på att stort intresse ägnas och ägnats detta underbara djur.

Ordningen *Proboscidea* (elefantdjuren) består av tre underavdelningar och ca 300 arter av landdäggdjur. Alla dessa arter utom två, den indiska och den afrikanska elefanten, är utdöda. I släktet *Mammuthus* inräknas några av de största typerna i familjen *Elephantidae*: *Mammuthus meridionalis*, som levde i Asien och Europa och *Mammuthus imperator*, som levde i Nordamerika. I släktet *Mammuthus* finner vi även *Mammuthus primigenius*, den håriga mammuten, och det är detta djur vi vanligen tänker på när vi talar om mammutar. Det är detta djur denna studie huvudsakligen skall behandla. Mammuten, vars utdöende för ca 10 000 år sedan påskyndades både av människan och av klimatologiska förhållanden, levde såväl i Asien och Europa som i Nordamerika. Den var lika hög som den indiska elefanten, men bakkroppen var något kortare och sluttade kraftigt nedåt. För att klara det kalla klimat i vilket den levde var kroppen täckt av en inre tät päls över vilken längre hår hängde. Kroppen omgavs av ett tjockt lager underhuds fett och fett var även lagrat i en puckel över huvudet och skuldrorna. Hanens kraftigt böjda betar kunde bli uppåt 5 meter långa. Mammuten är intressant därför att vi trots att arten försvann för 10 000 år sedan har möjlighet att studera hela av permafrosten väl bevarade kadaver eller delar av kadaver.⁴

De första svenska mer påtagliga kontakterna med Sibirien erhöles genom de tusentals karolinska krigsfångar, som efter Karl XII:s misslyckade ryska fälttåg tvingades leva i misär mitt ute i denna undanskymda vrå av världen. Av de mer än 30 000 fångar, som fördes till Ryssland, återvände i runt tal 5 000 till Sverige, många med mer än en tioårig vistelse i ett rike väl så exotiskt som Afrika eller Amerika bakom sig, laddade med upplysningar och kunskaper av sällsamt slag.⁵

⁴ Det stora samlande arbetet om elefantdjuren är: H. F. Osborn, *Proboscidea*. New York 1936–42.

⁵ Den svenska historien. Utg av S. Carlsson och J. Rosén. 5. Sthlm 1967, 266–269. Även A. Åberg, *Karolinerna och österlandet*. Sthlm 1967, 66–90.

De hemvändande karolinerna fick inte det entusiastiska mottagande de räknat med. Sverige var efter fredssluten efter Karl XII:s krig ett land nära ruin och alla ville helst glömma krig och elände för att kunna börja ett fredligt uppbyggande av landet igen. De utblottade karolinska krigsfångarnas pockande krav på ekonomisk gottgörelse för de utståndna lidandena i rysk fångenskap varken kunde eller ville man göra något åt. Däremot lyssnade man ivrigt på de informationer och nyheter, som karolinerna hemförde och som ju ofta var första rangens sensationer. Några lärda institutioner, som kunde samla in och bearbeta all den värdefulla vetenskapliga information, som plötsligt blivit tillgänglig, fanns egentligen inte i Sverige vid denna tid. Universiteten arbetade till stor del efter medeltida mönster, där liten plats gavs för annan lärdom än den som kunde inhämtas genom läsandet av väletablerade auktorers böcker. Mycket skulle dock hända under 1720- och 30-talen, som hastigt förändrade arbetet vid universiteten. Det första tecknet på förändring kom inte till synes inom universitetens ram utan vid sidan av dem. När pesten härjade i Sverige 1710 inställdes undervisningen vid Uppsala universitet och dess lärare fick tillfälle att syssla med annat. Den lärde universitetsbibliotekarien Eric Benzeliuss d. y. stiftade nu efter uppslag av Christopher Polhem ett sällskap, Collegium curiosorum, som kan betraktas som vår första vetenskapliga akademi. Spekulationer och ideer från Polhem diskuterades vid sällskapets sammanträden, men när pestfaran var över upphörde sammankomsterna. 1719 gjorde Benzeliuss ett nytt försök, denna gång med större framgång. Bokwettsgillet eller Societas Regia literaria et scientiarum Sueciae, oftast kallat Vetenskaps societeten äger fortfarande bestånd.⁶ Grundarna var förutom Benzeliuss hans broder Henric, Petrus Martin, Erik Burman, Johan Billmark, Olof Rudbeck d. y. och Lars Roberg, samtliga lärda män verksamma vid universitet i Uppsala. Vetenskaps societeten blev aldrig den storslagna institution Benzeliuss planerat, men under 20 år fram till Vetenskaps akademins grundande 1739 kom societeten att spela en icke oväsentlig roll inom svenskt vetenskapligt liv.

I Vetenskaps societeten kom en upplysning lämnad av en från långvarig fångenskap i Tobolsk hemkommen major Leonard Kagg att väcka mycken uppståndelse.⁷ Denne Kagg, som varit fånge i Ryssland ända sedan 1707, hade översänt en teckning av ett djur, vilken Benzeliuss visade upp för de församlade medlemmarna vid ett sammanträde i

⁶ Bokwetts gilletts protokoll. Utg av H. Schück. ⁷ Prot. 14/12 1722. Uppsala 1918, 3 f. Citeras i fortsättningen Prot.

december 1722. Bilden föreställde enligt protokollet det »diur som utaf Sibiriackerne på deras Språk kallad Mehemoth eller Mammont». Ritningen finns välbevarad kvar och visar ett djur som i det närmaste liknar en tjur eller ox till kroppsformen. Dess horn är spiralvridna om varandra och riktade rakt fram. Djuret har en lång och yvig svans och fötterna är försedda med hemska klor. Vassa betar sticker ut ur dess mun. Benen är korta och vikta in under kroppen. Vid teckningen finns en kort beskrivning av det underliga och hemska missfostret. Bilden finns faktiskt i tre olika versioner: en i den benzelianska samlingen i Linköping, där så mycket av Societetens efterlämnade papper finns, en i den nordinska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek och en bland Lars Robergs anteckningar i zoologi, även de i Uppsala.⁸ Den beledsagande texten är nära nog identisk på de tre exemplaren. Är någon den av Kaggs insända eller är alla tre kopior? Mycket tyder på att bilden i Linköping är Kaggs originalbild.

Djuret, som kallas mehemot, mammont eller behemot säges vara hela 50 arsjin långt, dvs. drygt 35 meter. Höjden kan man inte veta fortsätter beskrivningen. men eftersom ett revben mäter 3,5 meter, kan man »högden ungefär judicera». Hornen är ungefär 35 cm i diameter och betarna stora som en »4kantig tegelsteen». Behemoten har i förhållande till kroppen mycket korta ben. Societeten hade nu hamnat mitt upp i en vetenskaplig debatt om frågor som inte skulle finna sina svar förrän fram mot nästa sekelskifte.

Paleontologien befann sig i början av 1700-talet i ett kaotiskt tillstånd och hade långt kvar till att kallas en vetenskap. Med fossil menade man inte bara förstenade djur- och växtdelar utan även mycket annat som grävdes fram ur jorden: ädelstenar, metaller, stenxor. Många lärda ansåg att fossilen – petrifikaten eller försteningarna – inte var annat än en naturens lek, *lusus naturae*, skapade av en mystisk kraft kallad *vis plastica*, ty så hade en gång Aristoteles lärt. Aristoteles grepp om naturvetenskaperna började vid denna tid långsamt lossna men i många fall var tron på den lärde grekens förkunnelse stor. Andra vetenskapsmän åter erkände att fossilen var rester efter organiskt liv, som omkommit i den stora syndafloden; på detta sätt kunde bibelns berättelse om syndafloden bevisas. Enstaka naturforskare, Leonado da Vinci, engelsmannen Robert Hooke, dansken Steno bl.a., hade givit bidrag till en riktigare syn

⁸ LiSSB, Benzelianska samlingen, N 14 a. UUB, Nordinska samlingen 560. UUB, D 152.

Fig. 1. Kaggs mammut-illustration, i Linköpings Läns och Stiftsbibliotek, Benzelianska samlingen, sign. N 14 A.

på fossilens natur, men vägen till en syntes, ett svar på alla frågeställningar kring fossilen var lång. Även svenska vetenskapsmän sysslade i början av 1700-talet med fossilen och dess natur; föregångsman var Urban Hiärne. Emanuel Swedenborg fortsatte Hiärnes arbete inspirerad både av denne och av Magnus von Bromell, som 1726–27 utgav sitt inflytelserika arbete *Lithographia Svecana*. Alla dessa tre var medvetna om fossilens riktiga natur, men tiden var ännu inte mogen för att de skulle kunna dra de avgörande konklusionerna.⁹

Ledamöterna i Vetenskapssocieteten ställdes nu, när de intresserat betraktade baronen Kaggs bild, inför ett jättelikt frågekomplex. Frågornas antal bara ökade ju mer man behandlade problemet: kan det ha funnits djurarter, som inte längre existerar, hur gammal är jorden, när inträffade syndafloden? Redan i den första långa paragrafen från sammanträdet den 14 december, då bilden visades upp, antyds många av de problem som var förknippade med diskussionen om mammuten eller behemoten och dess existens. Redan det faktum att djuret omväxlande kal-

⁹ T. Frängsmyr, *Geologi och skapelsetro* (Lych-nos-bibliotek. 26.), Uppsala 1969, 73 ff och

163 ff. Viktig är även M. Rudwick, *The meaning of fossils*. London och New York 1972.

lades mehemot, mammont eller behemot ger antydning om den förvirring som rådde och om hur lätt det var att komma på avvägar redan från början. Behemot är namnet på det odjur, som beskrivs i Jobs bok i Bibeln och detta skulle komma att sätta präge på hur man löste problemet.¹⁰ Både Olof Rudbeck d. y. och Petrus Martin var övertygade om att djuret på Kaggs bild var ett »Siödiur». Många hade tidigare försökt att utreda vilket djur, som avsågs i Jobs bok, vilket inte är lätt då skildringen av det där är synnerligen kryptisk. En skola menade att det i själva verket var en flodhäst, som beskrevs och denna lösning var naturligtvis Rudbeck och Martin bekanta med. Kagg hade ju till yttermera visso påpekat att mammuten levde vid den stora floden Ob. Någon av medlemmarna påpekade också att en ryttmästare Lundius lämnat upplysning om att mammuten vanligen hittades just vid denna flod. Man stannade i Societeten i tveksamhet inför bilden. Det fanns alltför många frågetecken varav några antyds i protokollet. Djuret på Kaggs bild var återgivet med klor, men, som Rudbeck anförde, hade man aldrig hört talas om ett hornbärande djur med klor, »utan det är palmipes, eller har skinn emellan, såsom gäss etc». Man beslöt därför att ta förnyad kontakt med baron Kagg och av honom begära närmare besked om var han fått bilden från, så att man kunde få klarhet i om man kunde lita på framställningen. Protokollet påpekar även att »Mehemothen» är något litet beskriven i en annan karolinsk krigsfånges skildring av Sibirien, nämligen i kaptenen Joh. Bernhard Müllers *Leben und Gewonheiten der Ostiaken*, ett förhållande som vi skall granska längre fram.

Redan vid nästa sammanträde i societeten anmälde Petrus Martin att han »med flit» letat efter behemoten i den zoologiska litteraturen utan att kunna finna den.¹¹ Det närmaste han kommit fram till var att behemoten vad det gällde huvud, fötter och svans var lik Nilens flodhäst; man fick då givetvis bortse från hornen. Den bild av flodhästen Martin tittat på finns i Job Ludolfus' *Historica Aetiopica*. Detta berättade han i ett brev till Benzelius, där han också drog konklusionen att om den sibiriska mammuten är flodhästen, så är den därjämte identisk med Jobs Behemot, precis som Samuel Bochart menat.¹² (Mer om detta nedan.) Självklart är att Martin, hur mycket han än letade i tidens zoologiska litteratur, aldrig skulle kunna återfinna det djur som fanns på Kaggs bild. Säker kunde han emellertid inte vara, då tidens zoologer lade ner stor

¹⁰ Job 40: 10–28.

¹¹ Prot. 11/1 1723.

¹² P. Martin till E. Benzelius. 1/2 1723. UUB, G 19: 7b.

möda på att beskriva enhörningar, drakar, gripar, Fågel Phoenix och andra fantastiska fabeldjur.¹³ Den berömda borgmästaren i Magdeburg Otto von Guericke hade rent av lyckats rekonstruera en enhörning med hjälp av just fossila mammutben.¹⁴

Så tidigt som 1611 – den ryska expansionen hade då inte nått så långt österut som till floden Ob – meddelade den engelske rysslandsresenären Josias Logan i brev till den kände geografen och ärkediakonen i Westminster Richard Hakluyt, att han av en person lyckats komma över en bit av en elefanttand ursprungligen såld av en samojed.¹⁵ Logan tog med sig tanden till London. Självklart väckte en elefanttand från det kalla Sibirien uppmärksamhet i Europa. Det skulle sedan dröja länge innan nya rapporter om mammuten nådde utanför Rysslands gränser. Ryssland var under första delen av 1600-talet ett oroligt land och dess härskare var alltför ovilliga att släppa in europeiska resenärer som kunde göra vetenskapliga undersökningar. Nya meddelanden om mammuten publicerades av borgmästaren i Amsterdam Nicolaas Witsen, som 1666 anlände till Ryssland, utan annat ärende än att närmare studera landet med vilket Holland underhöll livliga handelsförbindelser. Witsen samlade ett stort material till ett arbete om de östra delarna av det väldiga moskovitiska riket.¹⁶ Två mål hägrade ständigt för den som uthärdade den oerhörda resan genom Sibiriens gränslösa ödslighet, Stilla havet och Kina. Med jämna mellanrum genomkorsades också Sibirien av europeiska resenärer. Den franske jesuiten Philipp Avril genomsökte på jesuitordens uppdrag under åren 1685–1691 Asien för att söka en lämplig väg över land till Kina.¹⁷ Holsteinaren Evert Ysbrand Ides reste under åren 1693–95 på den ryske tsarens uppdrag till Kina och har lämnat oss tvenne redogörelser från den resan.¹⁸ Det är i denna typ av litteratur vi nu måste söka upplysningar om vår mammut.

Här följer nu en sammanställning av vad man i Europa kring 1710 genom de ovan nämnda resenärernas arbeten kunde veta om den sibiriska mammuten.¹⁹ Främst vid de stora floderna i Sibirien, Ob, Irtyš och

¹³ Jfr t.ex. G. Schottus, *Physica curiosa. Herbi-poli* 1687 eller G. C. Kirchmayer, *De basilico, unicornu, phoenice ... Wittenbergae* 1669.

¹⁴ H. Wendt, *I urmänniskans spår*. Sthlm 1955, 18 och 41.

¹⁵ S. Purchas, *Purchas his pilgrimes*. 3. London 1625, 546.

¹⁶ N. Witsen, *Noord en oost Tartarey*. Amsterdam flera upplagor 1692, 1705 och 1785. Här använd uppl 1705.

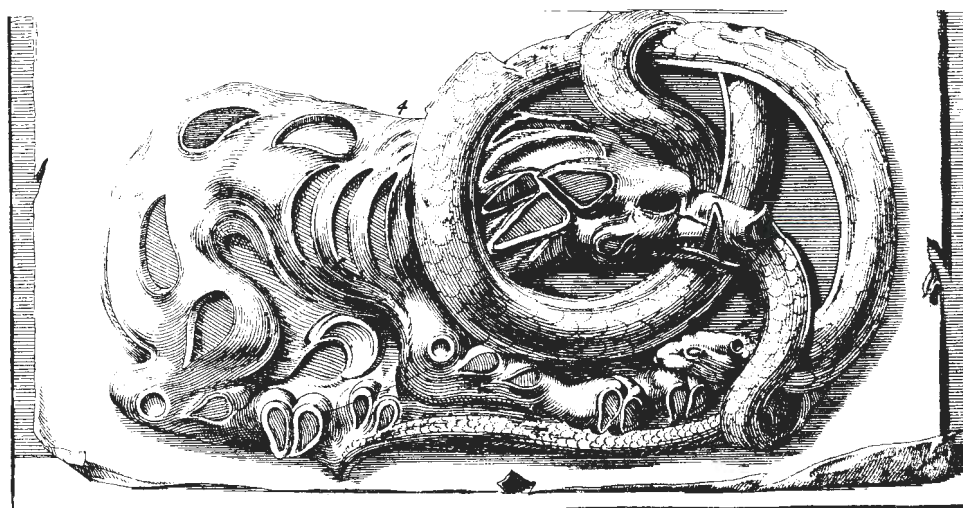
¹⁷ P. Avril, *Curieuse Reise durch unterschiedene Staaten in Europa und Asia*. Hamburg 1705.

¹⁸ E. Ysbrand Ides, *Dreyjährige Reise nach China*. Franckfurt 1707 och *Beschreibung der chinesischer Reise*. Hamburg 1698.

¹⁹ Witsen, a.a., 742–748. Avril, a.a., 200 f. Ysbrand Ides, *Dreyjährige Reise ...*, 55 ff och 245.

andra, kommer ofta ben och betar, ibland hela skelett av jättelika djur i dagen då vårfloden bryter loss stora stycken ur de höga strandkanterna. Benen bryr sig de sibiriska urinnevånarna inte om, men däremot tar man begärligt hand om betarna, som är eftertraktade handelsvaror. En person berättade för Ysbrand Ides, att han funnit ett helt huvud av detta djur. När man öppnade huvudet var köttet ruttet, men betarna, som satt fästade vid munnen precis som på en elefant, var mycket fast förbundna med skallen och kunde endast med möda brytas loss. Han berättade vidare att han även funnit en fot av djuret och att denna var lika tjock som en karl om livet. Djuret kallar urinnevånarna än mammut än mammont; härom lämnas mycket växlande uppgifter. Även namnet behemot nämnes. Skelettdelarna och betarna kallas mammontovi kost. Detta väldiga djur lever under marken, som en väldig mullvad, påstår hedningarna. Betarna, eller rättare sagt hornen, för man trodde att det rörde sig om horn, använde mammuten till att gräva jättelika gångar åt sig i marken. Där djuret pressar sig fram bildas liksom en liten jordbävning och ibland störtar gångarna samman och djupa hål bildas. För att underlätta grävandet är hornen även rörliga i sidled. För att förklara varför ingen någonsin sett en mammut levande påstod de vidskepliga hedningarna att djuret dör så snart det råkar komma ut i dagsljuset eller vädrar frisk luft. Detta förklarar även varför det just är vid flodstränderna man finner resterna av de döda djuren: de kommer rakt ut genom de höga strandkanterna av olyckshändelse när de gräver sina gångar för nära markytan. De mera upplysta ryssarna som levde i Sibirien och som insåg att betarna inte var djurets horn och att de måste komma från ett djur som var likt en elefant, måste hitta på en annan förklaring. Därför sade de att betarna härstammade från elefanter som levat i Sibirien under tiden före syndafloden, då det varit så varmt där, så att elefanter kunde vistas där. Dessa elefanter dränktes av syndafloden. De väldiga kropparna flöt omkring på vattnet och när detta sjönk tillbaka bäddades elefanterna ner i slammet. En plötslig klimatförändring medförde en skarp kyla och marken med de döda djuren frös. En annan uppfattning rådde bland Sibiriens ryssar vilka menade, att det var fråga om elefanter, som drunknat i närheten av sina naturliga uppehållsplatser i de varma länderna. De döda djuren skulle sedan av syndaflodens vatten förts till Sibirien. På detta sätt behövde man inte räkna med att någon klimatförändring ägt rum. Somliga påstod helt enkelt att det rörde sig om elefanter, som kommit med romerska härar söderifrån.

Jesuiten Avril är något mindre väl informerad än Witsen och Ysbrand

*Tartarsche Goudt Afgoden of Heidensche gedragten die uit oude Begraefenssen in Siberien ontkomt
syn gehaelt benevens enige Inscrueden van de selve stoffe.*

Fig. 2. Mammut-illustration i Nicolaas Witsen, *Nord en oost Tartaryen*, Amsterdam 1785 (tidigare uppl. 1692, 1705).

Ides, men han framför ändå en intressant upplysning. Han konstaterar att det fina elfenben, som kommer från Sibirien, inte härrör från elefanter, därför att dessa djur inte lever så långt norrut, utan från djur som lever på land, främst vid floden Lena, eller i vattnet och som kallas behemot. Man måste beundra dem, som, för att komma över det värdefulla elfenbenet, vågar angripa ett odjur, som är både större och farligare än en krokodil. I samband med behemoten relaterar Avril en teori framförd av den välunderrättade vojvoden av Smolensk, som säges vara en klok man. Vojvoden ansåg, att det varit innevånare från norra Sibirien, som först befolkat de delar av Amerika, som ligger närmast Asien. Avrils sagesman berättade, att ett folk på en ö i havet norr om Sibirien drar ut på behemotjakt på det frusna havet. Då jakten är ett krävande företag tar man med sig hela hushåll. Ofta händer det att isen vid tövader bryts sönder och att jägarna då med sina familjer blir fångade på stora isflak. På isflaken driver så människorna till den nordligaste delen av Amerika, som på detta sätt fått sina första innevånare.

Witsen för emellertid en vidare diskussion vid sidan av redogörelserna av de olika fantasifulla spekulationer han relaterat, och han visar sig vara väl orienterad i problematiken. Han börjar med att en smula resignerat konstatera att det är »bezwerlijk te zeggen» hur allt det fina elfenben

man finner i Sibirien, kunnat hamna så långt ner i jorden. Han synar problemet från flera infallsvinklar: han gör en noggrann genomgång av de elefantarter, som existerar, han beskriver fynd av musselskal och snäckor funna långt ner i marken i Amsterdams närhet och han relaterar det beryktade fyndet av en fossil elefant, som gjorts vid byn Tonna. Han ger också uttryck åt den åsikten, att de fossila mammutarna i Sibirien härrör från en utdöd djurart, som varit mycket lik elefanten. Tillsammans med dessa utläggningar publiceras också två sensationella bilder: dels en underkäke av en mammut dels en skalle av ett tidigare okänt djur, som mycket liknar en buffel.

Ingen i Västerlandet kunde ta den inhemska sibiriska traditionen om ett nu levande djur, som gräver sig fram under jorden, på allvar. Enklare var det då att ansluta sig till den åsikt som hävdade, att döda elefanter av syndafloden förts till Sibirien. Så länge Bibeln gavs auktoritet inom naturvetenskaperna och så länge som ingen företog systematiska komparativa studier av det fossila materialet, skulle problemet sakna lösning.

Många av de problem som uppstod kring mammuten hade säkert kunnat undvikas om inte ljudlikheten mellan benämningarna på Sibi-riens mystiska djur och det monster, som beskrivs i Jobs bok, varit så påtagliga. Behemot är enligt Jobs 40 kapitel det väldiga djur, som tillsammans med Leviathan skall regera världen i dess sista kaotiska tid. Ordet Behemot är en pluralform av det hebreiska behema, som betyder djur. Ordet kan även i överförd bemärkelse betyda stort djur. Ursprungligen är ordet en hebreisering av det egyptiska p-ehe-mau, vilket betyder vattenoxe, som i sin tur är beteckningen på Nilens flodhäst. Att Jobs Behemot skulle tolkas som flodhäst, hippopotamus, accepterades vid 1600-talets senare del allmänt.²⁰ Den franske orientalisten Samuel Bochart bevisade, helt riktigt, med utvecklande av stor lärdom och med hänvisning till en bedövande rad klassiska auktorer, i sitt arbete om Bibelns djurvärld, *Hierozooicon*, att Jobs Behemot intet annat är än flodhästen.²¹ Han konstaterar således inledningsvis att »behemoth, non esse elephantem, ut volunt, sed hippopotamum» och får instämmande av den tyske etiopienkännaren Job Ludolf.²² Inom parentes kan påpekas att dessa bägge lärde hade nära förbindelser med det lärda Sverige; båda

²⁰ Se t.ex. J. J. Scheucher, *Jobi Physica sacra oder Hiobs Natur-Wissenschaft*. Zürich 1721.

²¹ S. Bochart, *Hierozooici sive bipartitus opus de animalibus S. Scripturae*. Ed 3. 2. Lugduni Batavorum, Trajecti ad Rhenum 1692, sp 753–769.

²² J. Ludolf, *Historia Aetiopica*. Francofurti 1681. Lib I, kap 11. Se även artikeln Behemoth i *A dictionary of the Bible*, Edinburgh 1910.

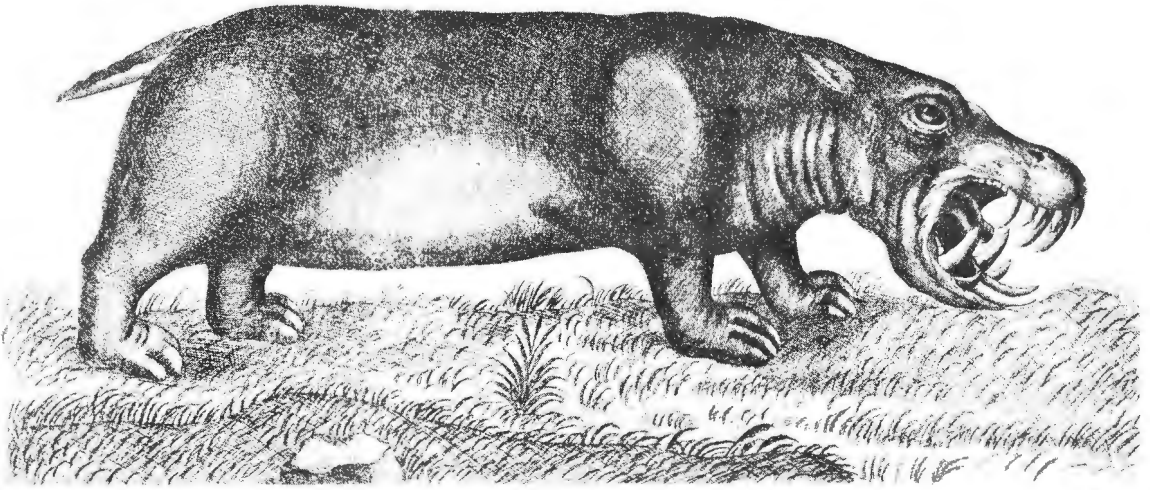

Fig. 3. *Jobs Behemoth* enligt J. Ludolf, *Historia Aetiopica*, Francofurti 1681.

hade på drottning Kristinas inbjudan vistats i Sverige på 1650-talet.²³ Självfallet gavs utrymme för alternativa tolkningar av den poetiska beskrivningen av Jobs apokalyptiska odjur. Georg Caspar Kirchmayer ville tyda elefanten som den troligaste förebilden till Behemot.²⁴

Som nämnts blev förvåningen avsevärd i Societeten, när majoren Kaggs bild visades upp på ett sammanträde. Om man drar den inte alltför vågade slutsatsen att långa paragrafer i de vanligtvis mycket lapidariska protokollen tyder på stort intresse för en viss fråga, så var intresset vid detta tillfälle synnerligen stort. Som vi sett ovan var Rudbeck och Martin av den åsikten att det här rörde sig om ett vattendjur. Martin drog ju även parallellen med flodhästen. När det gällde frågor rörande behemoten eller mammuten skulle i fortsättningen Societeten i huvud-

²³ H. Wieselgren, Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademis handlingar. NF 13: 2), Sthlm 1901, 47.

²⁴ Kirchmayer, a. a., 78–95.

sak informeras av karolinerna. Överstelöjtnanten Peter Schönström hade från Ryssland medfört en »oxeltand» av mammuten och denna lovade han att översända till biblioteket i Uppsala.²⁵ Professor Johan Malmström meddelade vid ett sammanträde i Societeten i januari 1723 sina kollegor, att han trodde sig veta att den store filologen och asienkännaren Johan Gabriel Sparwenfeld i ett brev till Andreas Norrelius utförligt tagit upp frågan om mammuten till behandling.²⁶ Sparwenfeld sades i detta brev både granskat ordet behemots etymologi och försökt utreda vilket djur det i själva verket rörde sig om. Societeten ville givetvis nu strax ha en kopia av Sparwenfelds brev för att få säkrare underlag för den fortsatta debatten. Protokollen ger oss inget besked om Sparwenfelds brev någonsin behandlades vid något sammanträde; brevet dök dock så småningom upp i kretsen kring Societeten, ovisst bara när. Lars Roberg, medlem sedan starten, lät publicera brevet under titeln *De voce Behemoth* vid en mycket senare tidpunkt, troligen så sent som 1729.²⁷ Mycket klokare hade nu inte Societetens medlemmar kunnat bli, då Sparwenfelds brev i stort sett intet annat innehöll än vad man redan visste. Först konstaterar Sparwenfeld, att ordet mammut rent linguistiskt kan härledas ur ordet Behemot och här är han på säker mark, då han var en synnerligen kunnig språkvetenskapsman. Han beskriver vidare hur mammutens ben och betar sköljes fram ur de stora sibiriska flodernas stränder. Han svävar inte på målet, när han hävdar att mammuten och elefanten är ett och samma djur. Från Moskva har han själv hemfört en mammutbete, vars elefenben blivit berömt för sin höga kvalitet och vackra vita färg; detta tas som tydlig intäkt för att det rör sig om elefantbetar. Elefanter, säger Sparwenfeld vidare, kan ju inte leva i ett så kallt klimat som Sibiriens och därför måste elefanter av »cataclysmi universalis rapidissimis undis» – syndafloden – ha förts norrut för att där täckas av sand, jord och gytta. Alla försök att sätta likhetstecken mellan flodhästen och mammuten måste avvisas. Samuel Bochart har på denna punkt grundligt misstagit sig. Det är visserligen sant att fiskare på Novaja Zemlja fångar ett odjur för att komma åt och sälja det elfenben dess betar består av, men här rör det sig om, som han säger, »equus marinus» eller valrossen.

Möjligheterna att erhålla ytterligare information om mammuten var med Sparwenfeld ingalunda uttömda för de nyfikna medlemmarna av

²⁵ Prot. 11/1 1723.

²⁶ Prot. 18/1 1723.

²⁷ J. G. Sparwenfeld, *De voce Behemoth*, uo uå.

den lilla lärda juntan i Uppsala. Nya upplysningar strömmade in och det var Eric Benzelius, som nu, liksom nästan alltid, var den drivande kraften. Han vistades vid denna tid i Stockholm för att delta i riksdagen, varvid han träffade den från rysk fångenskap nyss hemkomne majoren Leonard Kagg. Benzelius tövade givetvis inte med att begära upplysningar om mammuten och om den sensationella teckningen av den, som Kagg insänt till Societeten. Kagg trodde sig minnas att han fått teckningen föreställande djuret mammut av »Herr Captain Tabbert», som alltså skulle kunna bekräfta dess autencitet.²⁸ Man fick dock ge sig till tåls ännu några månader med att konsultera denne Tabbert, eftersom han ännu var kvar i Ryssland. Kagg var väl bekant med Philipp Johan Tabbert.²⁹ De vistades en tid samtidigt i Tobolsk och det är därför troligt att Kagg haft fog för sitt påstående att Tabbert kan ha givit honom teckningen. Benzelius kunde i alla fall tills vidare tillfredsställa medlemmarnas nyfikenhet genom att uppvisa en »Tand-Kjäfft utaf Diuret mammont, eller som man menar Behemot».³⁰ Detta, med vilket man kanske måste förstå en käke, var ett bidrag från ytterligare en karolin, Gustaf Adolf Clodt von Jürgensburg, som fått med sig den från Tobolsk. Han hade i november 1722 hembjudit sina samlingar av »Scythiske antiquiteter» till akademiens bibliotek i Uppsala.³¹ Vidare presenterade Benzelius ett stycke av behemotens tand – här menas väl en bete – och kanske var det den tand den tidigare nämnde Schönström lovat sända.³² Medlemmarna i Societeten vände och vred på den utan att bli så mycket klokare och till slut konstaterade man, inte helt förvånande, den påfallande likheten med vanligt elfenben.

I juni 1724 hade Societeten änteligen tillfälle att i sin krets se Tabbert.³³ Adlad 1707 hette han egentligen nu von Strahlenberg. Under sin trettonåriga fångenskap i Ryssland hade han varit febrilt verksam och utfört en rad anmärkningsvärda bedrifter.³⁴ Han hade på platsen, i Tobolsk och annorstädes på grundval av egna ingående studier och med hjälp av andras iakttagelser ritat en karta över Sibirien, som överlägset konkurrerade i exakthet med samtidens ryska. Efter hemkomsten till Sverige började han genast sammanställa ett med tiden klassiskt arbete om Sibirien, vilket utkom 1730 med titeln »Das Nord- und Ostliche

²⁸ Prot. 15/2 1723.

²⁹ L. Kagg, *Dagbok 1698–1722* (Historiska handlingar. 24.), Sthlm 1912, 244, 275.

³⁰ Prot. 31/10 1723.

³¹ Prot. 30/11 1722.

³² Prot. 22/11 1723.

³³ Prot. 11/6 1723.

³⁴ M. G. Novljanskaja, Philipp Johan von Strahlenbergs forskningsarbeten om Sibirien. Karlstad 1968, passim. Även Arne, a. a., 99–105.

Theil von Europa und Asia».³⁵ Innehållet i boken, som behandlar de mest disparata ämnen, är av varierande värde. Få européer, om ens någon, hade i likhet med von Strahlenberg haft tillfälle att så grundligt lära känna Sibirien och de sista åren av sin vistelse där, fick han till och med vara följeslagare till den av tsar Peter utsände tyske läkaren Messerschmidt på dennes forskningsresor genom Sibirien. Nu besöktes alltså Societeten av en verklig celebritet och excellent sibirienexpert i egen hög person. Tyvärr gör oss protokollet, som i så många andra fall, besvikna; det finns ingen notis om att man behandlade mammutarna vid detta sammanträde, vilket man rimligtvis borde ha gjort. Inte heller får vi något besked om det verkligen varit von Strahlenberg, som givit majoren Kagg teckningen av mammuten eller ej. von Strahlenberg berättade i stället enligt protokollet om »Petrificationer» av olika djur i de stora sibiriska floderna, varvid han gissningsvis även berörde frågan om djuren med de stora krumma betarna. Som en kuriositet meddelade han de församlade medlemmarna av Societeten att ostiakerna, ett folkslag vid floden Ob, sade sig härstamma från Finland.

Vi måste nu alltså vända oss till von Strahlenbergs berömda bok för att få närmare informationer om hans åsikter i mammutfrågan.³⁶ Beteckningen *mamatowa-kost*, dvs. mammutben eller tänder, förklarar han, har utan tvekan sitt ursprung i hebreiskan och arabiskan och dess närmaste grund är att söka i Jobs Behemot, vilket ord araberna uttalade mehemot. Araberna använde just detta ord för att beteckna ett stort djur i allmänhet och detta ord nådde på omvägar fram till Sibirien. Ostiakerna kallar mammuten »khosar», tatarerna kallar den »khir», fortsätter von Strahlenberg, och eftersom araberna kallar elefanten »fyhl» har det arabiska ordet kommit att användas som ett adjektiv betydande mycket stor. När araberna kom i kontakt med lämningarna efter de väldiga mammutarna, kom de sibiriska innevånarna att uppfatta det arabiska mehemodi som ett substantiv. Ordet upptogs sedan av ryssarna som uttalade det mammut. Dylig tidstypisk lingvistisk ekvilibristik var en accepterad del av den vetenskapliga metoden. von Strahlenbergs resonemang företer naturligtvis en mängd frågetecken; det är väl svårt att tänka sig, att innevånarna långt uppe i det sibiriska nordlandet hade sådan kontakt med det arabiska språket att de påverkats att använda ett arabiskt ord för en så typisk inhemsk företeelse som mammuten. För

³⁵ P. J. von Strahlenberg, *Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia*. Sthlm 1730.

³⁶ von Strahlenberg, a. a., 393 ff.

rättvisans skull måste här påpekas, att frågan om ordet mammut ingalunda är slutgiltigt löst av den moderna språkforskningen.³⁷

När nu ordet mammut tycktes förklarat kom den betydligt svårare frågan om vilket djur det i själva verket rör sig om. von Strahlenberg frågar sig om djuret lever eller om det handlar om en utdöd djurart. Gemene man i Sibirien håller det för att vara en amfibie, något som genast kan avföras från diskussionen som rent fabelaktigt. Han har själv däremot samlat en mängd upplysningar om mammuten, men endast tvingats konstatera att ingen stämmer med den andra. Man får inskränka sig till att göra ett antal mycket försiktiga påståenden. Man har gjort skelettfynd av mammuten i jorden och av dessa kan vi utläsa att mammuten är eller har varit ett mycket stort djur. Somliga auktoriteter anser att mammutlämningarna är mineral eller rent av s.k. *lusus naturae* – i marken genererat fossilt elfenben – andra anser åter att det helt enkelt rör sig om rester efter vanliga elefanter, vilket von Strahlenberg anser felaktigt då både ben och betar i storlek vida överträffar elefantens. Han erkänner att han själv en tid trott att det varit fråga om elefanter från tiden före syndafloden men att han nu ändrat uppfattning. Han är nu i stället övertygad om att det måste vara rester efter sådana sjödjur från vilka danskarna fordomdags från Island och Grönland hämtat vad som brukar kallas och säljas som enhörningshorn. Jämförelser kan för sakens bevisande göras med de horn eller tänder som finns i de danska konstkamrarna, men bäst vore naturligtvis att bege sig på en expedition norrut. Det är här inte klart om von Strahlenberg syftar på narvals- eller valrosständer, troligen syftar han dock på det förra slaget, då de danska naturaliesamlingarna med stolthet visade upp sina narvalständer under benämningen av enhörningshorn. Försöken att i narvalen eller valrossen se förebilden till mammuten skulle komma att fortsätta i ytterligare nära 100 år, så von Strahlenbergs teorier innebar på intet sätt några sensationer. Trots sin långa tid i Sibirien kunde han alltså inte prestera någon lösning, som var bättre än sina föregångares på det aktuella problemet. Nu upptäcker vi att de åsikter, som von Strahlenberg redovisar i sin bok om Sibirien, på intet sätt passar i hop med den bild av mammuten som baronen Kagg sänt till Societeten och som han påstod sig ha fått av von Strahlenberg. Vi måste emellertid

³⁷ M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Bd 2. Heidelberg 1955, 93 f. R. van der Meulen, *De naam van den mammoth* (Mededeelingen der Koninklijke akademie van We-

tenschappen. Letterkunde. D 63. Ser. A. 12), Amsterdam 1927. Notes and queries. Ser 9. Vol 11, 286.

hålla i minnet att von Strahlenberg publicerade sin bok relativt långt efter sin hemkomst till Sverige och att han i Tobolsk endast i mycket begränsad utsträckning haft tillgång till vetenskaplig litteratur. Att han tvingats komplettera sig och kommit att ändra uppfattning på många punkter under de år som förflöt mellan hemkomsten och bokens utgivning är helt naturligt.

Låt oss för ett ögonblick dröja ytterligare vid baron Kaggs bild. Som von Strahlenberg påpekar får man ingen samstämmig uppfattning om mammutens rätta natur om man vänder sig till de beskrivningar av den, som lämnats av resenärer och av innevånarna i Sibirien. Trots detta skall vi granska ytterligare en utläggning om mammuten, därför att den kanske ger oss en antydning om varför den Kaggska bilden ser ut som den gör. Det gäller nu den redogörelse, som lämnats av den svenske dragonkaptenen Johann Bernhard Müller, som i sitt lilla arbete *Les mœurs et usages des ostiackes* (1727) på punkt för punkt ger oss anvisning på att bilden, som Societeten fått, avbildar mammuten så som Sibliens urinnevånare ansåg att de såg ut.³⁸ Djuret, berättar Müller, är klätt i grå päls, har ett avlångt huvud och bred panna i vilken två horn står ut alldeles ovanför ögonen. Dessa horn kan djuret röra från den ena sidan till den andra och till och med lägga i kors över varandra. Bestens ben är i proportion till kroppen korta och lika björnfötter. Detta är en god beskrivning på Kaggs Behemot, men det är även en god beskrivning på en typ av djurframställning med förankring i den inhemska sibiriska konsttraditionen och fabelvärlden. Den tidigare omnämnde Nikolaas Witsen har i sin bok avbildat prydnadsting från Tatariet och bland dessa finns en »avgudabild», som bär otvetydlig likhet med Kaggs teckning.³⁹ Även von Strahlenberg avbildar ett djur, som i sina enskilda delar inte är så olik.⁴⁰ Vi får nu nog helt avföra den Kaggska bilden som förstahandsrapport, då det onekligen verkar som våra karolinska vänner i Tobolsk blivit förda en smula bakom ljuset av innevånarna på platsen.

I Societeten togs frågan om mammuten åter upp omkring ett år efter von Strahlenbergs besök.⁴¹ Nu var det en ryss, som fick sitt ord med i laget. Det rörde sig om en av tidens märkligaste ryssar, geografen, historikern och politikern Vassilij Tatistjev, som åren 1724–26 var på

³⁸ J. B. Müller, *Les mœurs et usages des ostiackes* (Recueil de voyages au nord. 8), Amsterdam 1727, 382f. Jfr även samma text i tysk översättning i F. Ch. Weber, *Das veränderte Russland*, Franckfurth 1721, 179 ff.

³⁹ Witsen, a. a., bild mellan 748 och 749. Se även *The peoples of Sibiria*. Chicago 1964, 59.

⁴⁰ von Strahlenberg, a. a., Tab 21.

⁴¹ Prot. 28/5 och 3/9 1725.

diplomatiskt uppdrag i Sverige, varvid han även skulle studera svenskt bergsbruk.⁴² Han samlade även uppgifter ur svenska källor till den ryska historia han hade för avsikt att ge sig i kast med. I Stockholm gjorde den begåvade ryssen Eric Benzeliuss bekantskap. Den lärde bibliotekarien tänkte genast på Societetens intresse för mammuten och frågade naturligtvis Tatistjev om han hade några synpunkter i ärendet. Brev med upplysningar, ja en hel avhandling, anlände snart till Uppsala.⁴³ Ryssen inbjöds att komma till Uppsala, för att inför Societeten närmare lägga ut texten, men beklagligtvis fick han aldrig tillfälle att göra resan dit.⁴⁴ Tatistjevs avhandling befanns av Societeten vara av största värde; den översattes raskt till latin och i andra numret för år 1725 av Societetens tidskrift – *Acta literaria Sueciae* – publicerades den.⁴⁵ Denna sammanställning av Tatistjevs egna och andras teorier skulle ganska länge utgöra det viktigaste bidraget till debatten bland Europas lärde om de gåtfulla lämningarna efter en utdöd djurart.⁴⁶

Tatistjev påtalar till att börja med att såvitt honom är bekant ingen tagit sig före att undersöka saken närmare, än mindre beskriva eller bevisa vad det egentligen gäller, trots att mammutens »knoche» länge varit kända i Ryssland och trots att så många teorier om dem uppställts. Fastän han inte har sina »dazu gehörige Sachen und Schrifften» aktuella vill han nu göra ett försök, och han går därvid mycket metodiskt tillväga disponerande sin beskrivning i fyra delar. Först beskrives egenskaperna hos mamontowa kost, därpå följer redogörelser för de hedniska urinnvånarnas tro om mammuten, sedan de lärdes teorier samt slutligen författarens egna konklusioner.

Den första delen av beskrivningen innehåller uppgifter om var och hur mammutbetarna påträffas, deras storlek och form, vidare konstateras att betarna är i alla avseenden lika elfenben men att de kan växla i fråga om färg och konsistens. En del liknar färskt, vitt elfenben medan somligt är så ruttet, »verfault», att det går att smula sönder mellan fingrarna. Vad användningen av de funna betarna beträffar vet Tatistjev berätta att konstsvärvare och kammakare i Europa förvandlar dem till olika ting, och att den största delen av de påträffade betarna säljs till

⁴² T. J. Arne, *Det stora Svitjod*. Sthlm 1917, 204.

⁴³ V. Tatistjev till E. Benzeliuss, 12/5 1725. LiSSB, Benzelianska samlingen N 14a.

⁴⁴ V. Tatistjev till E. Benzeliuss, 10/6 1725. UUB, G19: 9a.

⁴⁵ Prot. 27:8 och 3:9 1725. *Acta literaria Sueciae*, 1725, 36–43.

⁴⁶ H. Forssell, *Minne af erkebiskopen doktor Erik Benzeliuss den yngre* (Svenska akademins handlingar ifrån 1796. 58), Sthlm 1883, 316.

Kina. De används där till medicinskt bruk, men »ob es einigen nutzen hat, ist mir gantz unwissend».

Vad urinnevånarnas åsikter anbelangar tillför Tatistjev inget nytt. Mammuten är ett stort djur, som lever under jorden, där det bökar sig fram med sina två stora rörliga horn. Inte heller innehåller Tatistjevs relation av vetenskapens syn på mammuten några sensationer, utan han presenterar de vanliga teorierna om drunknade elefanter, som kommit till Sibirien med syndafloden eller kommit tågande med någon stor krigshär för att omkomma i det hårda klimatet. Vidare nämns tanken att mammutlämningarna vuxit fram av sig själva i jorden; självklart nämns även Jobska Behemoten. Detta avsnitt av Tatistjevs avhandling saknar trots sitt allmängods inte ett visst intresse då det här för första gången i debatten kring mammuten görs ett försök att vidga vyerna och placera in de olika uppfattningarna i olika aktuella naturvetenskapliga teorikomplex. I samband med tanken att elefanter skulle drivits norrut med syndafloden nämner Tatistjev den engelske prästen Thomas Burnet, vars geologiska arbete *Telluris theoria sacra* (1681) vid denna tid utövade stort inflytande. Detlev Clüver, en matematiker från Schleswig, hävdar, säger Tatistjev, att jorden ändrat läge på sin axel eller på sin ekvator, kanske just genom syndafloden, varför klimatet ändrats och blivit kallare; alltså hade det varit möjligt för elefanter att leva i Sibirien före syndafloden.

Så avslutas Tatistjevs avhandling med hans egna reflexioner. Han närmar sig problemet till synes förutsättningslöst. Han avskriver genast de sibiriska hedningarnas myter om ett stort djur, som lever under marken och som har rörliga horn. Myterna har sin enda förklaring i urinnevånarnas enfaldighet och vidskepelse. Vad beträffar de gropar, som hedningarna påstår bildas vid mammutens framfart under marken säger han att han kunnat konstatera att de uppstått genom underjordiska floder, som fört med sig jord och sand, så att marken rasat in. Tanken på att det här rör sig om lämningar efter elefanter, som förts till Sibirien av syndafloden eller av främmande krigshärrar avvisas också kategoriskt. Sättet att närma sig hela frågeställningen är påfallande modernt: inga slutsatser får dras förrän man har säkert bevismaterial. Trogen denna goda föresats har han själv skaffat sig mammutrester för kunna företa egna studier. Han säger att han undersökt en skalle och därvid funnit att den har samma proportioner som en stor elefantskalle men att utrymmet för hjärnan är mycket litet. Ett försök att undersöka en bete genom kemisk analys gav inte mycket: »auf mineralia probirt, konte aber

weder Sulphur noch witriol noch Salpeter finden». En sådan angreppsvinkel på problemet var naturlig för honom då han ju själv var bergsman och metallurg. Han lovar att fortsätta sina undersökningar, men för detta krävs mer och bättre underlag, varför han skall göra allt som står i hans makt för att skaffa ett helt skelett av mammuten från Sibirien. Slutet blir nu att hans egen försiktighet mynnar ut i intet. Med uttalade reservationer blir således hans egen slutsats att mammuten mycket väl kan vara ett djur med horn. Visserligen har de behornade djuren inte elfenben i sina horn, men innan man fått bindande bevis åt endera hållet bör den möjligheten hållas öppen.

Så mycket klokare kan ju i själva verket inte Societetens medlemmar ha blivit av Tatistjevs sansade bidrag och som i så många andra frågor Societeten engagerat sig i tog nu intresset plötsligt slut: mammuten avfördes från dagordningen. Andra skulle nu få ta vid. Lars Roberg hade egentligen varit medlem i Societeten från begynnelsen, men råkat i gräl med de övriga och var inte längre närvarande vid sammanträdena. Under hans presidium försvarade emellertid Jacob Neuchter 1729 en dissertation om fossila enhörningshorn: *De monocerotis cornu fossili*.⁴⁷ Roberg, som brukligt var vid denna tid själv författat dissertationen, var i mångt och mycket en zoolog i den nya tidens anda. Hans dissertationer i hithörande ämnen var, i motsats till 1600-talets, ofta mer grundade på självsyn i naturen än på klassiska auktorers arbeten.⁴⁸ Han var dessutom mycket intresserad av fossilen och dess rätta natur. Det verkar som om Roberg lagt ner åtskillig möda på att samla material till avhandlingen om enhörningshornen. Handskrifter i Uppsala universitetsbibliotek innehåller uppenbara förarbeten till den.⁴⁹ Roberg har noga gått genom litteraturen och gjort många exerpter. Här kan vi nu se att han varit inne på samma tankegång som Petrus Martin, att Behemoten och flodhästen är synonyma begrepp. Roberg, som besatt en icke föraktlig konstnärlig talang, har nämligen gjort en prydlig kopia av den stora bilden av flodhästen i Ludolfs *Historia Aetiopica*, samma bild som ju även Martin begrundat. Den företagsamme Roberg lät även publicera sin avhandling tillsammans med Tatistjevs brev till Eric Benzeliuss om mamotova kost och Sparwenfelds bidrag i samma fråga; det är uppenbart att Roberg haft för avsikt att på detta sätt publicera vad han ansett vara vetenska-

⁴⁷ L. Roberg, *De monocerotis cornu fossili*. Diss. Resp. J. Neuchter, Uppsaliae 1729.

⁴⁸ M. B. Swederus, Lars Roberg och Olof Rudbeck den yngre, Sveriges första zoologer

(Zoologiska studier. Festskrift Wilhelm Lilljeborg tillägnad), Uppsala 1896, 35 f.

⁴⁹ UUB, D 152 kanske även Nordin 560.

pens sista ord i denna svårlösta och komplicerade fråga.⁵⁰ Robergs egen åsikt om mammutbetarna är ganska originell.⁵¹ Han hävdar, att det är fråga om vanliga elefantbetar, som hamnat i Sibiriens jord på ett märkligt sätt. Till Europa hade stora mängder av det dyrbara elfenbenet importerats, säger han, och detta elfenben hade tagits därifrån som krigsbyte av kringvandrande skyter. Elfenbenet hade sedan av skyterna grävts ner i Sibiriens frusna mark som skatter. Som stöd för denna tes drar Roberg parallellen med lapparna, som gör på samma sätt när de får tag i silvermynt, ja t. o. m. kajor och korpar gömmer saker i jorden.

Härmed avstannade den svenska debatten. Låt oss nu blott, i största korthet, till sist följa den närmast följande utvecklingen av synen på mammuten i Sverige. Sibiriens gåtfulla jättedjur sällade sig till raden av andra zoologiska problem, vilka under 1700-talet långsamt till stor del skulle komma att få sin rätta förklaring.

Carl von Linné uppmärksammade självfallet mammuten eller snarare lämningarna efter den; det resultat han kom fram till var denna gång inte helt lyckat. Redan i första upplagan av *Systema naturae* 1735 finner vi mammuten och då allra sist i *Regnum lapidum* – stenriket. Under *Fossilia* står den med minsta stilsort bland *Zoolithus*: *Mamatovacost* – och här skulle den komma att förbli såväl i den sjätte upplagan 1748 som i den tolfte 1768.⁵² Linnés uppfattning om fossilens rätta organiska natur var helt klar.⁵³ Vad beträffar det fossila elfenbenet från Sibirien tog han även klar ställning men, verkar det, på ganska lösa grunder. I sina föreläsningar över djurriket kommenterar han saken närmare när han behandlar valrossen. Här förkastas snabbt tre teorier angående mammuten; vi känner igen dem alla.⁵⁴ Först berättar Linné om ett stort skelett av en valross, som hittats på Novaja Semlja och som skickats till Royal society i London. Den »Ängelska Wettenskaps Academien» hade förklarat att detta var »Mamotowakost» och att det var fråga om en elefant. Vidare relaterar Linné de båda välkända teorierna om mammuten som ett djur,

⁵⁰ Detta Robergs företag har resulterat i ett alster förknippat med vissa bibliografiska svårigheter. De tre artiklarna har löpande paginering och en genomgående sidrubrik: *Ossa fossilia*. Tatistjevs och Sparwenfelds bidrag står under rubriken 'Mamontova kost' hoc est ossa subterranea, fossilia, ingentia, ignoti animalis, e Sibiria adferri coepta" ... Robergs eget bidrag här kallat *De unicornu fossili* är anonymt. I fråga om Tatistjev rör det sig om ett direkt avtryck av sat-

sen från *Acta literaria Sveciae* och på samma sätt är texten om enhörningsfossilien reproducerad.

⁵¹ L. Roberg, *De monocerotis cornu fossili*, 15.

⁵² C. von Linné, *Systema naturae*. Lugduni Batavorum 1735.

⁵³ Frängsmyr, a. a., 209.

⁵⁴ C. von Linné, *Föreläsningar öfver djurriket*. Utg av E. Lönnberg. Uppsala och Berlin 1913, 38.

som lever under marken eller som ett djur, vilket levat före syndafloden men som utplånats av vattnet. »Alla dessa fåfänga discourser falla af sig sielf» deklarerar Linné på sedvanligt magistralt maner och hävdar själv att mamotowakost eller elfenben från mammuten i själva verket kommer från valrossens betar. Han anknyter här ju endast till en under 1700-talets första del vanlig spekulation; några möjligheter till självsyn i saken hade han naturligtvis inte haft.⁵⁵

Också Torbern Bergman tar i sin *Physisk beskrifning öfver jord-klotet* upp mammuten till behandling i kapitlet »Om stenvandlingar, petrifikater eller fossiler».⁵⁶ Bergmans redogörelse är närmast atp betrakta som en sammanställning av för frågan om mammuten relevant litteratur. Hans egen slutsats är mycket försiktigt formulerad: troligtvis rör det sig om en sorts elefant. Man får ej blanda samman valrossen och elefanten/mammuten, vilket skett tidigare, varnar Bergman, som förpassar det mullvadsliknande sibiriska odjuret till en fotnot. Att problemet snart skulle finna sin lösning anade han. Nya fynd i Asien, Afrika och Amerika skulle utgöra viktiga ledtrådar, men mycket återstår att göra, »ty ännu äro på långt när ej alla dylika quarlefvor vederbörligen undersökte».

Hela det väldiga problemkomplexet rörande fossilen, de utdöda djurarterna – bl. a. även mammuten – skulle också mycket riktigt snart finna sin lösning, främst genom den franske zoologen Georges Cuvier; men det är ett tema som spränger ramarna för framställningen här.⁵⁷

Summary:

EIGHTEENTH CENTURY SWEDISH DISCUSSION ABOUT THE MAMMOTH

By

TORGNY HAG

This essay deals with the scientific debate ca 1725 in Sweden about the nature of the mysterious mammoth. Retruning home from captivity in Russia warprisoners, "caroleans", brought with them much information about Siberia. To the Royal Swedish society of science (the first scientific society in Sweden) the

⁵⁵ Se ex T. Hasaeus, *Dissertationum et observationum philologicarum sylloge*. Kapitlet *De manmuth sive maman, Bremiae* 1731, 460.

⁵⁶ T. Bergman, *Physisk beskrifning öfver jord-klotet*. 2 uppl. Upsala 1773, 268–273.

⁵⁷ W. Coleman, *Georges Cuvier zoologist*. Cambridge, Mass. 1964, *passim*. Se även Rudwick, a.a., 107–113.

major Leonard Kagg turned over an illustration of a so far unknown animal, which he named Behemot. This gift started a discussion which continued within the Society during several years.

Knowledge about this animal, from time to time found in the frozen Siberian earth, reached Europe through travellers, among whom one should mention the French jesuit P. A. Avril, Ysbrand Ides from Holstein and the mayor from Amsterdam, N. Witsen. They all could tell that Siberians believed that the mammoth was an animal living in the earth and dying at the sight of sunlight. They also told that according to the Russian colonists the animal were surviving elephants from the deluge, alternatively that they had been brought there by some foreign army. Thus, scholars were confronting great difficulties explaining these reports. The similarity between the words "mammoth" and "behemoth" (the monstrous animal described in the book of Job) made an identification very tempting. However, an earlier interpretation which had won general acceptance identified "Behemoth" with the hippopotamus.

Swedish contributions to this debate were given by among others the learned orientalist J. G. Sparwenfeld and the expert on Siberian matters P. J. von Strahlenberg. In the *Acta Literaria Sveciae* there was an article by the russian V. Tatistjev to be considered as the most important contribution to the international debate over this elusive animal for some time. A dissertation written by the natural historian Lars Roberg also focused on the mammoth ("Mammon-towakost"). Linnaeus, finally, was of course interested. However, he thought that the mammoth's ivory in reality originated from walrustusks.

Författarens adress: FL Torgny Hag
Lundvägen 5, 433 64 Partille

HANS KROOK

Peter Jonas Bergius – Linnés lärjunge och läkarekollega

Peter Jonas Bergius tillhörde Linnés talrika lärjungeskara. Vilka var det egentligen som tillhörde denna mångomtalade och vittberömda grupp? Egendomligt nog är frågan inte så lätt att svara på, eftersom skaran sönderfaller i flera sins emellan vitt skilda kategorier: det vore frestande att försöka indela dem systematiskt, helt i Linnés egen anda. Några huvudgrupper ger sig själva, och en självklar förstahandsplacering får då hans apostlar – de som reste ut i världen och samlade växtmaterial åt mästaren där hemma i Uppsala eller ute på Hammarby.

En annan grupp utgör alla de utlänningar som för längre eller kortare tid kom hit till Sverige enbart för att få sitta vid mästarens fötter och på plats få insupa den botaniska visdomen – ofta nog ägde detta rum just på Hammarby. En tredje kategori utgörs av den långa raden studenter vid universitetet för vilka Linnés herbationer och föreläsningar innebar höjdpunkten under studieåren.

Uppdelningen och sorteringen av dem skulle – i god linneansk anda – kunna drivas betydligt längre i underavdelningar och smågrupper; men låt oss bara konstatera att många i denna talrika skara samtidigt hörde hemma i flera olika underavdelningar i denna systema apostolorum.

Men nu var det alltså frågan om Peter Jonas Bergius. För eftervärlden har han naturligt nog mest blivit känd genom den donation han tillsammans med sin bror Bengt gjorde. Bland Linnélärjungarna intog han en särställning, dels genom att han som professor i naturalhistoria och botanik i Stockholm kom i hart när kollegial ställning i förhållande till sin lärare och mästare, dels genom att han uppvisar så många paralleller till Linné, i yttre mening – observera att jag inte säger likheter, utan paralleller: han var läkare till utbildning och yrke, han samlade ihop ett stort herbarium omfattande växter från hela världen, och inom botaniken

ägnade han sitt huvudintresse åt systematiska frågor; han anlade och byggde upp en botanisk trädgård – allt detta i likhet med Linné själv. Men dessa paralleller – nästan likheter – gav deras inbördes relation åtminstone tidvis en prägel av rivalitet, med åtföljande misstro och frusna tongångar.

Det påtagligaste materialet för en bedömning av förhållandet dem emellan utgör de trettio brev som finns bevarade, nio från Bergius, och tjugoen från Linné. Det tidigaste av dem är från Bergius, dagtecknat den 18 juni 1752 i Visby, där han då vistades på uppdrag av C. G. Tessin på Åkerö för att samla örter och petrifikater för dennes naturaliekabinett. Bergius var då tjugotvå år gammal. Det sista brevet dem emellan är av Linnés hand, och daterat Uppsala den 21 oktober 1774 – det torde ha varit bland de senaste brev som Linné skrev; visserligen finns det 20 brev till Abraham Bäck av senare datum, men annars hade Linnés korrespondens i stort sett upphört vid den tiden.

De trettio breven speglar ganska bra skiftningarna i förhållandet dem emellan, även om de vid hastigt påseende huvudsakligen handlade om botaniska spørsmål – men under de tjugotvå år som korrespondensen pågick hann åtskilligt hända, som också satte vissa spår i breven.

Peter Jonas Bergius föddes den 6 juli 1730, yngst av nio syskon. Fadern var häradshövding i det sydligaste Småland, och modern var dotter till den lärde prosten Dryselius i Jönköping, som bl.a. utgav en kyrkohistoria. Knappt sex veckor gammal förlorade Peter Jonas sin far, och vid sju års ålder blev han också moderlös. Den stora syskonskaran skingrades då, varvid Peter Jonas kom att tillbringa sin barndom i tre olika prästfamiljer, som alla tycks ha vinnlagt sig om att ge honom en grundläggande boklig fostran. Härigenom blev han delaktig av den svenska naturvetenskapliga prästgårdstraditionen, som han alltså inte hade i blodet, men väl i miljöerna. Efter någon tid vid Gymnasiet på Visingsö kom han på inrådan av sin sju år äldre broder till Lund för universitetsstudier.

Vid sexton års ålder inskrevs alltså Bergius vid universitetet, där han stannade i tre år. Han följde professor Eberhard Rosenblads föreläsningar, men i övrigt saknade universitetet resurser att utbilda blivande läkare; omsider hade hans beslut om levnadsbana mognat fram.

En händelse som ser ut som en tanke var att nitton år dessförinnan hade en annan yngling från ett annat småländskt prästhem sökt sig till Lunds universitet med avsikt att utbilda sig till läkare – det var den unge Linné. Och båda två begav sig i sinom tid, med två decenniers intervall

1. P. J. Bergius. Miniatur av bronsmedaljong utförd av Svante Nilsson 1936. Originalen finns i Nya Växthuset, Bergianska trädgården.

vidare till Uppsala, där förutsättningarna för fortsatta medicinska studier var mera gynnsamma. En ytterligare parallell dem emellan utgjordes av det faktum att Bergius föddes i Hvittaryds socken där Linnés farfar varit bosatt – betydelsen av dessa sammanträffanden får naturligtvis inte överdrivas, men obestriddligen underströk dessa bagateller att det förelåg en viss affinitet mellan dem.

Men trots dessa påfallande överensstämmelser i situation förelåg dock en mera djupgående skillnad mellan dem, och den sammanhänger med den intressanta bindningen mellan botanik och medicin. När det gäller Linné och hans val av levnadsbana, kan det knappast råda någon tvekan om att han studerade medicin för att bli i tillfälle att få ägna sig åt botaniken: läkareyrket var för honom en Lea som öppnade vägen för honom till den botaniska Rakel. Detta får inte uppfattas som något försök att nedvärdera Linnés betydelse som läkare. Säkerligen uppfattade inte Linné botanik och medicin som morot och piska, snarare i så fall som två morötter – men han valde onekligen medicinen för botanikens skull.

Med P. J. Bergius förhöll det sig tvärtom. Han hade just själva läkarekallet som hägrande mål för sina studier, och valet förefaller lika litet att vara förknippat med någon speciellt utvecklad tidig naturkärlek, som någon särskilt påfallande böjelse för läkekonstens utövande. Han tycks

ha kommit att välja denna väg genom uteslutningsmetoden: traditionerna i släkten eller miljön skulle ha predestinerat honom att bli präst eller jurist, men en särskilt i hans ungdom besvärande stamning gjorde honom mindre ägnad för predikstolen eller i domarerollen. Det förefaller också som om han hade blivit påverkad av sin äldre svåger, som samtidigt var hans förmyndare, akademisekreteraren Erland Hunbäck i denna riktning – det viktigaste faktum att notera i detta sammanhang är att han från början inte drevs av någon egen inre böjelse.

Så kom Bergius 1749 till universitetet i Uppsala, och fick Linné inte bara som lärare, utan också som inspektor på Smålands nation. Man bör observera att det den gången betydde ofantligt mycket mera vem man fick till inspektor än vad en senare tid kan göra sig en föreställning om: dels var nationerna mycket små, vilket gynnade de personliga relationerna mellan inspektor och studenterna, dels fanns det inga nationslokaler, utan man sammanträdde ofta hemma hos inspektor. Slutligen var det en självklarhet att inspektor skulle inte bara intressera sig för de unga landsmännens planer och utbildning, utan också aktivt styra och hjälpa dem.

Som Robert Fries har framhållit kom Bergius till Uppsala vid den tid som kan betecknas som höjdpunkten i Linnés verksamhet: det var kring de åren som Skånska resan kom ut, det klassiska arbetet *Philosophia botanica* och snart därefter *Species plantarum*, »utgångsverket för den binära nomenklaturens tillämpning. Den linneanska trädgården stod då i sin rikaste blomstring, och ännu klingade där vivat-ropen vid det Linnéanska hemmet, när studentskarorna vände åter från de herbatio-nes Upsalienses, som Linné ledde ...» Inte undra på om den unge Bergius hänfördes och smittades av den entusiasm som låg i luften. Ni måste se honom för er, den unge mannen, livad av mästarens inspiration, den i sin tur stimulerad av skaras entusiasm.

Det blev också under Linnés presidium som Bergius försvarade sitt första lärdomsprov, en liten avhandling om mossornas sporer, »hvari han äfven sjelf hade en betydlig del» enligt vad P. A. Sondén uppger i *Biographiskt Lexikon* – detta var något ovanligt, sina dissertationer skrev Linné annars helt och hållet själv. Men sålunda kom det sig att han på Linnés rekommendationer blev skickad av Tessin till Gotland för att göra insamlingar.

Under denna resa gjorde han anteckningar som han lämnade till Linné, och kanske hade han samma avsikt med anteckningarna från en resa till Dalarna något år tidigare, en resa som han gjorde på Linnés

anmaning. Det är lustigt att titta på dessa reseanteckningar från lärofaderns tidigare färdmål, utförda i samma stil och uppläggning: folkloristik, kulturhistoria och naturiakttagelser i samma pittoreska blandning.

När det gällde hans fortsatta studier noterar man att vid sidan av Linné var det Nils Rosén som spelade den största rollen som lärare åt honom. Rosén lärde honom anatomi, fysiologi, kemi och terapi, och han föreläste vid de fåtaliga sjuksängarna på det gamla Nosocomium.

Bergius examinerades pro gradu i juni 1753 och ventilerade ett år senare under Rosén sin doktorsavhandling *De variolis curandis*, och året därpå promoverades han till medicine doktor – till protokollet antecknade Linné därvid att han hade ådagalagt »en extraordinaire quickhet». Doktor Bergius var därmed färdig att träda ut i tillvaron, och han begav sig till Stockholm med avsikt att öppna praktik.

Det var ju som en oskriven lag att Linnés lärjungar efter avlagda lärdomsprov skulle skickas ut i världen, givetvis till eget gagn, men framför allt för att samla in växter och andra naturalier åt sin mästare hemma i Uppsala. Några sådana vallfarts- och vandringsår tycks inte ha lockat Bergius det allra minsta; ändå vet man att drottning Lovisa Ulrika hade planer på att sända honom ut på en botanisk forskningsfärd till Ostindien – av obekant anledning blev den emellertid aldrig av.

För att hålla parallellen Linné–Bergius vid liv må påpekas att Linné inte heller reste ut mera, utan sände andra i sitt ställe – någon direkt anledning till detta känner man inte, mer än att Linné var skral i språk, något som förvisso kan förstärka banden till hemmets härd. När det gäller frågan om varför inte heller Bergius reste ut, har Otto Hult antytt att man kan förmoda att vid sidan av knapp ekonomi och en bristande reslust överhuvudtaget kanske något annat haft betydelse – »kanske stod hans håg mer till sjukvårdens rent praktiska värv». Det är en högst rimlig förmodan – det var alltså en inför sitt kall entusiastisk ung eskulap som trädde ut i det publika livet.

Bergius började sin praktiska bana i Stockholm som vad som närmast skulle kunna betecknas som fattigläkare. Uppenbarligen var han framgångsrik, och så småningom kom också ett förnämre klientel att ingå i hans patientskara, något som utan tvivel hade ett ytterst välgörande inflytande på hans ekonomi.

Alltefter som hans ställning stabiliserades kunde han avsätta tid åt sitt gryende stora intresse: botaniken. Detta intresse vaknade till sitt spirande liv någon gång i början av 1760-talet, och 1764 skickade han in sin första botaniska uppsats till Vetenskapsakademien; den skulle komma att följas

2. Parti av gamla Bergianska trädgården från Helsingegatan mellan kvarteren Rosen och Resedan. Foto August Broessler 1885 (Stockholms stadsmuseum).

av åtskilliga andra. Kuriöst nog var han inte nämnvärt intresserad av den svenska floran – det var främst andra världsdelars växtvärld som lockade honom; paradoxalt nog, eftersom han ju för egen del inte hade någon tanke på att uppsöka dem.

Men frukterna av andras resor roade det honom i hög grad att bearbeta, och hans herbarium utvecklades och tillväxte i rask takt. En viktig händelse inträffade när direktören i Ostindiska kompaniet Michael Grubb till Bergius överlämnade sitt herbarium, insamlat i Kaplandet – på denna samling grundar sig Bergius' betydande arbete *Plantae capenses* (1767) – här uppställde han 14 nya släkten och 130 nya arter. Hur det kom sig att Grubb överlämnade sitt herbarium till Bergius vet man ingenting om – här kanske ytterligare källstudier skulle ge intressanta resultat.

Som läkare var Bergius också farmakologiskt intresserad, och en produkt av detta var hans arbete *Materia medica e regno vegetabile* som utkom 1778 – ett påtagligt tecken på den starka kopplingen mellan medicin och botanik, oavsett vilkendera disciplinen man utgår ifrån. Det förtjänar påpekas att Bergius med sin farmakologiska och naturalhistoriska inriktning i viss mån redan från början måste anses ha representerat en

3. Utsikt från gamla Bergianska trädgården österut mot Karlbergsvägen och Helsingegatan. Målning av Herman Södersten 1886 (Stockholms stadsmuseum).

redan för sin tid äldre läkartyp, än den som nu började få fast mark under fötterna, mera stödda på fysiologi och kemi än örtekänning.

Det herbarium han sammanbragte omfattade vid hans död 9 000 arter i 15 363 exemplar – Linnés innehöll omkring 11 000 arter. Men lustigt nog hade han alltså knappast insamlat något enda exemplar själv i sitt herbarium – där finns exemplar som han hade fått av Linné, men i synnerhet betydande samlingar från de resande Linnélärjungarna: från Hasselquists resor i Orienten, Falcks i Sibirien, Löflings i Spanien och Rolanders i Surinam och Osbecks i Kina – men framför allt från Thunberg i Cap, Ostindien och Japan.

Redan innan Bergius började med sin egen anläggning, hade han arbetat med en liten botanisk trädgård i Stockholm – det var på Abraham Bäckes förslag som det vid Serafimerlasarettet iordningställdes en liten trädgård, som skulle tillgodose sjukhusets egna behov av medicinalväxter. Bergius övertog uppsikten över den, och 1766 utvidgades den till en riktig botanisk trädgård – men i brist på tillräckliga anslag upphörde dess historia redan 1774.

En stor betydelse har denna efemära botaniska trädgård ändå haft – som Thore Magnus Fries påpekat är det utan tvekan den som inspirerade till den storslagna anläggning, som med tiden skulle bli den utomordentliga donation som han gjorde tillsammans med sin broder Bengt,

kanske mest känd för sin samling av kopierade historiska handskrifter, eller kanske för sitt *Tal om läckerheter*, som han höll i Vetenskapsakademien; det förtjänar kanske också att påpekas att även brodern Bengt spelade en roll i relationerna med Linné – han biträdde med korrekturläsningen av *Systema naturae* tionde och följande upplagor. Båda bröderna Bergius var ungar, och hade ingen ärvd förmögenhet, men blev ändå stordonatorer – tack vare att deras livsverk präglades av en så framsynt anda, en så snillrik idé.

Tillsammans hade bröderna 1759 inköpt den malmgård, sedermera kallad Bergielund, vid Karlbergsallén, omedelbart väster om Gustaf Vasakyrkan, där Wasa gymnasium nu ligger – som skulle bli den första Bergianska trädgården; längre fram utökades området och kom med tiden att omfatta sju hektar. Här levdes ett gott liv – de båda bröderna samlade på sig vackra och smakfulla ting – »miljön präglades av en växelverkan mellan rokoko och gustaviansk stil», skriver Gustaf Näsström. Försök föreställa er denna smått magnifika idyll, där Bellman hörde till umgänget – en sommardag 1777 skaldade han vid ett besök på Bergielund:

Ett läckert bord att glatt uppduka
med hemväxt gröda, god och fin;
att med ett glas av bästa vin
uppmuntra både friska, sjuka;
att talas vid på ärlig tro;
att sen med ljus och kunskap fägna;
att vitterhet med vänskap hägna:
är målning av min middagsro.

Året innan detta förvärv hade Peter Jonas Bergius blivit invald som ledamot i Vetenskapsakademien – en ära som längre fram också vederfors hans broder. Det var ju också denna institution, som en gång fick ärva de båda bröderna. Peter Jonas kom att bli mycket inflytelserik i Vetenskapsakademien, där han betraktades som en stöttepelare, och tillsammans med brodern var han livligt verksam – dock kanske inte alltid i de mest hedrande sammanhangen. Bland annat var han, som Sten Lindroth påpekat, ivrigt verksam i den florerande byteshandeln med akademiska hedersbevisningar – överhuvudtaget tycks han ha varit road av den föreningsbetonade sidan av vetenskaplig verksamhet. Han var självklar i sådana sammanhang, och han var en av de nio svenskar som hedrats med medlemskap i Royal Society.

Vid det mediko-kirurgiska undervisningsväsendet i Stockholm som

från början egentligen bara var inriktat på att utbilda fältskärer och apotekare, inrättades på Bergius' förslag en professur i farmaci och naturalhistoria – 1762 kallades han själv till förste innehavare av den.

Intresset för kopplingen mellan botanik och farmaci var hos Bergius som redan påpekats, något påtagligt – men han intresserade sig också för andra, nya aspekter, däribland förhållandet mellan sjukdom och klimat, en fråga som även Linné tidigare hade berört. Som professor i naturalhistoria fick hans verksamhet ett slags officiell stämpel, och man lyssnade till hans ord och tankar. Inte minst därför betraktade Linné Bergius' utnämning som ett hot mot Uppsalafakultetens ställning. Till Abraham Bäck skrev Linné 2/10 1762: »Sedan Dr Bergius blefwit Botanices, Historiae naturalis et Diaetices Professor regius Holmiensis, trottnar jag at wara Upsaliensis, och håller på att colligere sarcinas meas» (Smålandslatin för att hopsamla sitt bagage; syftar på att Linné genom ständernas beslut erhållit rättighet att själv utse sin efterträdare – det var så sonen blev utsedd).

Ett par år senare blev Bergius liksom även Roland Martin och David Schultz von Schultzenheim utnämnda till assessorer i Collegium medicum – detta kommenterade Linné i brev till Bäck 16/12 1766: »Wij gratulera Eder till Edre många Assessorer. Tu gör Hedningarne många, men därför icke alltid mycken glädje.» Det är ju ett påfallande bittert tonfall hos Linné.

Det är också dessa tre som Linné syftar på i ett brev till Vetenskapsakademiens sekreterare Wargentin 26/4 1757, när han skriver: »Tre af mine elever, som jag gjort all tjenst i världen och upfödt i min barm, hafwa satt sig, som jag sport, tillsammans att allestädes förklena mig.» Förvisso fanns det något av en antilinneansk grupp i akademien, och i den mån den låter sig urskiljas, leddes den av Bergius – »skvaller, intriger och sårade prestiger skymtar i källorna», antyder Sten Lindroth, och det förtjänar påpekas att Bergius längre fram kom att höra till Linné den yngres häftigaste motståndare.

Men i den bevarade direkta korrespondensen mellan Linné och Bergius finner man inte mycket spår av detta. I de allra tidigaste breven dem emellan rör det sig enbart om rent botaniska frågor. Men i ett brev från 14/11 1755 frågar Linné om Bergius' åsikt ifråga om generatione febrium intermittentium – dvs. ämnet för Linnés egen doktorsavhandling; vidare berättar han – tydligen som svar på fråga från Bergius – om hur kaffe bör doseras; detta var sex år innan Linné skrev sin dissertation om kaffe.

Följande år skriver Bergius ett brev i vilket han skildrar ett sjukdomsfall och ber om råd hur han skall förfara med patienten. Här och i ett par brev till diskuteras användningen av *Spigelia*, som nyttjades som maskmedel.

1757 skrev Linné ett brev till Bergius om hur önskvärt det vore att i högre grad använda svenska medicinalväxter än att importera dyra utländska – detta drabbar isynnerhet »fattiga Landtmän» som av doktorn skickas till apoteket, »där hälsan ofta säljs dyrare än at de den kunne lösa». Linné menar att Bergius vore rätt man att råda bot på detta onda, som endast kunde undanröjas av »en Medikus, som är van vid praxin clinicam samt därjämte underbygd med härvid tillräckelig grund i Botaniquen, ty utom Botaniquen vet ingen Medikus att försöka rätt våra inländske växter ...». I detta sammanhang framstår Bergius' linneanska läkareroll som näst intill radikal och progressiv, genom den instoppade sociala aspekten.

I ett brev 1758 (22/9) ställer Linné en rad frågor som han vill att Bergius skall vidarebefordra till den från Surinam just återvände Daniel Adrian Lampa: vad det är för växt som används vid lavemang i Surinam, vad det är för slags träd som i vatten med tvålv ger en högröd färg, osv. – och han slutar med en undran om inte Lampas krafter kunde tänkas räcka till för ett besök i Uppsala. Brevet är verkligen belysande: Linnés livliga nyfikenhet, hans curiositet, även på äldre dagar; samtidigt framskymtar tydligt hur gynnad han tyckte att Bergius var där han satt i Stockholm, mera inom räckhåll för stora världen, här i form av en fjärran resenär.

I ett par brev diskuteras *Cicuta*, den våldsamt giftiga sprängörten, och det är påfallande hur Linné inför Bergius alltid behöll auktoriteten – i botaniska frågor var detta föga anmärkningsvärt, men detsamma gällde också medicinska spørsmål, och på det området fick ju Bergius med tiden en praktisk förfarenhet av vida större omfattning än Linnés; men lärjunge-mästareförhållandet rubbades inte.

Egentligen inte heller av den dock en smula gravare incident som inträffade 1764. Bakgrunden var den att Bergius i Vetenskapsakademiens handlingar publicerade en uppsats med titeln *Beskrifning på Sojabönan*; innan den trycktes hade den underställts Linnés granskning genom sekreteraren Wargentins försorg. Till denne skrev Linné då i ett brev några mycket obetydliga anmärkningar, och föreslog att Wargentin skulle fråga Bergius om dessa bagateller, »utan att det kommit från mig»; men Wargentin svek och visade brevet för Bergius, som blev

mycket uppskakad, och skrev ett djupt sårat brev till Linné. Det är ett mycket väl skrivet brev, där Bergius framhåller sin eviga vörndnad för »hr Arkiatern» en vörndnad lik en sons för sin far, och att en större auktoritet är honom omöjlig att tänka sig – men likafullt lyckas han mästra Linné för att han ens kunnat misstro Bergius' förmåga att beskriva sojabönan.

Svar från Linné saknas, troligen därför att de kort därefter sammanträffade, och därmed tycks saken ha varit utagerad, i varje fall på det formella planet.

I slutet av året skriver Bergius att de senaste sammanträffandena har övertygat honom om att han har Linnés gunst – »Min fägnad häröfver är werkeligen stor, men jag nekar likwäl icke, at den ju skulle blifva mycket större, om jag wunne bättre öfvertygelse härom förmedelst tydeligare prof» – och ett lämpligt sådant menar Bergius skulle vara att få dubbletter av växter från Kap som i flera omgångar hade kommit Linné tillhanda. På detta svarade Linné att det skulle han visst få, men i gentjänst ville Linné gärna veta något litet närmare om förtal han känt sig utsatt för – det är tänkbart att det är den trolöse Wargentin han är ute efter.

Ytterligare några brev utväxlades dem emellan, men de handlar praktiskt taget enbart om systematiska spørsmål kring släktet Erica. Men ser vi tillbaka till deras korrespondens i övrigt, är det svårt att förbise det latent misstroende som förelåg dem emellan, djupt nerbäddat bland dämpade artighetsfraser, och som i de senare breven just tog sig uttryck i en kylig, nästan ostentativ hövlighet.

Naturligtvis var allt detta i grunden ett uttryck för rivaliteten mellan Uppsala och Stockholm, en viss jalousie de métier – man kunde kanske säga ett tidigaste förebud till den kommande striden om läkareutbildningen, under tiden för Karolinska institutets tillkomst. På denna punkt var Bergius i Linnés ögon en överlöpare, som svikit fadershuset.

Bergius var den ende av Linnéläjungarna som – enligt Sten Lindroth – »vid sidan av Linné till dennes förtrytelse vågade öppna egen butik i branschen» – och det till råga på allt i Stockholm med dess obestriddligen avsevärt lättare kontakter med stora världen. I synnerhet var Linné missnöjd med Bergius' snarhet att beskriva nya arter från främmande länder, särskilt från Cap. Men det allvarligaste var, som Gunnar Eriksson uttryckt saken: »I all blygsamhet drog Bergius över något av den svenska botanikens tyngdpunkt från Uppsala till Stockholm.»

På denna punkten har säkert Bergius spelat en större roll än som hittills uppmärksamats. Bergius blev i tillfälle att undanhålla Linné ett och annat, som om Bergius inte hade existerat, skulle ha tillfallit honom. Det kom att bli som om Bergius' herbarium och trädgård fungerade som ett slags tullbarriär på örternas väg från utlandet mot Uppsala.

En i all sin obetydlighet tragikomisk episod som Bergius tyvärr inte efterlämnat någon kommentar till, var det tillfälle 1762 då Vetenskapsakademien uppställde prisfrågan: »Huru Maskar, som göra skada på Fruktträden medelst blommornas och löfvens affrätande, bäst förekommas och fördrivas.» Elva svar kom in för bedömning av de åtta akademiledamöter som utgjorde prisenämnd, och i den ingick såväl Linné som Bergius. Första pris tilldelades Torbern Bergman, och ytterligare fyra svar hedrades med att befordras till trycket.

Så dock inte ett anonymt insänt svar, som var försett med namnsedeln »C. N. Nelin», och någon person med detta namn avhördes aldrig heller. Anagrammet är lättolkat – Carl Nilsson Linné. Det är inte svårt att föreställa sig med vilka känslor Bergius bevittnade den sorglustiga episoden, som ju kan återföras till Linnés naiva fåfänga; han ville gärna ha priset, och med den lätt genomskådade signaturen göra det lätt för prisenämnden att finna den värdigaste vinnaren.

Man kan inte komma ifrån att den lilla episoden var något av en blamåge för Linnés vidkommande. Men hans anseende inför Peter Jonas Bergius tålde den lilla skönhetsfläcken. Förhållandet dem emellan hade drag av något spänt, där fanns spår av en rivalitet – men det var en i grunden kollegial vänskap som förenade mästaren och hans lärjunge. Man brukar säga att parallella linjer aldrig möts – i detta fall kan man säga att parallelliteten i varje fall gav en närhet dem emellan.

Litteratur

- Beckmann, Johann, Schwedische Reise ... Tagebuch ... hrsg. von Th. M. Fries, Uppsala universitets årsskrift 1911.
 Biographiskt Lexicon, bd 2, Uppsala 1836
 Bref och skrivelser af och till Carl von Linné I: 3. Sthlm 1909.
 Eriksson, Gunnar, Botanikens historia i Sverige intill år 1800. Uppsala 1969.
 Fries, Robert, P. J. Bergius, ett tvåhundraårsminne. Acta horti Bergiani, bd 11. Stockholm 1931.
 Fries, Th. M., Linné I–II. Stockholm 1903.

- Holmberg, Arne, P. J. Bergius' anteckningar från en resa till Dalarna år 1751. Svenska Linnésällskapets årsskrift XXXV, 1952.
- [A. Holmberg.] Bröderna Bergius' självbiografiska anteckningar. Personhistorisk Tidskrift 1944-45.
- Hult, O. T., P. J. Bergius – ett blad ur svensk läkarhistoria. Nordisk Medicinsk Tidskrift bd 2, nr 27, 1930.
- Hult, O. T., Om Bergius som praktiker. Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1931.
- Lindroth, Sten, Vetenskapsakademiens historia I-II. Stockholm 1967.
- Lindroth, Sten, Svensk lärdomshistoria I, II. Stockholm 1975, 1978.
- Näsström, Gustaf, Forna dagars Sverige. II. Stockholm 1948.
- Wittrock, V. B., Några bidrag till Bergianska stiftelsens historia. Acta horti Bergiani. I. 1890.

Summary

PETER JONAS BERGIUS – LINNAEUS'S PUPIL
AND MEDICAL COLLEAGUE

By

HANS KROOK

Peter Jonas Bergius was one of Linnaeus's many pupils. For posterity he is best known through the donation he made together with his brother Bengt in the form of "Bergianska Garden". He was one of only nine Swedes honoured with membership of the Royal Society.

Among the pupils he held an exceptional position while like Linnaeus himself he was appointed to the chair of natural history and botany. Even in many other respects there were similarities between him and the master. Like Linnaeus he was a practising physician, he collected an enormous herbarium from all over the world and within botany he took a special interest in classification and he also founded a botanical garden. All these similarities between them sometimes led to a certain rivalry. Thirty letters were exchanged between them and these letters, still preserved, illustrate their feelings.

Born in south Smaland Bergius came to the university of Lund as a young man – just like Linnaeus had done 19 years earlier—and both of them then went to Uppsala for their medical studies.

Linnaeus chose medicine in order to reach botany, but Bergius was attracted by medical studies and thus he got Linnaeus as academic teacher. As a young

man Bergius undertook one journey to Dalecarlia and one to Gotland, both of them followed by travel reports in the same style and spirit as those written by Linnaeus.

After his studies Bergius settled down as a practising physician in Stockholm, with botany as an interest in his leisure and in time he collected an extensive herbarium with 9 000 species and more than 15 000 specimens. Later on together with his brother he bought a farm which became the foundation of Bergianska Garden.

The letters which he exchanged with Linnaeus generally deal with questions about botanical classification, but sometimes also with medical problems. Under the aimable tone in their correspondence one can find a hidden distrust which might be taken as a token of the growing rivalry between Uppsala and Stockholm as the site for medical education.

One can also very well notice how Bergius repeatedly has the opportunity to get hold of novelties from the big world, which in this way never reached the more provincial Uppsala. This fact caused a restrained but not fully repressed irritation from Linnaeus's part.

Författarens adress: Lektor Hans Krook
Trädgårdsgatan 2, 193 000 Sigtuna.

STEN G. LINDBERG

Henrik Fougst – Linnélärjungen som blev vårt 1700-tals främste typograf

*Föredrag vid Svenska Linnésällskapet
höstsammankomst den 21 nov. 1979*

»På 1600-talet voro alla människor feta; på 1700-talet voro alla människor magra; likväl åt och drack man så mycket man orkade under båda dessa århundraden.» Det kan vara tillåtet i dessa 1700-talsutställningarnas dagar att erinra sig Frans G. Bengtssons kostliga iakttagelse (i *En dryck ur källan i Litteratörer och militärer*, 1929). Allra helst som fenomenet är så frappant, att det fyrtio år tidigare avlockat Strindberg en liknande schematisering, i *Den romantiske klockaren på Rånö* (i *Skärkarlslif* 1888). Med sitt vanliga uppbåd av kulturhistoriska detaljer för han oss direkt in i vårt ämne, ty det är samma sak med böckerna. När klockaren skall hämta posten på herrgård hamnar han mitt i en föreläsning om släktporträtten av den tokige löjtnanten:

»Det var det 30-åriga krigets stora tidevarv, då människorna var större och allting större därefter. Om vi betraktar dessa ansikten, som blicka ned på oss från väggarna, och se huru stort hår de hade till exempel, huru stora näsor och ögon, så behöva vi icke fråga oss varför detta skåp är som en fästning, varför detta bord som ett golv, dessa stolar som parvagnar! Denna spis tog emot ett mått bryggved som en pris snus och denna ljuskrona kunde lysa upp Rånö kyrka om julottan. Det var ett stort folk och en stor tid! Sedan kom en liten tid med små människor ...»

Det var som sagt samma sak med böckerna. Barockens lärda folianter och fromma bönböcker i psalmboksformat fyllde titelbladets hela utrymme med ordrika beskrivningar av bokens innehåll och avsikter. Först nedom knähöjden brukar bibliotekarien kunna hitta författaren i en bisats. Först under 1700-talet genomfördes en typografisk revolution som ersatte de tidigare titelbladens kompakta mörker av täta textmassor med ljus och klarhet. Den massiva internationella latinska stilen byttes ut

mot en tydligt och klart framhävd kort och slagkraftig titel på folkspråket. Tendensen hade börjat i den franska klassicismens typografi till Corneille's dramer på 1660-talet. Det dröjde ett bra stycke in på 1700-talet, innan prosaböckerna följde efter. I Frankrike tyngdes länge tillrättaläggningens klara tanke av barockens tunga typer, innan typsnitten hunnit ifatt den nya smaken. Härpå erbjuder den berömda upplagan av Molière med Boucher's illustrationer av 1734 och ännu Tessin's Faunillane 1741 karaktäristiska exempel. I England infördes den nya, klara och ljusa typografien på författarens eget initiativ av David Hume, den självständige skotske nytänkaren, på 1740-talet. Ett av de första magistralt genomförda exemplen på denna nyklassiska typografi var den genast och alltså så berömda Homerosupplagan med nya typsnitt av bröderna Foulis i Glasgow 1747.

Den som förde denna nya typografi in i vårt land var Henrik Foug, en typisk representant för den tilltagsenhet och ogenerade handlingskraft, som uppmuntrades i hattarnas Sverige.

Under sin lapska resa 1732 kom Linné den 3 augusti till prosten i Torneå, Abraham Foug, som beskrivs så här: »en hjertans god, wacker och from herre, förer stor stat, accomoderat mig factieux med hvarje-handa viner, bett mig hos sig både uti fram och bortresan 3 à 4 dygn, predikar hvar söndag både swenska och finska». Prostsonen Henrik var då 12 år och bara två år senare inskrevs han som student i Uppsala. Ganska troligt är det väl, att han också sammanträffade med de vetenskapsmän från franska vetenskapsakademien, som 1736–37 vistades i Torneå för att mäta en grad så nära nordpolen som möjligt för att bekräfta Newtons teorier. Till deras umgängeskrets hörde också prosten Abraham Foug. Ännu tjugo år senare skulle den berömde Clairaut erinra sig finska och lapska från denna expedition, när han 1760 (5/11) fick besök av den svenske astronomen Bengt Ferrner och i dennes sällskap fick höra den ungerska ädlingen Joseph Teleki tala sitt modersmål, då Clairaut frapperades av likheterna.

Henrik Foug studerade i åtta år vid Uppsala universitet. 1743 inträdde han i ett av vårt 1700-tals mest lysande ämbetsverk, som då drog snillena till sig, Bergskollegium, som han tillhörde i drygt 23 år.

I början av sin karriär återvände Foug till Uppsala och disputerade för Linné år 1745 på avhandlingen *Corallia baltica*. Linné behandlar där alla de koraller han hittat under sin Gotländska resa. Foug har till denna avhandling signerat avritningen av 27 koraller jämte fem detaljstudier, som graverades av Eric Geringius och fogades som ett planschblad till

avhandlingen. Fougts har också inlett sitt specimen med tryckta dedikationer till sina förmän i Bergskollegium, presidenten Gustaf Rålamb, den berömde boksamlaren, och sju assessorer, bland vilka man finner både Emanuel Swedenborg och Daniel Tilas, samtliga av Fougts tackade som sina mecenater och beskyddare. Fougts illustration har inskrivit hans namn som en fotnot i palaeontologiens historia. Fougts åskådliga teckningar av silurkorallernas byggnad visar ett avsevärt framsteg över de enkla träsnitten i Magnus von Bromells *Lithographia Suecana* av 1725. Fougts plansch blev också kopierad när Linné samlade sina avhandlingar för utländsk publik i *Amoenitates Academicæ* 1749. Därigenom blev även planschen observerad i litteraturen och den har också fått ett omnämnande i den korta översikt över geologiens historia, som A. G. Nathorst gav som inledning till sitt större verk om *Jordens historia* (1, 1894, 40). Däremot har Fougts inte fått plats i Frängsmyrs utförligare framställning av *Geologi och skapelsetro från Hiärne till Bergman* (1969).

Under sitt fortsatta avancemang i Bergskollegium som alla kanslister och notarier vadande i skrivelser har Fougts sett behovet av en handbok i välskrivning. Utomlands hade sådana föreskriftsböcker utgivits ända sedan 1500-talets början men i Sverige saknades ännu en särskilt utgiven sådan handbok. Det enda som fanns ingick i den franske språkmästaren Blondel's *Methode claire, certaine et facile pour apprendre l'art d'écrire françois et suédois, sans maitre, comme aussi de bien tenir la plume & la taille*, som trycktes i Stockholm 1738 med planscher graverade av Carl Erik Bergquist. Fougts beslöt att ge ut en sådan föreskriftsbok. Han skrev själv både latinsk och svensk stil (dvs. vad som under min skoltid kallades tysk stil) och beställde stickningen i koppar av nio blad i regal kvarto av Pehr Gustaf Floding omedelbart före dennes avresa till Paris. Denna *Anvisning til skrifkonsten* utkom anonymt 1753 men i titelns eleganta ram avslöjar ett monogram dess upphovsman – en medaljong bär Henrik Fougts initialer. Genom en, bevarad, inlaga till Kanslikollegium lyckades Fougts förmå denna myndighet att sända ut en värtalig rekommendation av skriften till rikets alla konsistorier och universitet. Utgivningen blev också en stor försäljningsframgång, som Albert Wiberg visat. Den är ett vackert exempel på Henrik Fougts företagsamhet.

Sin *Anvisning* hade Fougts låtit trycka hos den främste boktryckaren i Stockholm, Kongl. boktryckaren Peter Momma. Det var väl i detta sammanhang, har man förmodat, som Fougts stiftade bekantskap med Mommas då nio-åriga dotter Elsa, 18-årig skulle hon bli hans brud och i det följande avteckna sig som en stark och driftig personlighet.

Bergskollegium hade 1756 på hattarnas initiativ utvidgats och Fougth blev den förste innehavaren av en nyinrättad protonotarietjänst och hade att samarbeta med de båda direktörerna för fin- och för svartsmidet Samuel Schröder, snart adlad Schröderstierna och Reinhold Rutger Angerstein. Några år senare, 1759, uppfördes till och med Henrik Fougth på förslag till bergmästare i Nora och Linde bergmästardöme, men han utnämndes i stället till den ansvarsfulla posten som kollegii sekreterare, vilken han beklädde i sex år (1760–66). Hans huvudsakliga uppgift var att uppsätta kollegiets skrivelser till Kungl. Maj:t. Att författa inlagor blev en färdighet han senare ofta skulle utnyttja, med fart, skärpa och mycken framgång, men stundom med retsam hänsynslöshet.

Fougth slog om, bytte yrke och blev egen företagare i svärfaderns profession, boktryckarkonsten. Det var musiken som drog honom iväg till nya öden. Att han själv var musikalisk omvittnar Lidén och det framgår med all tydlighet av de många instrumenten och musikalierna i hans hem. Om man också musicerade hos svärfadern är obekant, men klart är att Fougth blivit alltmer intresserad av typografiska problem, en smak som han ju delade med sin lärofader Linné.

När så en tidningsnotis i oktober 1755 i *Den Swänska Mercurius* meddelade, att den berömda boktryckaren Breitkopf i Leipzig uppfunnit ett nytt sätt att trycka noter, så har Fougth fått en idé. Han har själv berättat, hur det gick till, i inledningen till det engelska patent han skulle tillerkännas 12 år senare.

»Av boktryckarkonsten i allmänhet hade jag lärt mig, att man vid tryckning av sirater och vignetter, i stället för att nyttja kopparplåtar eller träsnitt, av gammal praxis brukade trycka olika slags figurer genom att förena flera separata typer gjutna i form av sirater eller andra ornament och gjorda för att exakt passa i ett mönster och att sluta sig så nära intill varandra, att skarvarna blev fullkomligt osynliga.»

Med dessa byggbara ornament-typer tänker Fougth på 1500-talets rössjor (tyskarnas Röschen), de arabeskpalmetter som kunde sättas till sammanhängande ramar kring titelblad och texter. 1742 hade fransmannen Fournier tecknat och graverat ännu mindre sirater, som av en skicklig sättare kunde sammanfogas till blomsterkorgar, rosenbuketter eller rentav hela tempelfasader. Fournier har av den anledningen träffande kallats »de små ornamentens mästare». Det var först med dem som rokokostilen kunde dra sitt ljusa genombrutna flor över boksidorna.

Fougths idé var nu att betrakta nottecken som om de varit byggbara ornament. Med oljat och genomskinligt papper över notsystemet beräk-

nade han hur många fyrkanter en notsats kunde upplösas i, om fyrkanten hade avståndet mellan två notlinjer som sida. Härpå grundade han sin version av Breitkopfs system att trycka musik med lösa typer. Tekniken låg i luften. Mellan publiceringen av Breitkopfs uppfinning 1755 och Fougts 1763 kom tre andra system, Fournier 1756, Fleischmann hos Enschedé i Haarlem 1758 och Jacques Rosart i Bruxelles 1761. Vart och ett hade valt olika antal smådelar att bygga notskriften med. Breitkopf arbetade med 257 enheter, Rosart måste ta till minst 300 tecken, Fournier behövde inte mera än omkring 160 matriser och Foug klarade uppgiften med 166, ett gott resultat i sammanhanget, tillräckligt för att säkra honom en plats i musikhistorien.

1763 uppvaktade Foug Kongl. Maj:t om sin uppfinning. Nu följde en lång rad inlagor, remissyttranden och påminnelser, som är väl dokumenterade av Carl Björkbohm, Albert Wiberg och Nils G. Wollin. Vi behöver därför inte gå in på dem närmare här. Boktryckarsocieteten vädrade som vanligt en ovälkommen konkurrent och avstyrkte. Vetenskapsakademien däremot fann uppfinningen hedrande och värdefull och tillstyrkte i ett votum undertecknat av Wilcke och Wargentin. I Kanslikollegium handlades ärendet av kanslipresidenten Claes Ekeblad. Han hade dyrköpt erfarenhet av hur besvärligt det var att mångfaldiga musiknoter, sedan han 1755 haft i uppdrag att publicera Francesco Antonio Uttini's musik till Pietro Metastasios *Il Re Pastore* för drottningen. Ekeblad förstod liksom statssekreteraren Joachim von Düben av den frejdade musikersläkten, vad Fougts uppfinning kunde innebära. Deras förklaring i kanslikollegii rekommendation till regeringen av de tre dittills kända sätten att reproducera notskrift är så upplysande att sammanfattningen alltjämt förtjänar att citeras:

»At i kårt begrep gifwa skilnaden emellan desse trenne slags tryckningssätt, kan man säga, at en Musique, stucken i kåppar, liknar en Bok, hwarest hela Contexten wore graverad i kåpparplåtar: Musique med kistnoter en Bok som wore tryckt med lösa stilar, men sådane, at hwar stil innehölt ett helt ord, hwaremot det nyaste sättet närmast liknar det wanliga Boktryckeriet med en stil för hwar bokstaf.»

Foug vann också sitt första syfte. Den 9 mars 1764 utfärdades ett privilegiebrev som tillerkände honom ensamrätten att trycka musik med angiven teknik under 25 år – Foug hade begärt 40 till 50 år – men den begärda friheten att driva boktryckeri inskränktes att enbart gälla musiktryckens texter.

Nu hade han emellertid fått blodad tand. I stället för att utnyttja sitt

privilegium ägnade han ett par år att undanröja inskränkningen i rätten att driva boktryckeri. Med stor bravur utvecklar han sina planer att införa moderna metoder i tryckeritekniken i Sverige. Huvuddokumentet är en lång inlägga till Handels och Manufakturdeputationen den 15/7 1766. Han utlovar 1:o/ en bättre komposition av stilmetallen (efter flera kemiska försök); 2:o/ att införa vackrare stilar från de bästa gjuterier i Holland, Frankrike och England, för att ge trycket »anseende och lustre»; 3:o/ en förbättrad tryckfernissa och svärta; och 4:o/ en ny holländsk tryckpress, vars mekanism och sammansättning han uppger hitills vara obekant i landet, vartill 5:o/ han önskar en planér- och packpress »hvarigenom sedan tryckningen är gjord papperet får den sista appreturen och återställs i dess förra lustre».

I var och en av dessa fem punkter beskriver Fougts önskedröm exakt John Baskervilles verklighet. Den originelle boktryckaren i Birmingham hade nio år tidigare väckt allmänt uppseende med en upplaga av Vergilius, 1757, i en helt ny teknik, vars innovationer exakt gällde Fougts fem punkter. Baskerville, från början lärare i välskrivning, sedan mässingsfabrikör och småningom framgångsrik tillverkare av valsade thébrickor i japansk stil, hade återvänt till sin ungdoms intresse för bokstäver och låtit gravera en ny tryckstil baserad på hans egen skönskrift. Han hade också infört en ny stilblandning, en ny tryckfärg och först och sist en pressning av papperet både före och efter tryckningen och det är denna kalandring som ger hans boksidor deras glättade och smeksamma yta.

Baskerville hörde som framgångsrik företagare till de självklara målen för våra teknikers studieresor till England som blivit så utomordentligt väl utformade av Sven Rydberg i hans bekanta avhandling (1951). Fougts närmaste medarbetare i Bergskollegium kunde samtliga berätta om personliga sammanträffanden med Baskerville. Schröderstierna hade besökt honom 1749, före hans typografiska experiment, Angerstein var där i mars 1754 och hans resedagbok, i Jernkontoret, rapporterar bl. a. om Baskerville's nya stilmetallblandning och valsverksteknik. Fougts underlydande i kollegiet, Johan Ludvig Robsahm noterade detsamma under sitt besök hos Baskerville i augusti 1761. Man behöver därför inte förundra sig över den nära överensstämmelsen mellan Fougts och Baskerville's förnyelser av boktryckstekniken.

Konjunkturerna hade dock ändrat sig för Fougts med mössornas makt-tillträde 1765. Alla Fougts yrkanden avstyrktes helt eller prutades avsevärt av Handels och Manufakturdeputationen trots en mycket erkännssam presentation av Fougts intentioner. Man noterar också hans tidigare

förtjänstfulla Anvisning till skrivkonsten. Under behandlingen av ärendet hade Fougts också praktiskt demonstrerat ritningar på nya bokstavsformer och vi kan bara beklaga att dessa inte blivit bevarade. I tävlan med huvudkonkurrenten Grefing hade Fougts också framställt ett provtryck, en »Tabell över kostnad och arbete vid förädlingen av lin» – det sällsynta patentfoliobladet är återgivet i facsimil i Wollins stora verk om *Det första svenska stilgjuteriet* (1943 mot sid. 94). Trots att ojämnheter i Fougts tryck faller i ögonen blev man i deputationen förtjust över hans stilar. Det har säkerligen haft sin grund i den eleganta och ljusa karaktären av hans bokstävers form. Fougts hade kopierat dem efter den nyssnämnde franske bokstavsmästaren Fournier. Det var första gången Fourniers typer presenterades i svenskt boktryck. Kanske det rentav var stilens nymodighet som fällde Fougts ansökan i de konservativa borgar- och bondestånden.

Barockens grövre tyska typografi slog alltså ut rokokons graciösa franska formgivning. Antikvan som tecknats 1680 av ungraren Miklos Kis och ännu i dag kallas Janson efter den stilgjutare som sålde typsnittet i början av 1700-talet blev den antikva som dominerade svensk typografi under 1700-talet, den som bar fram Linnés skrifter.

Fougts, hittills så framgångsrik, kunde inte bära denna motgång. Han vände sina blickar mot Baskerville's land, så mycket hellre som England ännu inte fått någon egen patentinnehavare på musiktryck med lösa typer. Fougts beställde nu hos stilgjutaren Holmerus ett helt garnityr av sina musiktyper, 173 matriser med tillhörande stålstampar och gjutformar och över 600 skålpund trycktyper för export, till ett pris av sammanlagt över 16 000 daler, levererat den 20 juli 1767. På sensommaren skeppades stilen till London, där Fougts etablerade sig på Fleet Street i Salisbury Court. Beskickningschefen von Nolcken intygade exporten vilket berättigade Fougts till 1674 daler kopparmynt i exportpremier. Själva julafton undertecknade George III ett engelskt patent för Henrik Fougts som meddelades »special licence, full power, sole privilege» att under 14 år tillverka »certain new and curious type for the printing of music notes as neatly and as well in every respect as hath been usually done by engraving».

Sex sonater av Uttini var det första större nottryck Fougts gav ut i London. Det var dedicerat till The Society for the Encouragement of Arts, Manufactures, and Commerce of Great Britain, som tack för dess gynnsamma yttrande som verksamt hjälpt honom till patentet. Längre var detta tryck också det enda man trodde bevarat av en produktion som

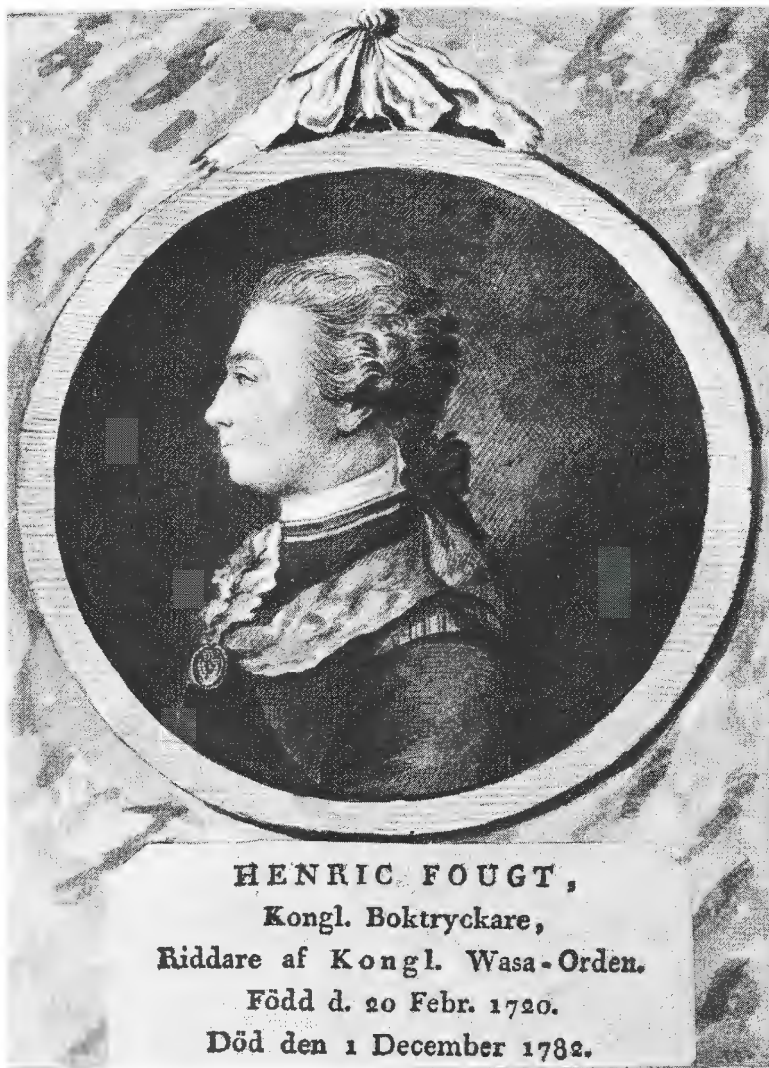
omvittnats vara ganska omfattande. Åtskilliga nothäften hade annonserats till salu i direktör Ulffs boklåda enligt upprepade annonser i Inrikes Tidningar. Det var mest samlingshäften av sonater och violinsolos av Uttini, Sabatini, Croce Sarti. 1958 kunde emellertid stifts- och landsbibliotekarien Åke Vretblad i Biblis publicera det sensationella fyndet av inte mindre än 82 ettbladstryck av ballader och visor med musik tryckta av Henrik Fougth i London, bundna tillsammans i en dittills aldrig katalogiserad samlingsvolym i Kungl. biblioteket. 42 av dessa »ballads at a-penny a piece or 18 for a shilling» fanns också i Alströmers samling, som 1949 kommit till Musikaliska Akademien. Av de övriga var endast ett enda tryck känt i ett engelskt bibliotek. Priset retade Londons boktryckare – det vanliga var 6 pence per styck.

Fougth har också förstått att slå på trumman för sig. Med tanke på Linnés eget reklamtrick med lappdräkten är det frestande att misstänka, att Fougth själv är källan för en samtida engelsk uppgift att denne framgångsrike musikförläggare var »a native of Lapland». I London fick Fougth besök av den unge Johan Henrik Lidén, som imponerades av hans tryckfärg och nya teknik. I brev hem till Gjørwell ber han denne verka för att Fougth hemkallas. »Ännu kan han förmås at gå hem, men om några år blir det en ogörlighet.»

Med ens kastar också lyckan om. Fougth erhöll 3/4 av sin tidigare motståndares, Lorens Ludvig Grefings, tryckeri sedan denne dött barnlös 1769 och testamenterat det till Peter Momma. Fougth sålde sitt musiktryckeri i London, och i Stockholm tog hattarna på nytt upp hans sak i gynnsam riktning. På hösten 1770 är Fougth åter i Stockholm och börjar trycka Kungl. förordningar. Hans ställning stärktes ytterligare när han 1773 efter sin svärfars, Peter Mommas död av Gustaf III fick nytt personligt privilegium som Kunglig boktryckare och Vasaorden markerade att Fougth nu stod på höjden av sin karriär. Mommas tryckeri köptes däremot av assessorn Johan Pfeiffer, en annan Linnélärjunge.

Fougth begärde nu tullfrihet för införandet av engelsk stil. 1775 inkom från London »18 lådor Ebreiska, Grekiska och Latinska stilar med dertil hörande TittulBokstäfver, samt Algebraiske, Chemiske, Medicinske och poetiske Characterer, dem Fougth i brist af tillgång på slika stilar och Characterer innom riket skall warit nödsakad från en den skickeligste stilgutare i London införskrifwa», som det heter i Manufakturdeputationens protokoll (2/5 1775).

Bokstavsformen var just Baskerville's i en kopia av stilskäraren Isaac Moore. Med den förnyade Fougth den svenska typografien. De första

trycken med den nya stilen var Racine's tragedi *Athalie*, som för första gången uppfördes i kungens närvaro den 18 mars 1776, samt det några dagar tidigare, den 9 mars, uppförda Drottning Christinas tornérs spel med Oxenstiernas ytterst sällsynta lilla versifierade upptåg. Skrifter beställda av kungen och hovet skulle Foug i det följande utrusta åtminstone med ett titelblad i denna nya baskerville-typografi. Det var det modernaste den europeiska boktryckarkonsten just då kunde erbjuda. Det var också första gången en baskerville-inspirerad typografi kunde prak-

tiseras utanför England. Det skulle ju dröja ytterligare tre år, innan Baskerville's änka sålde originaltypsnittet till Beaumarchais, 1779, i Société littéraire et typographique i Strasbourg. Fyra år senare, 1783, gav Beaumarchais Baskervillesnittet dess stora kontinentala spridning med *Le Mariage de Figaro*.

Fougts version av baskerville-typografi möter vi således i de flesta originalupplagorna i spatiös kvarto av kungl. teaterns pjäser och på nytt i den lilla oktavupplagan i sex band under den gemensamma titeln *Kongl. Svenska Teatren* från 1778 ff. Bland bokälskare har den samlingen fått dela äran att vara vårt 1700-tals vackraste bok med den *Samling af Svenska Skaldestycken*, i vilken Fougts 1782 gav ut Gyllenborgs dikter, som J. Viktor Johansson gett sin eloge i *Försvar för boksamlaren* (1943 s. 122), samt för det tredje med Bellmans av Fougts planerade men efter hans död fullbordade och av bröderna Martin illustrerade *Bacchi Tempel*, 1783, som avlockat professor Lennart Breitholtz en dityramb av lovord i en skarp-sinnig analys i *Samlaren* (1956).

Denna baskerville-typografi har Fougts också använt i sin upplaga av Sveriges rikes lag 1780, den som kallats dukatupplagan för att Fougts utfäst en belöning av en dukat till envar som kunde hitta något tryckfel. Här är inte platsen att berätta hur Fougts lyckades tillskansa sig lagprivilegiet genom att påtala de skandalöst många tryckfelen i den senaste upplagan av privilegiets innehavare, konkurrenten Hesselberg eller att citera de överlägsna och sårande skrivsätt Fougts kunde ta till i den polemiken. Han hade som sagt en särskild fallenhet för den sortens stil. Fougts lagedition 1780 är emellertid den enda i antikva mellan 1628 och 1867 då man definitivt lämnade frakturen.

Att rikshistoriografen Anders Schönbergs anonyma *Bref om det svenska regeringssättet* (1777) gavs ut med baskerville-snittet förvånar inte, då Gustaf III själv finansierade denna beställda plaidoyer för den kungliga revolutionen. Märkligare är det då, att denna moderna tillrättaläggning också kom till användning i Gottschalk Wallerius även typografiskt förtjänstfulla bok om *Åkerbrukets kemiska grunder* (1777). Hans året innan publicerade *Tankar om werldennes och i synnerhet jordenes danande och ändring* hade nämligen Fougts gett den form han vanligen begagnade för teoretisk och avancerad vetenskaplig litteratur, den nyssnämnda bokstavsform som tecknats av ungraren Miklos Kis och som förekom i så gott som alla svenska tryckerier i mer eller mindre lyckade kopior. Med den antikvan satte Fougts Acrels *Chirurgiska händelser* i den andra utvidgade upplagan av år 1775. Även den i typografiens detaljer föga bevandrade

märker vid första ögonkastet hur överlägsen Fougts utgåva är över den första av 1759. Satsytan är bättre proportionerad på papperet, radernas längd och mellanrummet mellan raderna ger tillsammans den större luftighet och det ljus som gör läsningen så mycket lättare – moderna formgivare må sedan säga vad de vill. I den formen utkom också *Pharmacopoea Svecica* 1774 och 1779. Skillnaden blir lika tydlig om man jämför Linnés Resor med kapten Ekebergs *Ostindiska resa*, tryckt 1773.

När det åter gällde böcker, som vanligt folk skulle läsa, vågade inte Fougts gå ifrån frakturen, den gamla svenska stilen, som Salvius och Linné mot bättre vetande eller önskande ansett sig tvungna att behålla i Linnés resor. Så framträder Fougts många upplagor av ekonomisk jordbrukslitteratur: Pehr Adrian Gadds *Inledning i svenska Landt-skötseln* (1773–75), Jan Brauners *Tankar om skötseln och Nyttan af Boskap och Fjäderfä* (1773), Peter Lundbergs *Den rätta svenska Trädgårdspraxis* (1773) och S. T. Schultze's *Den svenske Fiskaren* (1777), för att endast nämna några få nu eftersökta verk. Frakturen var också självklar i de många upplagorna av sådana pålitliga kassapjäser som Kajsa Wargs kokbok, *Hjelpreda i hushållningen* liksom Anders Nohrborgs *Den fallna menniskians salighetsordning* (1776, den 20:e uppl. kom 1930) och annan uppbyggelse.

Nydanande var Fougts även på bokhandelns område. Från England införde han nämligen en ny form för subskription på nya utgåvor, något som tidigare bara sporadiskt förekommit i Sverige för att finansiera en utgivning. Det främsta exemplet är Triewalds *Föreläsningar på Riddarhuset öfver Nya Naturkunnigheten* (1735–36). Nu införde Fougts ett subskriptionsförfarande på allt officiellt tryck han som Kungl. boktryckare utgav. Varje år publicerade han också en förteckning över fjolårets produktion så att subskribenterna kunde kontrollera vad de skulle få.

Denna tilltagsenhet är på boktryckeriområdet en motsvarighet till den något äldre Lars Salvius nyheter på bokhandelssektorn. I båda fallen förklarade redan samtiden deras framgångar med att de var väl utbildade, i själva verket ett par av de få under 1700-talet som kom till bokvärlden från akademien (även Ziervogel i Uppsala 1758–65, magister Lundblad i Lund, med dr Johan von Cölln i Skara 1766–92, Reinarus och Carl Fredrik Broocman i Norrköping 1723–61). Så tyckte i varje fall den nyssnämnde Anders Schönberg i ett brev till Nils Philip Gyldenstolpe 1778 (framdraget av Gunnar Kjellin i *Biblis* 1962). »Det är en olycka», skriver han, »at vi icke hafva många boktryckare, som äga styrka at förlägga skrifter, och ingen studerad nuförtiden mer än Secret. Fougts.» Han fortsätter med att klaga över »at man åt dem som ostuderade skulle

hålla särskild corrector» och tillägger »Secret. Fougts har stora förmåner och meriter, han är qvick, actif och drifvande, har studier och således trycker väl, spar icke i vackert papper och tryck, är Håfvets boktryckare, nitisk för ändamålet», men brevskrivaren framhåller också att Fougts är »hastig, underlig och tillika envis . . . den minsta störning skulle snart reta honom . . .».

När man tänker på Fougts skicklighet som typograf och boktryckare, måste man beklaga, att han trädde in på denna bana för sent för Linné att dra nytta av honom. Linnés egna insatser som typografisk tillrättaläggare finns det flera uttalanden och skrivelser som bestyrker. Arvid Hjalmar Ugglå försåg Nils G. Wollin med åtskilliga belägg som utnyttjats av honom i hans förut nämnda verk 1943. Man har också pekat på Linnés egna ingripanden för att sättningen av hans flora och hans tal skulle ge så mycket större vägledning och överblick än vad en konventionell sättning med alla rader utnyttjade helt ut skulle kunnat ge. Nu följer raderna systematiken eller tankarna på ett lika logiskt och levande som för Linné karaktäriserande sätt.

Hur skulle inte Linné ha fröjdats med Fougts, om de fått se Andreas Sparrmans magnifika fågelverk, *Museum Carlsonianum*, som Elsa Fougts producerade i mannens efterföljd 1786–89. Det kanske kan vara värt att i förbigående nämna, att det först var efter mannens död som 1700-talets hustrur i allmänhet övergav sitt flicknamn och antog mannens. Till Elsa Mommas karaktäristik hör också en anekdot i bruksägaren Buréns anteckningar. Gustaf III vände sig en gång till Elsa Momma och komplimenterade henne för hennes eleganta tryck. »Oh, nej, Ers Majestät, det är min man som trycker. Jag bara lägger upp.»

Som jag inte i mitt nät har några fler maskor, som Herr Secreteraren Fougts ytterligare låter fånga sig i, föreslår jag att vi som avslutning låter oss inspireras av den gamle superkargören, som Gunnar Ekelöf så utsökt avlyssnat i *Non Serviam*. Låt oss alltså sammandrömma om inte en diner så dock ett besök i Kongl. Boktryckarens efterlämnade hem i hans ägandes stenhus Stora Nygatan 103–104. I stallet stampar de två »finska svartaktiga hingstar» som Kongl. Boktryckarn så väl behövde, när han måste ge sig av i flygande fläng i sin »schaggklädda coupé-vagn» med brådskande korrektur till kungens tornérspele ute vid Ekolsund. Inte behövde han väl den gången ta på den vita galakostymen med »Eskerpe och rosor», det räckte säkert med den »ordinaira hofdräkten med sidenkappa». Några hastigt nedkastade biljetter till hovkanslern Fredrik Sparre låter oss följa detta rekordsnabba uppdrag snart sagt timme för

timme. Då kom tryckeriets resurser väl till pass, med sina sex pressar var det ett av de största i landet – det normala var en eller två.

Vi fortsätter in i huset och blir med eller mot vår vilja intagna av dess förfining och välmåga. Där slår pendylen av Westman i sitt »laquerade fodral» och från ett annat rum svarar slaguret, som vi skymtar grönlackerat à la mode. Det är väl sörjt för gästernas bekvämlighet, man kan sjunka ned i fåtöljer eller spanska karmstolar lite varstans och vila ut i en »stor sophä med tageldynor och Bast de Bomes öfverdrag.» (Elisabeth Hidemark på Nordiska Museet hjälper mig till Magnus Orrelius Svenskt köpmans- och Materiallexikon (1797) för att finna att därmed menas ett randigt eller enfärgat halvsidentyg, av samma slag som det kanske mera kända bombassin.)

Kanske de med gult överdragna franska kullerstolarna hör till matsalen som har »åtskilliga gulmålade matbord». Var det kanske här släktporträtten hängde. Husets herrskap var själva avritade och Elsa Momma hade inte bara sina föräldrar och syskon i pastell och gips utan också porträtt av sina avlägsnare förfäder, hennes farfarsfar Wilhelm Momma (d. 1680) och hans dotter Maria (1635–80) som gifte sig med David Klöcker Ehrenstrahl, och vidare Wilhelms bror Jacob Momma (d. 1678), som blev adlad Reenstierna och hans fru Elisabeth Kock – man får väl anta att det är Ehrenstrahl som målat den släktkrets han gift in sig i. Efter hans berömda målning fanns här också en replik av »1 lapp med sin pulka». I något av rummen hängde tre dörröverstycken signerade J. Weenix, den 1719 avlidne holländske stillebenmålaren som blivit berömd för sina landskaps- och trädgårdsmotiv.

I salongerna kontrasterar stolarnas gröna överdrag, de grönmålade piedestalerna »til Buster» och de förgyllda pelarbordens grönt »laquerade skifvor» mot mahognyns mörka trä i de påfallande många théborden, sybordet och »skrifbureauen med cederlådor», som alla hemförts från England. Talrika är också thébrickorna och främst bland dem får vi en skymt av »1 liten ostindiskt emailleadt thébräde» och »2 par gamla laquerade Engelska thébräden».

Kongl. boktryckaren har suttit och skrivit vid »1 stort swart betsadt skrifbord med läder, uti 3ne skifvor med lådor och dubbel upsats» och frun i huset har sitt eget, »1 fanerad fruntimmers bureau». Man vill gärna tänka sig att Elsa här hängt porträtten av sina föregångare som litterata svenska kvinnor, Sophia Elisabeth Brenner, i en miniatyr av mannen Elias, och Hedvig Charlotta Nordenflycht.

I ett hörn varnas »1 färglåda med palette och med tilbehör samt 3

ställningar», och på flera håll ses instrument. »1 Clave cymbal af Hasch i Hamburg med mahogene beklädning», »1 Claver af Broman, 1 veritabel Cremona violin af Amati med stråke, i violin av Curlander» men en mandolin har blivit »illa faren». Stämhammaren, stämnyckeln och chorpipan visar, att här musiceras på allvar. I hyllor och skåp ligger också travar av noter, av Bach och Haydn, Boccherini och Galuppi och dussintals andra komponister, italienare mest.

Vi har kommit till bokhyllorna. Kongl. Boktryckarn har visat sin internationella utblick på många områden. Här finns en imponerande mängd av tidens bästa lexika till både klassiska och moderna språk, från spanska till ryska. Kanske vågar man spåra en spegling av ägarens lynne i inte mindre än tre olika översättningar av Don Quixote, en spansk, en fransk och en dansk. Swift's A tale of a tub och Sterne's Sentimental journey läste han enligt tidens svenska mode i fransk översättning. Det betyder ju inte, som många litteraturhistoriker trott, att man inte förstod engelska. På originalspråket ägde Fougtsom så många andra erforderlig facklitteratur men också ett av den nya engelska romanens mest berömda verk, Richardson's Grandison.

Av särskilt typografiskt intresse är att Fougts ägde åtskilliga förskriftsböcker, en tyvärr ospecificerad engelsk handbok i boktryckeri och tidens största verk på området, Pierre Simon Fournier's Manuel typographique (1–2, 1764–66). Här stod också några av periodens mest berömda tryck av berömda boktryckare. Baskerville's upplagor av Horatius och Milton, i engelska band, och den Homeros-upplaga av bröderna Foulis i Glasgow, som nämndes inledningsvis. Sina bästa svenska tryck har han låtit binda i engelska band. Som man inte så sällan kunnat märka uppträder bibliofilien även här i par med gastronomien. Kajsa Wargs förläggare ägde själv en lång rad franska och holländska kokböcker. Kanske husets ägare själv behärskade *L'art de trancher la viande*, *Le parfait Cuisinier*, *Le cuisinier moderne* och *Le cuisinier bourgeoise*.

Att fägnas sina gäster hade husets folk många möjligheter. Här kunde kaffe eller thé dukas fram efter önskan och läglighet i serviser av silver, »ostindiskt couleurt med guld» eller »af Saxiskt Porcellaine, blå och hvit» med passande fat, tallrikar, bestick och glas i de rikligaste mängder.

Därmed är vi tillbaka vid vår utgångspunkt. Sedan den tokige löjtnanten på Rånö brett ut sig över hur stort allting varit på hans älskade 1600-tal, fortsatte han:

»Sedan kommer en liten tid med små människor. Håret krymper till en rättsvans, kragstöfveln blir en urringad sko, soffan blir en stol till ett

dockskåp, stolarna pallar, och man knaprar karameller på ett nattduksbord ... Remmarn blir en fågelkopp, bägarn ett supglas, svärdet ett stekspett, och skåpet en kommod.» Vi ser det, lyckligtvis, på ett annat sätt. Sten Lindroth har nyligen på Nationalmuseum talat om hur man under 1700-talet odlade »det lilla förnuftet» och var »små-fromma».

I böckernas värld har vi kunnat följa, hur polyhistorns foliant blivit fabrikörens fickbok, hur prostens domedagsfraktur bytts ut mot naturforskarens framtidsantikva. Inom själva bokstavsformerna, typsnitten, försiggår under denna tid en av ekonomiska orsaker betingad avmagringsprocess från renässansens garamond-rondeur till nyklassicismens smala och magra nyantikva. Mitt emellan dem står både i tiden och formen Baskerville's typsnitt, men det gavs samtidigt en så tidlöst ren fason att det står sig än. Den som införde detta typsnitt och denna ljusa och rena tillrättaläggning (som är danskarnas ord för det svenska layout) i Sverige var Henrik Fougts.

Bilaga:

Boktryckaren Henrik Fougts Bouppteckning
Stockholms stadsarkiv, Bou 1783: 2, 162 ff.

Musicalier.

Trykte

Degradinis 6 Sonater	1 --
Albertis 8 D:o	1
Honauer 6 Son. Op. 2	1
Raupach 6 D:o	1
Paraties 12 D:o	2
Uttinis 6 D:o	1
Schröter 6 D:o Op. 1	1
Haydn 6 D:o Op. 17	1
D:o 6 D:o Op. 13	1
D:o 6 D:o Op. 14	1
Rappe 4 D:o Op. 1	— 32
Levri 6 D:o	— 24
XII Favourite Songs	— 8
Pugnani 6 Sonatas Op. 6	1
Bach 6 Son. Op. 2	1
Schobert 4 Son. Op. 8	1
Just 6 Son. Op. 7	1
Schobert 3 D:o Op. 1	— 24
D:o 6 D:o Op. 4	1

	D:o 4 D:o Op. 3	1
	D:o 4 D:o Op. 7	1
	Eichner 3 D:o Op. 2	1
	D:o 3 D:o Op. 3	1
	D:o 6 D:o Op. 1	1
	Michaelis 6 D:o Op. 2	1
	Vento 6 D:o	1
	Fischer Favourite Concert	– 16
	Martini 6 Sonatas	1
	I. Bach 6 Concertos Op. 1	1:24
	Haydn 6 Sonatas Op. 4	1
	Giardinis 6 Quintetti Op. 11	2
	Croce 6 Sonatas	– 16
	P. E. Bach 6 Sonatas Op. 2	1
	Kammel 6 D:o Op. X	1
	Sarti 3 Sonat.	1
	Collizi 3 Son Op. 4	– 32
	Boccherrini Sci: Son. Op. 5	2
	Collect of Engl. Ballads	2
	J. C. Bach 3 Concert. Op. 12	2
	D:o D:o Op. 13	2
	La Porte Traité Theorique & Pratique de l'accompagnement	2
	Skrefne	
	Traité de la composition	1:16
	Tartinis Adagios med variationerne serskildt	3
	En annan Collection af Tartinis Sonater utom Bay	2
Claver	Rudimenta Compositionis in Musica	1:32
	6 Sonater af Croce	3
	Nauman 6 Sonat. con accomp.	3
	D:o 6 D:o D:o	3
	Manfridini 4 Sonat.	2
	Galuppi 15 Sonat.	7
	Fozzi & Alberti 7	3
	Luchesi 1 Son. Mozzingi 1 Son.	1
	Pescetti 3 D:o	2
	Nardini 2 D:o	1
	Pellegrino 3 D:o	1
	1 Collection Arier af Graan i siden band	2
	Diverse Anonyma sonater för claver	1
	1 stor packe med Symphonier, Trios etc. ärnade til trykning	20

Dessa musikalier ha således tillhört Foug

t utöver dem, som förtecknats i den tryckta bokauktionskatalogen över hans bibliotek, som gick under klubban 30 april 1783 utan att hans namn nämnes i katalogen, varför den ej heller återfinnes i Almquists bibliografi. Katalogen är emellertid bifogad bouppteckningen.

Litteratur i urval

- Riksarkivet, Börstorpssamlingen: Foug
- ts brev t. hovkanslern Fredrik Sparre (augusti 1776).
- Kanslikollegium. Skrivelser från boktryckare: Foug
- t, Salvius.
- Kommerskollegium. Handelsdivisionens protokoll 1770 31/10.
- Kommerskollegium. Manufakturdivisionens protokoll 1770 21/6, 1772 11/2, 13/2.
- Utskottshandlingar 1765–66. Vol. 48: Handels- och Manufakturdeputationens betänkande ang. Foug
- t 1766 15/7.
- Utskottshandlingar 1769–70. Handels- och manufakturdep.prot. 1770 3/11, 1771 6/6, 1775 2/5.
- Riksbankens arkiv, Riksbanksfullmäktiges inkommande handlingar vol. 84, 1764 (s. 808 ff).
- Stockholms stadsarkiv, Bouppteckningar 1783: 2 (s. 162 ff. Foug
- t).
- Almquist, J. Ax., Bergskollegium och bergslagsstaterna 1637–1857. Sthlm 1909.
- , Sveriges bibliografiska litteratur, 2, 1906–11 (no 4824).
- Björkbom, C., Svenskt musiktryck. Några anteckningar om musiktrycket under äldre tider, särskilt i Sverige. (Nordisk boktryckarekonst 1937, s. 53–63.)
- Hawkins, J., A general history of the science and practice of music. Vol. 5, London 1776 (s. 110).
- Hildebrand, Bengt & Gillingstam, H., Henric Foug
- t. (Svenskt biografiskt lexikon xvii, 1965, s. 399–401.)
- Kjellin, Gunnar, Till Henric Foug
- ts karaktäristik. Ett par aktstycken ur Anders Schönbergs brevväxling [1778]. (Biblis 1962 s. 39–45.)
- Lidén, Joh. Henr., Brev till C. C. Gjørwell 1769 15/7. Cod. Holm. Ep. G. 10: 5 s. 150 ff.
- Lindberg, Sten G., John Baskerville och Henric Foug
- t. (Biblis 1958 s. 67–134.)
- Medaljhistorien och nyantikvan. Gustaf III:s initiativ för Didot-antikvans införande i Sverige. (Grafiskt forum 1966: 12, s. 565–70.)
- Linné, C. v., (Praeses) Diss. de Corallia Baltica. Resp. Henric Foug
- t. Ups. 8 juni 1745. (pl. sign. Fougt delineavit, E. Geringius sculpsit). (Omtryckt i Amoenitates Academicae. 1. Holmiae 1749 s. 74–106 & tab. 4, samt ed. Leiden 1749 s. 177–212 & tab.)
- Svenska arbeten i urval utg. af E. Ährling. Sthlm 1878–80.
- Brev till Salvius 1745 16/5. (Kungl. bibl. Autografsaml.)
- Brev till Salvius 1768 26/10. (Cod. Ups. G152 a.)
- Ad Typographum. Ed. F[elix] B[ryk]. Sthlm 1922.

Rydberg, Sven, Svenska studieresor till England under frihetstiden. Diss. Ups. 1951. (Lychnos-Bibliotek 12.)

Straus, R. & Dent, R. K., John Baskerville. London 1904.

Wiberg, Albert, Ur det svenska musiktryckets historia. Henrik Fougts musiktryckeri. (Nordisk boktryckarekonst 1949–50.)

Wollin, Nils G., Det första svenska stilgjuteriet. Sthlm 1943.

Vretblad, Åke, Henric Fougts engelska musiktryck. (Biblis 1958 s. 135–149.)

Summary:

HENRIK FOUGHT – LINNEAN PUPIL AND
THE FOREMOST TYPOGRAPHER
IN SWEDISH EIGHTEENTH CENTURY

By

STEN G. LINDBERG

During his Lapland journey (1732) Linnaeus visited the vicar of Torneå Abraham Foug. Later on, his son Henric (1720–1782) became one of Linneus' pupils, respondent to a thesis *Corallia baltica* (1745), a small but important work in the history of geology. Henric Foug however turned his interest towards typography and printing. As an academically educated man he was almost unique in his profession and of course of special value when it came to science printing. His fame, however, is especially connected with music printing, for which he invented a new method. Given royal privilege Foug worked in London for some years during the 1760:s. Back home he introduced Baskerville's typography into Sweden and the books published by him are of high technical and artistic quality. It is quite clear that Foug was an esthet with wide literary and musical interests. Thus, in his library there was an impressive collection of printed music, proving his home to have been a centre for connoisseurs.

Författarens adress: F D Sten G. Lindberg

Erstagatan 31, 116 36 Stockholm

BIRGER STRANDELL

Linnés lärjungar

Varifrån kom de och vart tog de vägen?

Föredrag vid Svenska Linnésällskapets
höstsammankomst den 19 november 1981

Under mitt samarbete med George Lawrence vid Hunt Institute, Carnegie-Mellon University i Pittsburgh föreslog denne att vi skulle göra en sammanställning med biografisk dokumentation av Linnés lärjungar. Flera sådana är tidigare gjorda. Rutger Sernander¹ omnämner fyra, av Adam Afzelius,² Elias Fries,³ Th. M. Fries⁴ och Otto Gertz.⁵ Och han tillägger, att dessa förteckningar ingalunda är uttömmande, vilket inte heller har avsetts. Märkligt nog har Sernander förbisett några andra viktiga arbeten av detta slag, såsom Johan Henrik Lidén,⁶ Linnéska Samfundets Handlingar,⁷ Otto Hjelt,⁸ Ew. Ährling,⁹ Ove Dahl¹⁰ och Carl Christensen.¹¹ Senare tiders arbeten, såsom ett par i detta sammanhang viktiga arbeten av Rob. E. Fries,¹² kan av naturliga skäl inte finnas med hos Sernander.

Den största sammanställningen är gjord av Th. M. Fries, som redogör för 85 lärjungar, förutom de mera prominenta, som omnämnts tidigare i texten. Arbetet är utomordentligt värdefullt, inte minst därigenom att det ger oss uppgifter om de många utländska lärjungar och andra, som

¹ SLÅ XXVI, 1943: 7.

² Egenhändiga anteckningar af Carl von Linné om sig sielf, Stockholm 1823.

³ Botaniska utflygter, Bd 3: 64–96, Stockholm 1864.

⁴ Linné Lefnadsteckning, Bd 2, Bihang XIX.

⁵ SLÅ XXIV, 1941: 64–67.

⁶ Catalogus disputationum in Academiis et Gymnasiis Sueciae habitarum, 1778–80.

⁷ Linnéska Samfundets Handlingar, Stockholm 1833: 19.

⁸ Carl von Linné som läkare. Helsingfors 1877: 35–37.

⁹ Linnés förhållande till sina lärjungar, i Festen till Carl von Linnés minne ... Upsala 1878: 65–106.

¹⁰ Carl von Linnés förbindelse med Norge. Trondhjem 1907.

¹¹ Den danske botaniks historie. København 1924–26.

¹² A short History of Botany in Sweden. Uppsala 1950. De linneanska »apostlarnes» resor. Kommentarer till en karta, SLÅ 1950–1951: 31 f.

endast fått privat undervisning och som därför saknas i andra källor. Det är hans unika kännedom om Linnés brev, som gjort detta möjligt.

Innan George Lawrence gick bort, i juni 1978, hade vi lyckats sammanställa 276 lärjungar. Arbetet har jag därefter fortsatt på egen hand. I våras blev ett korrektur klart, omfattande 336 lärjungar, som kommer att ingå som ett appendix i vår kommande Linnékatalog.

Det material jag nu har att röra mig med uppgår till 509 lärjungar. Dessutom känner jag namnen på 82 lärjungar, som jag ännu inte hunnit/lyckats identifiera.

Vilka kan räknas till Linnés lärjungar?

Därom kan meningarna vara delade. Att kallas »Linnélärjunge» blev snart efter Linnés död en eftertraktad äretitel, som några försökte lägga sig till med utan riktig tacksägelse.

Utan vidare måste det dock anses klart, att den som försvarade en dissertation under Linné, måste anses som hans lärjunge.

Detsamma måste gälla dem som av Linné inskrevs som studerande i medicinska fakulteten i Uppsala,¹³

eller som finns antecknade på deltagarelista från Linnés föreläsningar, eller som med särskilt uppdrag av Linné följt med på någon av hans inhemska resor,

eller som på annat sätt av Linné angivits som hans lärjunge, t. ex. i hans Egenhändiga anteckningar eller i ett av honom egenhändigt utfärdat testimonium.

Lidén redogör för 186 dissertationer under Linné. Av dem har sex lärjungar försvarat två dissertationer vardera (Dahlgren, Gråberg, Hedin, Tillaeus, Wåhlin och Wänman), och antalet lärjungar som disputerat under Linné blir därför 180. Hellenius (von Hellens) måste räknas med, fastän Linné filius fick rycka in under själva akten för sin sjuke fader. Om kollegan Rosén von Rosenstein fick ersätta Linné vid något tillfälle är osäkert. Här kanske det inte är ur vägen att skjuta in, att 18 av Linnés disputerande återfinns bland de 46 lärjungar, som disputerade under

¹³ Facultis medicae Acta, MS i UUB, och Album medicinae studiosorum Upsaliae 1769–1853, MS i UUB.

Rosén. Samuel Aurivillius, som efterträdde Rosén, hade 24 disputander, som samtliga också disputerade under Linné.

Av dem som inskrivits i medicinska fakulteten har 26 inte tagits med, då jag ännu inte har lyckats att identifiera dem. Men alla som inskrivits och som sedan tagit sina medicinska examina, teoretiska och praktiska, d. v. s. motsvarande ungefär medicine kandidat, och licentiatexamen på min tid och som därför finns upptagna hos Fristedt, finns med utan något undantag efter vad jag fann, då jag sent omsider fick denna förteckning under mina ögon.¹⁴

Idealkällan för lärjungar, som blev präster, skulle vara deltagar- eller närvarolistor från den kurs som Linné höll hösten 1759 för teologer för att utbilda dem till en sorts enklare läkare, som skulle kunna hjälpa till med sjukvård på landet. Några sådana listor har dock inte kunnat anträffas, varken i Uppsala Universitets Bibliotek eller i Riksarkivet. Men från den bekanta kursen i Diaeta, som Linné höll sommaren 1760, finns deltagarlistan bevarad i Riksarkivet. Av de 239 deltagarna har jag lyckats att identifiera 183, under det att 56 ännu endast är kända till namnet, däribland fyra från Finland.

Identifikation nödvändig

Det är nämligen nödvändigt med en identifikation. Linné och hans medhjälpare gick efter gehör, och de hörde tydligen illa. Gedner blev Gaddner, Schreiber blev Schweder, o. s. v. Om vederbörande hette Per, Peter eller Petrus gjorde detsamma. På så sätt kunde en person få olika namn och uppfattas som två eller flera. En deltagarlista upptar Daniel Palm två gånger och både Mårten Mörling och Martin Meurling, vilket jag tror är en och samma person, som själv skrev sig Mårten Meurling. För Linné tog det fyra år, innan han fick klart för sig, att den lärjunge, som han upprepade gånger hade skrivit in i matrikeln under namnet Forsgård i själva verket bar det senare välkända namnet Forsskål.

De lärjungar som blivit läkare eller apotekare i vårt land har varit lättast att identifiera. De återfinns utan svårighet hos Sacklen.¹⁵ Botanisterna

¹⁴ Förteckning å Examinati i Medicinska Fakulteten i Uppsala åren 1739– af R. F. Fristedt, MS i UUB.

¹⁵ J. F. Sacklén, Sveriges Läkarehistoria, 1, 2 (1, 2) + Suppl., Nyköping 1822–1835. Ibidem, Sveriges Apotekarehistoria, Nyköping 1833.

finns samlade hos Krok.¹⁶ Prästerna kan man söka efter i något »Herdaminne», som finns för de olika stifteten. Om många lärjungar kan uppgifter inhämtas ur de kataloger och matriklar, som finns utgivna av vissa studentnationer. Andra biografiska uppslagsverk har också kommit till flitig användning. Men ofta blir det ett långvarigt och fåfängt sökande. Uppsala universitets katalog är dock till stor hjälp. Och vår egen årsskrift, inte att förglömma, har kommit att innehålla många värdefulla biografier.

De allra flesta av de nya identifierade lärjungarna kommer från den medicinska fakultetens inskrivningsliggare i Uppsala universitetsbibliotek och från deltagarlistan från sommarkursen 1760 i Riksarkivet. Där har de slumrat med sina namn sedan Linnés tid i mer än tvåhundra år. Nu har namnen tagit gestalt, lärjungarna har mönstrat in, och jag har lärt känna den ene efter den andre, en del endast flyktigt, men många rätt ingående, med sina fel och sina förtjänster, och med levnadsöden av de mest skilda slag. Härigenom har det blivit möjligt att få en någorlunda riktig bild av den mångfasetterade lärjungeskaran, var de kom ifrån och vad det blev av dem – vart de tog vägen. Tidigare är det endast de utländska lärjungarna och apostlarna, som vi haft kännedom om. Och så naturligtvis också om många av respondenterna och då särskilt om dem som fortsatt sin karriär inom vetenskapen eller som varit av lokalt intresse på olika håll.

Vilka de utländska lärjungarna var, har vi som sagt i första hand att tacka Th. M. Fries för. Här är inte mycket att tillägga, endast några få nykomlingar. För fullständighets skull blir dock en kort presentation av dem nödvändig.

De utländska lärjungarna

Var kom de ifrån? Vart tog de vägen?

Till att börja med kan vi konstatera, att 52 av lärjungarna kom från utlandet, 74 om vi skulle räkna finnarna dit, tab. I. De flesta kom från våra grannländer, men där finns också några långt bort ifrån.

¹⁶ Th. O. B. N. Krok, *Bibliotheca botanica suecana*, Uppsala 1925.

Tab. I. De utländska lärjungarnas hemland

Tyskland	12
Danmark	12
Norge	11
Ryssland	8
England	2
Schweiz	2
Algeriet	1
Amerika	1
Holland	1
Frankrike	1
Italien	1
	52
Finland	22
	74

Tyskland. Av de tolv tyskarna återfinns endast sju i Fries' förteckning. Nya är följande fem: *Georg Ludwick Bedat* (1737–1779), f. i Holstein, som den 27/5 1755 inskrevs vid Uppsala universitet¹⁷ och i december s.å. i medicinska fakulteten. Han fick 1761 »Kungl. Hof-Kirurgs fullmakt».¹⁸ Flyttade senare till Hamburg, där han dog. Johan von Coelln (1725–1808), f. i Stade, Bremen, disputerade under Linné 1756. Carl Henrik Deneke (1735–1803), f. i Stralsund, studerade i Uppsala under Linné m. fl. 1759–1760.¹⁹ *N. Georgii*, antecknad som deltagare i sommarkursen 1760, är på listan upptagen som »Germanus». Han deltog senare i en resa till Dalarna tillsammans med Schulzen och några andra av de utländska lärjungarna, bl. a. Schreber och Hagen, och blev sedan apotekare i Stendal i Schlesien.²⁰ Slutligen Ernst Joachim von Heidenstam (1745–1803), f. i Kiel, som disputerade under Linné 1772. Av dem kom von Coelln, Deneke och von Heidenstam att stanna i Sverige, varför Fries räknat dem som svenskar. Nathhorst, f. i Bresslau, som också kom att stanna i vårt land, räknade Fries ändock som tysk. Helt nya är endast Bedat och N. Georgii.

Tre av tyskarna blev berömda professorer, Beckmann, Giseke och

¹⁷ UUM III: 36 »Pharm. studios, sub inspectione Nobilis Dⁿⁱ Archiatri Regii & de St. pol. Eque. Dr. Caroli Linnaei».

¹⁸ Sacklén, Suppl., s. 548.

¹⁹ Sacklén I: 891.

²⁰ Sacklén, Sv. Apotekarehistoria, s. 94.

Tab. II. De 12 lärjungarna från Tyskland

Beckmann, Johann	— professor i Göttingen
Bedat, Georg Ludwick	— läkare, dog i Hamburg
Coelln, Johan von	— läkare i Lidköping
Deneke, Carl Henric	— läkare i Stockholm, kirurg
Georgii, N.	— apotekare i Stendal, Schlesien
Giseke, Paul Dietrich	— läkare, professor i Göttingen
Grüno, Isaac	— botanist, Hamburg
Heidenstam, E. J. von	— läkare, chef f. Collegium Medicum, Stockholm
Leppertin, N. N.	— läkare
Meyer, Johan K. F.	— hovapotekare, Stettin
Nathhorst, Th. E.	— läkare i Stockholm
Schreber, J. C. D. von	— läkare, professor i Erlangen

Schreber, två av dem var läkare, vartill ytterligare sex hade utbildat sig. Två blev apotekare och en blev botanist, Grüno, som dog ung, endast 27 år gammal.

Det är Giseke och dansken Fabricius i Kiel, »som man har att tacka för en närmare kännedom om Linnés uppfattning af ett naturligt växtsystem».²¹ Annars är Schreber i Erlangen den av dessa lärjungar, som Linné skattade högst och det var åt honom som han gav uppdraget att fortsätta och avsluta utgivandet av sina *Amoenitates academicae*.

En lite egendomlig roll har Beckmann i Göttingen kommit att spela, också han tillsammans med Fabricius i Kiel. Det är på dem och främst på den senare man brukar stödja sig, när det gäller att ge ett nedsättande omdöme om fru Linné. Att Tycho Tullberg med sakkunskap och kraft har vederlagt beskyllningarna, tar man ingen notis om.²²

Heidenstam låter bekant. Ernst Joachim von Heidenstam var född i Kiel. Hans far Peter Petersen var läkare, blev 1747 l:e livmedikus hos Adolf Fredrik, senare arkitekt och adlad, då han – välfunnet – tog sig namnet von Heidenstam efter sin födelsestad Heide i Dithmarschen. Ernst Joachim skötte sig bra i sitt nya hemland, där han till slut blev livmedikus och preses för Collegium Medicum efter Abraham Bäck. Vår frejdade författare Verner von Heidenstam var inte ättling av Ernst Joachim men väl av dennes ett par år yngre broder Gerhard Johan.

Av tyskarna disputerade Coelln, Heidenstam, Nathorst och Schreber under Linné.

²¹ Th. M. Fries 2: 22.

von Linnés minne i Upsala den 10 januari

²² Familjetraditioner om Linné, i Festen till Carl 1878, s. 58–61.

Tab. III. De 12 lärjungarna från Danmark

Berger, Johan Wilhelm von	— läkare i Köpenhamn
Eding, Peder Wilhelm	— ?
Fabricius, Johan Christian	— professor i Köpenhamn, s. Kiel
Hagen, Mathias	— apotekare
Holm, Jørgen Tyge	— M.D., professor i Köpenhamn
Horrebow, Peder	— död i Paris (studieresa)
König, Johan Gerhard	— läkare i Tranquebar
Mangor, Christian Elovius	— läkare i Köpenhamn
Moltke, Fredrik Ludvig	— geheimeråd
Petersen, Joh. Christ. Peter	— läkare i Stockholm
Rotbøll, Christen Friis	— läkare, professor i Köpenhamn
Zoëga, Johan	— statsråd, finansdeputerad

Danmark. Av de tolv danskarna, tab. III, har Fries medtagit elva. Petersen var född i Neustadt i Holstein, i en del som då hörde till Danmark, men nu hör till Tyskland. Han kom att stanna i Sverige och har av Fries därför räknats som svensk.

Hälften av danskarna blev läkare. Två av dessa slutade som professorer i Köpenhamn, Holm och Rotbøll. Den mest kände av dem alla är J. C. Fabricius, den världsberömda entomologen, som först var e.o. professor i Köpenhamn och sedan ordinarie i Kiel. En blev apotekare, Hagen, en dog 22-årig under en studieresa i Paris, Horrebow, en dog som missionsläkare i Indien, König. En blev statsråd, Zoëga, en geheimeråd, Moltke. Eding gick okända öden till mötes. Två av dem disputerade under Linné, Holm och Petersen.

För ett par av de danska lärjungarna hade Linné den största respekt. »Kommer Fabricius med en insekt eller Zoëga med en moss till mig, så tager jag hatten af mig och säger: 'Waren i mina lärare!'»^{22a}

Norge. Förteckningen över de elva norska lärjungarna, tab. IV, kommer oförändrad från Ove Dahl, som har upptagit två, som saknas hos Fries, Bernt Anker och De Besche. De mest namnkunniga är bröderna Anker, av vilka Bernt kom att sköta det stora familjeföretaget och blev en stor främjare av norskt kulturliv, under det att Peder blev norsk statsminister under åtta år, utan tvivel helt oberoende av vad han lyckats uppsnappa hos Linné. Mycket berömda blev också de två professorerna Ascanius

^{22a} Th. M. Fries 2. Bilaga XIX, s. 9.

Tab. IV. De 11 lärjungarna från Norge

Anker, Bernt	— storföretagare, kulturperson
Anker, Peder	— norsk statsminister 1814–22
Ascanius, Peter	— professor i Köpenhamn
Borchgrevink, Jens Finne	— präst, botanist
De Besche, Johan Carl	— apotekare
Hagerup, Eiler	— teolog, justitieråd, etatsråd
Tislef, Hans	— assessor i ett bergamt
Tonning, Henrik	— läkare, botaniker, »taxadør»
Vahl, Martin	— professor i Köpenhamn – <i>Flora Danica!</i>
Willemsen, Gerhard	— bergraad, bergamtskriver
Wilhemsen, Wilhelm	— assessor i ett bergamt, justitieråd

Tab. V. De 8 lärjungarna från Ryssland

Aphonin, Matvey	— professor i Moskva
Demederos, N. N.	— adelsman (?)
Demidoff, Grégory	— adelsman
Demidoff, N. N.	— adelsman
Demidoff, Pavel	— adelsman
Hoppius, Christian E.	— ?
Karamyschew, Alexander von	— bergsman
Lepehin, Ivan Ivanović	— chef f. botan. trädg., S:t Petersburg

och Vahl. Köpenhamn var deras hemmauniversitet. Det fanns inte något universitet i Norge förr än 1811. Två blev teologer, Borchgrevink och Hagerup, en apotekare, De Besche, under det att tre hamnade i bergshanteringen, Tisleff och de två Willemsen. Endast en blev läkare, Tonning, vilken var den ende som disputerade under Linné.

Ryssland. Fries upptar 11 lärjungar från Ryssland, däribland tre Hornborgare. Sedan vi, kanske något självväldigt, har överfört dem till Finland, återstår åtta (tab. V), eftersom ingen ny har tillkommit. Lepechins namn har förlorat sitt »h» enligt senaste expertis. Aphonin, Hoppius och Karamyschew disputerade under Linné.

Övriga länder. De nio lärjungarna, som kom från övriga länder, är upptagna på tab. VI.

Tab. VI. Övriga 9 lärjungar, som kom från skilda länder

Algeriet:	Logie, Fredrik	— officer
Amerika:	Kuhn, Adam	— professor i Philadelphia, Penn.
England:	Calvert, Fredrik	— lord Baltimore
	Rotheram, John	— professor, St. Andrews, Skottland
Frankrike:	Missa, Henri	— ?
Holland:	Burman, Nicolas L.	— professor i Amsterdam
Italien:	Markis N. N.	— ?
Schweiz:	Ehrhart, Jacob Fr.	— botanist, Hannover, Tyskland
	Valltravers, J. R. von	— ?

Fredrik Logie, son av svenske konsuln i Algier, blev officer och tjänstgjorde bl.a. i Göteborg. Enligt Fries skall han ha gått i »Engelska Ostindiska Kompaniets tjänst, men fartyget, hvarmed han 1768 afreste, försvann spårlöst»²³. Enligt senare uppgifter från S. Peter Dance^{23a} skall detta dock inte ha gällt Fredrik Logie utan hans broder Alexander.

Från Amerika kom endast Adam Kuhn. Benjamin Sandel, som Linné brukade kalla »den lille amerikanen» och som i Dalaresan anges som »American», var svensk, född i Dalarna. Men fadern, som var präst, hade några år tjänstgjort i Virginia i Amerika, och det var tydligen tillräckligt för Linnés kommentar, som väl närmast får uppfattas som ett litet oförargligt skämt.

Frederick Calvert, sixth Lord Baltimore, har vi tagit med. Han fick bara en lektion i natural historia på Hammarby, men blev så förtjust, att han för denna betalade »a gold snuff-box, a dressing case valued 12 000 Sw. Kr. and a hundred ducats» och senare dedicerade sin volym *Gaudia poetica* till Linné.

Missa från Frankrike var den ende lärjungen som i vredesmod lämnade Linné och Uppsala, vilket för Linné kom som en stor överraskning.

Från Italien skall Linné 1758 ha haft en lärjunge vid namn Manie enligt Fries. Hans Krook har avslöjat, att detta är en felläsning för »Marchio» = Markis.²⁴ Hur det gick för honom, för Missa eller för Valltravers, sedan de lämnat Uppsala, känner vi inte till.

Av dessa kom endast Rotheram att disputerar under Linné.

²³ Th. M. Fries 2, Bilaga XIX, s. 11.

^{23a} SLÅ XLIX 1966: 75.

²⁴ Linné Lefnadsteckning af Th. M. Fries, Register, Uppsala 1956, s. 21.

Tab. VII. De 22 lärjungarna från Finland

Argillander, Abraham	— salpetersjudare, dövstumlärare
Avellan, Nils	— M.D., e.o. professor i anatomi, Åbo
Bergius, Fredrik holm	— kammarkskrivare, Kammarkoll., Stock- holm
Bergman, Johan Gabriel	— läkare i Åbo
Blad, Anders Johan	— läkare i Stockholm, prof. h.c.
Bäckman, Anders Petrus	— ?
Cajanus, Gustaf Johan	— präst i Toholampi
Ehrström, Anders	— kaplan i Kronoby, Österbotten
Forsskål, Pehr (Peter) sande	— professor i Köpenhamn, forskningsre- sande
Haartman, Johan J.	— M.D., professor i medicin, Åbo
Hast, Berthold Rudolph	— läkare i Vasa
Hast, Herman Rudolph	— läkare i Vasa
Hast, Reinhold	— död som student, 21 år
Hellenius (von Hellens), C. N.	— M.D., professor i ekon. o. nat.hist., Åbo
Hidén, Jacob	— läkare i Norrköping
Hornborg, Bogislaus	— präst i Nykyrka, Karelen
Hornborg, Georg	— ?
Hornborg, Henrik	— ?
Hornborg, Johan	— läkare (fältskär) i Åbo
Juslenius, Abraham Dan.	— jurist i Åbo, flyttade s. t. Stockholm
Lado, Christian	— läkare i Ryssland
Uddman, Isaac	— läkare i Uppsala

Finland, tab. VII. Som nämnt har Fries inte tagit upp dem som en särskild grupp utan behandlat dem som andra svenskar på den tiden, till skillnad från Hjelt. Denne har namngivit 16, däribland Pehr Kalm, som var född i Ångermanland av finska föräldrar och Anton Martin, som var född i Estland av svenska föräldrar. De två har vi inte tagit med bland finnarna. Trots det har vi i den kommande katalogen 21 från Finland, således fem mer än Hjelt, och till dem kan nu läggas ytterligare en, *Fredrik Bergius*,²⁵ som var född i Åbo. De åtta som saknas hos Hjelt är, förutom denne, *Gustaf J. Cajanus*, vår rekordhållare, som var gift tre gånger och fick 32 barn, innan han gick bort vid 54 års ålder, vidare *Anders Ehrström*, som på sin ålders höst givit oss en så levande bild av hur det gick till vid Linnés herbationer, vidare Christian Lado och de fyra

²⁵ Fredr. Bergius (1743–1772), f. i Åbo. Fadern teol. professor och domprost i Åbo, sed. kyrkoherde i Nicolai förs. Stockholm och teol. dr. Blev

själv kammarkskrivare i Kammarkollegium. Gick Linnés sommarkurs 1760 i Uppsala. Pers. medd. av Gösta Thimon, Uppsala.

Hornborgarna. Lado och de tre bröderna Hornborg matrikulerade i Uppsala som kommande från Wiborg, under det att Bogislav Hornborg, som var halvbror med de andra, skrev »Petropolitanus» i sin dissertation. Det har alltid varit ett problem att lokalisera Hornborgarna. I ett finskt uppslagsverk har jag sett att släkten ursprungligen kom från Pommern, om från den svenska delen eller den tyska var osagt.

Av de 22 lärjungarna från Finland blev jämnt hälften läkare, tre i Sverige, en i Ryssland och de andra i Finland, där tre av dem blev professorer vid Åbo akademi. Av de övriga blev Argillander salpetersjudare men mera känd som banbrytare för dövstumsvården i Finland. Bergius och Juslenius flyttade båda till Stockholm. Tre blev präster, en blev en berömd forskningsresande, en dog som student, under det att tre gick okända öden till mötes.

Inte mindre än nio av dem disputerade under Linné: Avellan, Blad, Haartman, Hellenius, Hidén, Bogislaus och Johan Hornborg, Juslenius och Lado.

En sammanfattning av de utländska lärjungarna – under förutsättning att finnarna räknas till dem – visar, att 26 av de 74 eller en tredjedel blev läkare och av dem kom åtta att stanna i vårt land, fyra från Tyskland, en från Danmark och tre från Finland.

Inte mindre än 14 blev professorer, i skilda ämnen, sedan de återvänt till sitt land igen. Dessutom blev Forsskål professor i Danmark.

De andra utlänningarna fick skilda yrken. Endast fem av dem blev teologer eller präster, fyra blev apotekare. Tre av norrmännen fick befattningar i norska bergamt. En av deras landsmän nådde ärones tinnar och blev norsk statsminister, Peder Anker.

Av de 20 utlänningarna, som disputerade under Linné, kom nio från Finland, fyra från Tyskland, tre från Ryssland, två från Danmark och en från Norge och en från England.

De svenska lärjungarna

Var kom de ifrån?

Var de svenska lärjungarna kom ifrån framgår av tab. VIII. Som vi ser kom de flesta från mellanlandskapen med Dalarna i norr och Småland i söder, varvid utgångspunkten har varit födelseorten och inte studentna-

Tab. VIII. De svenska lärjungarnas ursprung

	Identi- fierade	Endast namngivna
<i>Sverige</i>		
Östergötland	64	4
Stockholm	58	
Småland	55	3
Västergötland	54	2
Södermanland	37	
Norrland	31	5
Uppland	28	18
Värmland	28	1
Dalarne	21	1
Närke	12	1
Gotland	9	7
Västmanland	8	12
Skåne	7	
Göteborg	4	6
Blekinge	4	
Dalsland	2	
Halland	2	
Bohuslän	1	
Öland	1	
Utlandet	2	
Obestämbara	7	18
	435	78
Finland	22	4
	457	82

tionstillhörigheten. De som tillhörde studentnationen Nobilis har uppdelats på samma sätt. Tabellen är dock något haltande, beroende på att det har varit lättare att identifiera dem som kom från vissa landskap, än dem som kom från andra. De som kom från Uppland, Västmanland, Gotland och Göteborg har varit särskilt svåra. Därför har en särskild kolumn tagits med över dem som jag känner endast till namnet och något mera, men som ännu inte är identifierade. För flera av landskapen är listan fullständig, möjligen kommer den att kunna kompletteras med några fler beroende på att kolumnen med namnen i regel hänförs till studentnation, och födelseorten kan komma att visa sig vara en annan.

Norrlänningarna kommer mest från Gästrikland, Medelpad och Jämtland, men några också från landskapen norr därom. Studenterna från de sydvästliga och södra landskapen sökte sig tydligen till Lund och endast undantagsvis till Uppsala.

Om vi tänker på den hemmiljö de kom ifrån, är det påfallande så många som kom från landet och alldeles särskilt från prästhem, men för många finns angivet att fadern var bonde eller torpare. De som kom från städerna eller de större samhällena hade olika ursprung. Fadern kan ha varit akademiker, läkare, lärare, präst, jurist eller en enskild företagare, handlande, skomakare, skräddare, smed eller sjöman. Där finns en brokig skara med representanter för hela skalan, adel, präster, borgare och bönder, av alla de slag. För en del är dock hemmiljön okänd.

Två svenskar födda i utlandet, Anton R. Martin och Anders F. Skjöldebrand, har ändock – inkonsekvent – räknats som fullgoda svenskar. Av bröderna Forsskål, söner till pastorn vid Finska kyrkan i Stockholm, har den äldre Jonas Gustaf, född i Stockholm, räknats som svensk under det Peter, född i Helsingfors, räknats som finne, så som Hjelt också har gjort.

Namnet röjer ursprunget

När jag sysslade med de svenska lärjungarnas ursprung, kunde jag inte undgå att lägga märke till att redan namnet i många fall var avslöjande.

Det är sedan länge väl känt, att Pehr Osbeck tog sitt namn efter torpet Os och Clas Bjerkander sitt efter hemsocknen Bjerka i Västergötland. De två jämte Samuel Ödmann är väl de främsta representanterna för de lärjungar, som sedan de blivit präster på landet, inte gav upp utan med stor framgång fortsatte sina naturvetenskapliga forskningar.

Mindre känt torde vara, att den lärde riksantikvarien Jonas Hallenberg fick sitt namn efter hemsocknen Hallaryd i Kronobergs län.

Några lättfunna kombinationer framgår av tab. IX, där de ovannämnda har fått komma med.

Den siste i raden gäller Gudmund Westerstedt, son till en torpare i Västerslätt, »av vilket han tog sitt namn».²⁶ Han var född 1727, gick i skola i Kalmar, blev

²⁶ Bror Olsson, Kalmar stifts herdaminne I: 184–185. Lund 1951.

Tab. IX. Namnet och ursprunget

G. E. Avelin	— Avesta
C. Bjerkander	— Bjerka socken, Västergötland
O. Bjurbäck	— Bjurbäcks bruk, Värmland
J. P. Carlenius	— Karleby
L. Gardell	— Garde, Gotland
J. Grysselius	— Gryts by, Närke
J. Hallenberg	— socknen Hallaryd, Småland
P. Hedenblad	— Heden nära Falun
J. Hollsten	— Hollbergen, Jämtland
E. Jörln	— Jörlanda, Bohuslän
J. H. Lidén	— Lida, Östergötland
P. Osbeck	— torpet Os, Västergötland
A. M. Wadsberg	— Vadstena
G. Westerstedt	— Västerslätt, Kalmar län

student i Uppsala, bevistade Linnés sommarkurs 1760 i Diaeta, disputerade såväl under Carl Aurivillius som Petrus Ekerman och blev fil. mag. Prästvigdes. Blev lektor i grekiska och senare kontraktsprost i Möre 1787. Dog i Kalmar 1801.

Så tedde sig livets gång för många av lärjungarna, som kom ur enkla förhållanden, men genom sin egen begåvning och flit bröt sig sin egen bana.

En som verkligen var berättigad att bära sin hemort i namnet är Lars Gardell. Hans far Johannes Gardell²⁷ var »den 7:de och sista pastorn i Garde av denna ätt som i en kedja följt varandra i 222 år»! Lars Gardell (1739–1800) deltog i sommarkursen 1760, blev konsistorienotarie i Visby 1785 och kyrkoherde i Burs 1793, där han slutade sina dagar sex år innan faderns bortgång. Om honom sas det att han var »det dugligaste hufvud bland presterskapet här på sin tid, vitter, jovialisk, satirisk, driftig, dristig, egande mycket förtroende». Därtill var han konstnärligt anlagd så att väggarna i hans hem pryddes av »landskaps- och konstmålningar av hans hand».

Gardellarna i Garde är tydligen en mindre känd pendang till Meurlingarna i Kristdala, fast där räckte kedjan ändå längre, från 1582 till ett bra stycke in på 1900-talet.

²⁷ Emil Nyberg, Gotländsk släktbok, 1910–1938, s. 228, Tab. 5.

Brödrapar

En annan iakttagelse är de många brödrapar och nära släktingar, som finns bland lärjungarna. Tabell X inskränker sig till att endast visa dem som påträffats utan besvär. Flera är kända sedan länge, framförallt de mycket omtalade bröderna Demidoff från Ryssland, samt Hast och Hornborg från Finland, Anker och Willemsen från Norge. Också flera av de svenska brödraparen är kända sedan länge, men en påminnelse eller några kompletterande uppgifter torde ändå inte vara ur vägen.

Bröderna *Afzelius* blev båda professorer i Uppsala, Adam i materia medica, Johan i kemi. Av bröderna *Albom* blev Carl (1729–1781) komminister i Karlstad, Emanuel (1730–1779) tullinspektör. Bröderna Claes och Patrik *Alströmer* med halvbrodern Johan, liksom bröderna Bengt och Peter Jonas *Bergius*, är så välkända för envar att intet behöver anföras här.

Däremot är de tre bröderna *Ferber*, sonsöner till Johan Eberhard F. med *Hortus Agerumensis*, Stockholm 1739, hittills föga uppmärksammade i Linnésammanhang.²⁸ Både Henric Theodor (1744–181?) och Karl Fredrik (1745–18??) fick ett fint egenhändigt skrivet testimonium,²⁹ när de slutade sina studier hos Linné. De blev bankmän, flyttade till Paris, där de förlorade allt de ägde i samband med revolutionen. De för sedan till Amerika, där de slutade sina dagar i djup misär i Philadelphia. Brodern Johan Jakob (1743–1790), som disputerade över *De prolepsi plantarum* under Linné, blev kemist och mineralog och var bl. a. en tid professor i S:t Petersburg. Han dog i Bern, Schweiz.

Bröderna *Forsskål* är nyss omnämnda. Om Peter återkommer vi senare.

De två bröderna *Fries*, matrikulerade d. 23/2 1759, söner till borgmästaren i Örebro, är ej av samma släkt som botanisterna. Den äldre Gustaf,³⁰ f. 1745, tog sin juristexamen 1764 och blev auskultant i Bergskollegium 1766. Han höll där »en elegant dissertation om nyttan av malmers rostning». Den yngre Johan Carl,³¹ f. 1749, blev notarie. Han dog i Stockholm »vid 29 års ålder».

Familjen *Gahn* i Falun representeras av två brödrapar, dels de två bröderna Hans Jacob (1719–1789) och Nils (1733–1820), dels den förres båda söner Henric (1747–1816) och Johan Gottlieb (1745–1818), alla på sitt sätt framstående inom olika områden, bruksägare, läkare och kemist. Gahnarna hade också en nära släkting, som var Linnélärjunge, Adolph Ericsson, gift med Elisabeth Gahn.

De båda brödraparen *Georgii* och *Ziervogel* var apotekarsöner och en i

²⁸ Paul Tisseau, Bröderna Ferber från Karlskrona och Franske ministern i Paris ... Blekingeboken 1936.

²⁹ I privat ägo.

³⁰ Julius Lagerholm, Södermanland-Närkes nation ... Stockholm 1933, s. 251, nr 2843.

³¹ Ibidem, nr 2844.

Tab. X. Brödrapar bland lärjungarna

Afzelius	Hedin
Albom	Hornborg
Alströmer	Johansson
Anker	Kirstein
Bergius	Lange
Demidoff	Lutteman
Ferber	Mellin
Forsskål	Murray
Fries	Nordstrand
Gahn	Reuterholm
Georgii	Roos
Gyllenhaal	Schultz
Hagström	Stockenström
Hallström	Willemsen
Hast	Ziervogel
Hauffman	

vardera paret gick sedan vidare i faderns fotspår. Samuel Ziervogel blev e.o. professor i anatomi i Uppsala.

Bröderna *Gyllenhaal* är ett märkligt par. Johan (1750–1788), som blev naturvetare, är föga känd, han publicerade endast en enda artikel, om petrifierade djur, under det att Leonard (1752–1788), som blev officer, senare blev en berömd entomolog med uppmärksammade publikationer.³²

Av *Hagströmarna* blev särskilt Anders Johan (1753–1830) berömd. Han blev läkare, generaldirektör och adlad Hagströmer. Farbrodern Johan Otto (1716–1792), provinsialmedikus i Östergötland, har sin berömmelse främst genom »*Pan Apum* eller avhandling om de örter, af hvilka bien hälst draga deras honung och vax, ingifven till K. Vetenskaps Akademien, såsom svar på dess fråga angående biskötsel», en skrift på 36 sidor med ett litet tillägg på drygt en sida, ett arbete som Linné blev så förtjust i att han i ett brev d. 25 okt. 1768 till dess författare måste ge uttryck för sina känslor: »Hr Doctoren har med detta enda värket grafwit sitt namn så djupt i tiden Hälleberg, att inga tidens omskiften kunna det utrota; jag gratulerar Hr Doctoren till odödligheten.»³³

³² Bref och skrivelser, Afd. I, D. b, s. 280.

³³ SLÅ XXVI, 1943: 7.

(Här använder Linné samma ord »odödligheten» för vilket det blev en så upprörd stämning i familjen – och inte bara där – när han själv hade gått bort. Han hade själv skrivit den notifikation, som skulle sändas ut efter hans död. Sonen ville att »odödlighet» skulle tas bort, det var onödigt och skulle kunna väcka anstöt, men fru Linné och döttrarna ville att det som var skrivet skulle stå kvar. Och så blev det – till mångas förundran. För Linné, som var van att ta till ordentligt – inte minst då det gällde beröm – tycks »odödlighet» ha varit ett alldagligt talesätt och inte ett så exklusivt ord som i våra dagar.)

I ett senare brev den 9 december s. å.³⁴ är Linné inte mindre hänförd.

»*Pan Apum* måste invitis invidis ut för hela werlden; den blifwer Hr Doctorens mausoleum, som står längre, än pyramiderne i AEgypten.»

Bröderna *Hallström* kom från Tibble, Björnlunda i Södermanland, där fadern var jägarfiskal. Båda deltog i sommarkursen 1760. Jonas (1739–1781) blev jurist, registrator i kanslikollegium 1771, dog ogift. Sven, f. 29/7 1745, blev godsägare och titulerades sekreterare. Han dog 11/11 1839 i Stockholm, vid mer än 94 års ålder, ålderspresident bland Linnélärjungarna.³⁵

Från Gotland kom tre brödrapar, *Hauffman*, *Lange* och *Lutteman*, som bl. a. deltog i sommarkursen 1760. De var söner till resp. landskamrern, borgmästaren i Visby och kyrkoherden i Källunge. Alla sex återvände efter Uppsala-sejouren till sin ö igen och fick där olika befattningar. Nils Lutteman efterträdde sin far som kyrkoherde i Källunge, brodern Peter blev stadskassör och härads-skrivare. Han var »den äldste personen i Visby 1825», samma år som han dog, 88 år gammal.

Av bröderna *Hedin*, Sven Anders (1750–1821) och Carl Gustaf (1748–1806), blev den förre den mest namnkunnige. Han disputerade två gånger under Linné och skrev också *Carl von Linnés minne. Fader och son*.

Kalmariten Boas *Johansson* och stockholmaren Johan Carl *Roos*, som båda disputerade under Linné, hade var sin yngre bror, Andreas resp. Sven, som deltog i sommarkursen 1760 och de har därför kommit med på denna lista.

Bröderna *Kirstein* (eller Chirstein) var stockholmare. De deltog i sommarkursen 1760. Den yngre Adolph skötte sig utmärkt, blev slottsbyggmästare och fick Vasaorden för sina förtjänster. Den äldre Mauritz blev riddarhuskamrer. Han blev fängslad för olovliga tillgrepp ur riddarhuskassan, men lyckades rymma 1787. Han dog femton år senare i Göteborg 1802.

³⁴ Bref och skrivelser, Afd. I, D. 6, s. 281.

³⁵ Lagerholm, s. 253, nr 2869.

Bröderna *Mellin* var västgötar, söner till en mönsterskrivare. Den äldre Carl (1732–1804) prästvigdes och blev prost 1797, liksom den yngre Fredrik (1737–1806). Båda deltog i sommarkursen 1760.

Ett högtintressant par utgör bröderna *Murray*, söner till pastorn i Tyska kyrkan i Stockholm, Andreas Murray. Om honom har den sentida ättlingen Robert Murray skrivit en monografi för ett par år sedan. Om släkten, som ursprungligen kom från Skottland, har Heinz Goerke i München hållit föredrag i vårt sällskap och skrivit flera artiklar. Bröderna Murray stod Linné nära och var honom – och kollegan Nils Rosén von Rosenstein – till ovärderlig hjälp, med översättning av dennes egna och lärjungarnas arbeten och med publikationen av dem. Adolph M. (1751–1803) blev den förste professorn i anatomi och kirurgi i Uppsala, under det att Johan Andreas (1740–1791) blev professor i medicin och botanik i Göttingen, där två andra av bröderna, Johan Philip och Gustaf, slutade som professor resp. biskop.

De tre bröderna *Nordstrand* kom från Gryt i Östergötland. Fadern var tullinspektör. Det var hårda bud för hustrun, barnen kom tätt. Jacob, f. 1739, blev v. häradsskrivare, dog vid 81 års ålder. Daniel, f. 1740, blev notarie, dog i Stockholm vid 43 års ålder. Carl Johan, f. 1741, blev aktuarie och registrator, dog i Örebro vid 73 års ålder.

De tre bröderna *Reuterholm*, Axel Gottlieb, Esbjörn Christian och Gustaf Gottfrid var söner till landshövdingen Nils R. i Falun, där de var privata elever till Linné 1734. De blev alla bemärkta män i staten.

En högtintressant brödraskara är fyra av de sex sönerna till fältskären vid Dalregementet Jacob *Schultz*. Denne var född i Königsberg Löbenicht 1681, »studerade läkekonsten» och kom 1703 i svensk tjänst, först vid Carl XII:s hov, senare som regementsfältskär vid Dalregementet. Han kom under kriget i rysk fångenskap, men blev i början av 1718 utlöst av Carl XII och kallad till Sverige. Begav sig sedan i juni s. å. till Petersburg och Moskva för en konferens med tsar Peter. Han återreste till Sverige och kom »i början av november till Strömstad, varefter han genast uppvaktade konungen och med utmärkt nåd blev emottagen».³⁶ Schultz var tydligen ute i samma ärende som Görtz, för att söka fred med Ryssland.

Av de fyra sönerna blev Mathias Gottlieb (1727–1800) läkare och gymnasielärare i Västerås, senare läkare i Göteborg. David (1732–1823) blev den mest berömde – preses för Collegium Medicum. Efter adlande kallade han sig Schulz von Schulzenheim. Carl Fredrik (1745–1808) gjorde också så fina insatser som läkare att han blev adlad och kallade sig då von Schulzenheim. Han var en av stiftarna av Svenska Läkaresällskapet, tillsammans med bl.a de tidigare omnämnda Henric Gahn och A. J. Hagström. Pehr Christopher (1736–1822) återigen började sina studier i Uppsala våren 1759 som medicinare, men slog om och blev apotekare. Han disputerade under J. G. Wallerius, »hvilket lärdomsprof ingen svensk apotekare för honom vid Akademien offentligen aflagt»³⁷ och blev sedan en framstående apotekare i Stockholm. År 1771 ändrade han sitt namn till Schulzen. Det blev således en kraftig namnförbistring i brödraskaran.

³⁶ Sacklén 2 (1): 279–280.

³⁷ Sacklén, Sveriges Apotekarehistoria, s. 95.

Bröderna Lars och Eric *Stockenström*, som deltog i sommarkursen 1760, men som inte inskrevs vid universitetet förrän d. 23/6 1761, var söner till bergmästaren i Södermanlands, Östergötlands och Smålands bergslager. Lars (1748–1814), född i Stockholm, blev direktör vid Avesta koppar- och järnbruk samt ägare till Fagersta bruk i Västmanland. Eric (1749–1788), född på Vannäs bruk i Grythyttan i Örebro län, blev skeppsskrivare och slutligen superkargör i Ostindiska kompaniet. Han dog ogift i Göteborg »kort efter ett 8-årigt vistande vid kompaniets kontor i Kanton».³⁸

Vart tog de vägen?

Det har för mig blivit den intressantaste frågan. Under arbetets gång har jag stött på många för mig helt okända lärjungar med de mest skiftande levnadsöden. Några är redan omnämnda.

Linné var professor i medicin och följdriktigt blev de flesta – 168 – av lärjungarna *läkare*. Alla som Fristedt antecknat finns med. Bland de 82 icke identifierade lärjungarna återfinns ingen hos Sacklén, varför det angivna antalet torde vara exakt.

Utöver dessa 168 fick vi ett litet extra tillskott genom de åtta bortifrån, som efter sin utbildning kom att stanna i vårt land.

De flesta av de nya läkarna blev provinsialläkare eller praktiserande läkare på olika håll i landet. Bristen var skriande. Vi hade inte mer än ett tiotal provinsialläkare på 1740-talet. Några blev kirurger (fältskärer), några få specialiserade sig på obstetrik eller fick en tjänst vid försvarsmakten eller i Ostindiska kompaniet.

Linné d. y., C. P. Thunberg, Jonas Sidrén och J. G. Acrel blev professorer i medicin och botanik i Uppsala, Adolph Murray blev den förste professorn i anatomi och kirurgi i Uppsala, Roland Martin den förste i Stockholm, där Anders Sparrman blev professor i naturalhistoria och farmakologi, assessor i Collegium Medicum och fattigläkare i Klara.

Den näst största gruppen utgörs av dem som blev *präster* av olika dignitet. Sammanlagt har 81 identifierats. Till skillnad mot läkarna är nog denna siffra inte riktigt representativ. Bland de ännu inte identifierade döljer sig säkerligen flera präster.

³⁸ Elgenstierna VII: 712.

Anmärkningsvärt få blivande läkare, endast 29, deltog i Linnés kurs i *Diaeta* sommaren 1760, under det att 53 blivande präster, kanske ändå flera, var med om den. Var det möjligen så, att de teologer, som deltagit i Linnés kurs för dem hösten 1759, passade på att ytterligare förkovra sig i läkareyrket den kommande sommaren?

Bland dem som blev präster vill jag särskilt nämna Olof Bjurbäck (1750–1829), som blev biskop i Karlstad, samt Samuel Ödmann (1750–1829), den fine naturvetaren från Stockholms skärgård, som senare blev professor i teologi i Uppsala liksom Johan Winbom (1746–1826), vilken dessutom blev rektor för Uppsala universitet i tre perioder – precis som Linné. Och så naturligtvis Osbeck och Bjerkander, som tidigare är omnämnda.

Betydligt över hälften av de svenska lärjungarna blev således läkare eller präster och av dem är dubbelt så många läkare som präster av de hittills identifierade.

Vid sidan av läkarna och prästerna finns ingen större yrkesgrupp bland de svenska lärjungarna. De kom att ägna sig åt en lång rad andra yrken. Dessutom kom många att växla yrke under livets gång, och många att kombinera olika yrken.

Välkänt är ju, att flera läkare och präster vid sidan av sitt egentliga yrke också tjänstgjorde som *lärare* i skolan, vanligtvis i gymnasiet. En del övergick helt till läraryrket.

E. Jörlin lämnade sin verksamhet som docent i naturalhistoria vid Lunds universitet och blev rektor för elementarskolan i Göteborg, J. C. Tengborg blev rektor för skolan i Vänersborg, N. M. Ekman i Söderköping, M. Ottin i Umeå och Eric Wagenius vid Frösö skola i Östersund. Bland andra som kom att ägna sig åt läraryrket (mer eller mindre) kan nämnas Anders Boström, Lars Brandelius och Sven Brodd, alla tre vid gymnasiet i Skara, Andreas L. Kinberg vid trivialskolan i samma stad, Stecksenius vid skolan i Åmål, J. G. Colliander vid gymnasiet i Växjö, Isac Biberg, Nils Gissler och Johan Salberg vid gymnasiet i Hernösand, Jonas Hollsten vid skolan i Jokkmokk (han slutade sin levnad som domprost i Luleå), M. G. Schultz vid gymnasiet i Västerås och M. G. Österman vid gymnasiet i Strängnäs, för att nämna några av dem.

Ett par av dem blev lärare i sång och musik. Östgöten Nils Litzelius, f. 1734, vars far var bonde i Södra Vi, blev musikdirektör vid Uppsala universitet, organist vid domkyrkan och musiklärare vid Katedralskolan. En smålänning, som av Linné skrevs in i fakulteten 1763 hade ett namn som gjorde att jag verkligen spärrade upp ögonen och – uppriktigt sagt

– verkligen undrade om Linné hade blivit alldeles galen. Där står nämligen Joh. Christ. Zchjotckier, såvitt jag rätt kunnat tyda skriften. Fortsatta studier visade, att Linné ändå inte var så tokig. Det rörde sig om en son till en målare i Växjö, som hade ett välklingande efternamn, som uttalades Schotzer, och som stavades Zschotzscher (i UUM står Zschlotschier), så Linné kom faktiskt ganska nära. Denne, f. 1741, blev sång- och musiklärare vid Växjö skola och efter prästvigning kantor vid domkyrkan och senare domkyrkosysselman. Han dog i Växjö 1780.³⁹

Andra lärjungar hamnade i läkarevetenskapen närstående yrken. Tre blev *veterinärer*. Främst bland dem står Peter Hernquist, skaparen av det svenska veterinärväsendet, vilkens minne för några år sedan fick en välförtjänt hyllning. Vidare Gustaf Lenbom och Erland Zacharias Tur-sén, av vilka den förre kom att stanna i Frankrike, där han fått sin huvudsakliga utbildning, under det att den senare kom att ägna sin verksamhet åt Finland och först senare åt Stockholm. Både Hernquist och Lenbom deltog i sommarkursen 1760.

Bland *apotekarna* märks Magnus Reinhold Apiarie (1752–1828) i Växjö, Olaus Sandel (1747–1785) i Skövde och Hjo, Pehr Christian Schulzen (1736–1822) på Ugglan i Stockholm och Fredric Ziervogel (1727–1792) på Svanen i Stockholm. Också några läkare kom att ägna sig åt apotekaryrket, sedan de övertagit faderns privilegium, Georg E. Georgii (1755–1816) på Kronan i Stockholm – en tid också ägare av apoteket Kronan i Gävle – samt Clas Henric Wertmüller (1753–1829) på Lejonet i Stockholm. Också Johan A. Wadström (1745–1809) ägnade sig några år åt farmaci i Örebro. Eric Tuvén (1721–1766) blev mer apotekare än läkare sedan han blivit föreståndare för medicinalträdgården vid Serafimerlasarettet.

De som blev *kemister* är en liten men mycket representativ grupp med sådana namn som Torbern Bergman och Johan Afzelius, som blev professorer i kemi i Uppsala och Christian Wollin, som blev detsamma i Lund. Dessutom finns där Johan Gottlieb Gahn samt Lars Hjortzberg och Andreas Tidström, som stod på förslag till professuren i Uppsala, då Torbern Bergman fick tjänsten. Om Matthias Kewenter, som var docent i kemi i Uppsala, återkommer vi. Några tog tjänst hos bolag som ägnade sig åt *bergshantering* och *gruvdrift*, bl. a. Johan Moraeus och Peter Strandman.

³⁹ P. G. Vistrand, Smålands nation i Uppsala. Biografiska och genealogiska anteckningar ... Uppsala 1894: 323, nr 1093. – UUM III: 92.

Välkända namn möter oss bland dem som blev *industriidkare*, *gods-* eller *bruksägare*. Där finner vi tre Alströmare från Alingsås, Carl Göran Bonde med Fituna, Eriksberg, Glimmersta och Nynäs, Hans Henric Gahn med Woxna bruk, Benjamin Sandel, som blev ägare till ett järnbruk, Sven Geijer, brukspatron i Värmland, Mårten Meurling från Kristdala med gods i Syserum samt Lars von Stockenström, tidigare omnämnd, direktör vid Avesta koppar- och järnbruk samt själv ägare av Fagersta bruk.

Bortemot ett trettiotal lärjungar slog om och blev *jurister*. De kom att sluta i olika befattningar t.ex. som notarie, kammarskrivare, advokatfiskal, rådman, kronofogde, landsfiskal eller landskanslist. Andra nådde längre. Andreas Tengblad (1738–1800) blev vice landssekreterare i Mariestad, Eric Säfström (1737–1812) borgmästare i Halmstad och Jac. Henr. Grapengiesser (1742–1799) häradshövding, assessor i Göta Hovrätt och slutligen landssekreterare i Jönköpings län. Längst nådde Gustaf von Carlson (1745–1801), som blev statssekreterare vid K. Krigs-Expeditionen och 1792 utnämndes till president i Vasa Hovrätt, varifrån han tog avsked 1794. I vår krets är han mest känd genom *Museum Carlsonianum*, den underbara fågelboken i folio med vackert kolorerade plancher. De fyra namngivna deltog i sommarkursen 1760. Sönerna till landshövding Nils Reuterholm i Falun, som alla tre blev *ämbetsmän* i den centrala förvaltningen, är tidigare omnämnda.

Ett tiotal kom till *krigsmakten*. Några hamnade där i lägre grader, som underbefäl, sedan de misskött sig och fått alkoholproblem. Andra blev officerare. Högst nådde Anders Fredrik Skjöldebrand (1757–1834), som blev general och som i vår krets är mest känd såsom »Directeur» i det kortlivade Linnéska Samfundet, ett sällskap för högre dignitärer. Ordföranden friherre Schulzenheim, var visserligen »endast» generallöjtnant, men listan på de 27 (!) hedersledamöterna 1832 upptar 12 excellencer, och f.ö. mest statsråd, presidenter, grevar och baroner.⁴⁰

Skjöldebrand var född i Algier, där fadern var svensk konsul. Före adlandet hette denne Erik Brander, modern var född Logie. De stod på mycket god fot med Linné, och då den unge Skjöldebrand kom till Hammarby, mottogs han därför särskilt hjärtligt. Skjöldebrand utvecklade sig till en högst ovanlig person med starka kulturella intressen. Han rycktes bort i den svåra koleraepidemien i Stockholm 1834. P. H. Ling höll minnetalet i Svenska Akademien och när han slutat, yttrade Geijer: »Åt Åran, Fäderneslandet, Vitterheten och Konsterna egnade denne ädle man sin starka själs eld och kärlek.»⁴¹

⁴⁰ Linnéska Samfundets Handlingar för år 1832, s. 16.

⁴¹ Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män. Bd 14, Upsala 1847, s. 390.

För visso har vi all anledning att glädja oss åt, att vi kan inrymma Anders Fredrik Skjöldebrand i Linnélärjungarnas skara.

Ett par av lärjungarna blev *källarmästare*.

Den ene, Matthias Kewenter (1735–1805) kom från Karlshamn, där hans far var handlande, blev magister i Lund 1757, flyttade till Uppsala 1759 och deltog i sommarkursen 1760. Han blev docent i kemi 1782, men kände sig sedan förbigången, lämnade den akademiska banan och blev rådman och källarmästare i Uppsala.⁴² Den andre, Johan Fredrik Förster (1757–1811) kom från Stockholm, f. i Hovförsamlingen. Fadern var vinskänk. Studerade först farmaci, skrevs in i medicinska fakulteten 1776. Sedermera blev han källarmästare på Operakällaren och vinskänk. Han råkade illa ut, blev 1794 arresterad som delaktig i de Armfeltiska stämplingarna mot förmyndarregeringen. Dömdes fri från ansvar, men insattes på Malmö fästning på order från högre ort. Fördes sedan till S:t Barthélemy, men fick amnesti efter Gustaf IV Adolfs myndighet och återvände hem.⁴³

I den brokiga skara av andra yrken som lärjungarna hamnade i, förtjänar några att nämnas. Leonard Chenon (1732–1808), som 1751 disputerade över *Nova plantarum genera* under Linné, blev *tullinspektör*, liksom värmlänningen Emanuel Albom. Att ett par av bröderna Ferber blev *bankmän* är tidigare omnämnt. Smålännen Johannes Lång (1750–1802), som började sina medicinska studier 1767 och som slutade som *jägmästare* i Kronobergs län, måste ha varit en typ för sig. Han kallades vanligen för »långe Långens långe son Lång i Långelycke».⁴⁴ Linnés nära anhörige Sven N. Höök misslyckades med studierna och försörjde sig som *konstnär*. Lars Grandel (1750–1836) blev konsthögskoleprofessor i Stockholm. Ett par blev *boktryckare*: Henric Foug (1720–1782), som 1745 disputerade över *Corallia* under Linné samt Johan Pfeiffer (1731–1806), som 1755 disputerade över *De fungo melitensi*. Östgöten Carl Magnus Kiönsberg, f. 1740 blev *journalist*, medarbetare i *Norrköpings Vecko-Tidning*, utgav en tid *Norrköpings Magazin* och var bokhandlare i Linköping, men kunde tydligen inte klara sig utan blev soldat på Sveaborg. G. H. De Rogier (1738–1814) slutade med läkareyrket, gav ut *Journalisten* under några år och ägnade sig sedan mest åt litteraturen och sina vänner. Dalkarlen Eric Vigelius, f. 1730, disputerade 1761 över *Diaeta acidularis* under Linné, men fullföljde inte studierna. 1764 antogs han till *akademisk bokauktionator*, en tjänst som han uppehöll till 1797. Dödsår okänt. Med stor till-

⁴² Sjöström, Carl, Blekingeska nationen 1697–1900 ... Lund 1901, s. 139, nr 666.

⁴³ Personligt meddelande av Gösta Thimon, Uppsala.

⁴⁴ Th. M. Fries 2: 286 n.

fredsställelse kan vi lägga märke till att den lärde östgöten Johan Henrik Lidén (1741–1793) kan räknas till Linnélärjungarna. Han gick sommarkursen 1760, blev sedan *bibliotekarie* och fick professors namn. Hans mest betydelsefulla verk, omnämnt ovan i inledningen, har varit till ovärderlig nytta för forskningen.

Apostlarna

När det gäller Linnélärjungarna är det nog framförallt naturvetarna, forskningsresandena, de s. k. apostlarna, som man tänker på, d. v. s. de lärjungar som for ut till fjärran land för att sprida Linnés läror och på platsen göra naturvetenskapliga studier och insamla material, som sedan på ena eller andra sättet sändes hem till Linné för vidare bearbetning. En del höll sig inom Europas gränser. Men de stora for långväga. Färdvägarna och de avlägsna målen för resorna framgår av den instruktiva karta som Robert E. Fries iordningställde till botanistkongressen 1950. Den täcker hela jorden och ger ett imponerande intryck. Vilka de var framgår av tab. XI.

Många av dessa lärjungar skapade sig ett särskilt berömt namn genom de reseskildringar och andra vetenskapliga verk som blev resultatet av deras resor, vilket i sin tur bidrog till att höja Linnés anseende i den vetenskapliga världen, där särskilt *Adam Afzelius*, *Forsskål*, *Hasselquist*, *Kalm*, *Löfving*, *Osbeck*, *Solander*, *Sparrman*, *Thunberg* och *Torén* förtjänar att nämnas. Att närmare gå in på deras vetenskapliga insatser faller utanför ramen för denna framställning. Ändå vill jag påminna om att Daniel Solander som vetenskaplig expert var med på James Cooks första världsomsegling och Anders Sparrman på den andra. Men den mest berömde är Carl Peter Thunberg, »Capbotanikens fader» och »Japans Linné», som han kom att kallas sedan han gett ut *Flora Capensis* och *Flora Japonica*. Hans och de andras reseberättelser översattes och kom ut på de stora kulturspråken och tilldrog sig hela den kulturella världens uppmärksamhet och gör så än idag.

Å andra sidan fördystrades bilden av apostlarna genom de tragedier, som i några fall var förknippade med dessa forskningsfärder, och en del författare har särskilt fäst sig vid den sidan av resorna och mer eller mindre hårt kritiserat Linné för att han sände ut sina lärjungar till fjärran land och de faror som var förknippade med en sådan resa på den tiden, under det att han själv satt hemma i säkerhet och njöt frukterna av

Tab. XI. Linnés apostlar

C. F. Adler	—	död på Java
Adam Afzelius	—	
Andreas Berlin	—	död i Guinea
J. P. Falck	—	död i Kazan
P. Forsskål	—	död i Jemen
F. Hasselquist	—	död i Bagda nära Smyrna
Pehr Kalm	—	
P. Löfling	—	död i Merercuri, Venezuela
Anton R-son Martin	—	
Pehr Osbeck	—	
Daniel Rolander	—	
Göran Rothman	—	
Daniel Solander	—	
Anders Sparrman	—	
Christopher Ternström	—	död i Pulo Condore, Kambodia
Carl Peter Thunberg	—	
Olof Torén	—	

deras mödosamma arbete. Också om det inte alltid har sagts rent ut, har många velat göra Linné direkt ansvarig för apostlarnas öden, då det gått illa. Det är den sidan jag nu vill ta upp!

Apostlarnas öden

Till att börja med syns det då angeläget att framhålla att äventyrlusten alltid legat svensken i blodet. Att resa till främmande land framstår för dagens svensk nästan som det bästa man kan önska sig här i livet, sedan möjligheterna nu erbjuder sig. Men reslusten är inte något nytt! Redan vikingarna for vida ikring. Före Linnés tid var dock möjligheterna begränsade, men trots det uppehölls livliga förbindelser med avlägsna länder, Amerika och andra. Så tillkom Svenska Ostindiska kompaniet och möjligheterna att komma ut i världen förbättrades i ett slag, särskilt sedan en överenskommelse kommit till stånd, varigenom en friplats bereddes åt en skeppsläkare eller skeppspräst. Vägen till Kina låg öppen för Linnés lärjungar! Genom föreläsningarna blev många entusiasmerade och intresserade av att få komma ut i världen och göra upptäckter.

Allt var ju nytt och okänt. Men självfallet kunde Linné inte beordra någon att resa. Han kunde bara rekommendera den som var intresserad. Och så kunde han i vissa fall ev. hjälpa till med förberedelser och resebidrag. Han kunde också ge uttryck för vissa önskemål i ena eller andra riktningen, t. ex. att försöka skaffa hem en växande teplanta. Men självfallet reste var och en på eget ausvar. De var dock fullvuxna, myndiga.

Låt oss så granska de enskilda resenärerna och deras öden. Såvitt jag vet, har aldrig någon gjort det ur läkarsynpunkt.

Carl Fredric Adler (1720–1761) for 1748 och 1749 som under-fältskär på en resa till Ostindien och skall därvid ha samlat material till Linné. Efter hemkomsten fortsatte han sina medicinska studier och disputerade under Linné 1752 över *Noctiluca marina*. »Därefter reste han åtskilliga gånger till Ostindien, och sist 1761 såsom Öfver-Fältskär på Ostindiska Kompaniets skepp Sverige, samt dog samma år under utresan, vid kusten af Java, 41 år gammal.»⁴⁵

Den sista kontakten som Adler hade med Linné är ett brev avsänt från Skeppet Printz Carl på Wampo redd d. 20 Decembr. 1754,⁴⁶ där han meddelar att han sänt över »en liten samling uti Natural Historien» till kommerserådet Magnus Lagerström. Detta är omkring 7 år innan Adler gick bort.

Andreas Berlin (1746–1773) disputerade också under Linné, över *De usu muscorum*, 1766. Han for 1770 med ett stipendium till London, där han kom i nära kontakt med Daniel Solander och Joseph Banks. I ett brev till Linné⁴⁷ 1772 meddelar han, att han »efter alt utseende kommer att göra en resa till Africa för att vare en unger Engelsk Herre behielpig i samlande af Naturalier», och i ett senare brev i januari 1773 att »jag har blivit föreslagen att vara assistent til b:te H:r Smeathman». I början av april var man framme vid Bance Island och Sierra Leone och snart därpå anlände Berlin till slutmålet Bananas, där han sammanträffade med M:r Smeathman och gjorde sina första fynd. Redan i juni gick han bort på Delos i Guineaviken.⁴⁸

Den närmsta dödsorsaken är inte känd, varken för Adler eller Berlin.⁴⁹ De dog vid 41 resp. 27 års ålder. Vad det kan ha rört sig om är inte lätt att säga, isynnerhet som inte ens några sjukdomssymtom är kända. En vanlig dödsorsak i den åldern var en infektionssjukdom av något slag. Flera av lärjungarna dog av infektioner. Michael Baeckner, som disputerade under Linné över *Noxa insectorum*, dog som läkare av tyfus i Stralsund vid 31 års ålder,⁵⁰ Martin Lihenius av »en häftig feber» i Paris i

⁴⁵ Sacklén 2 (2): 414f.

⁴⁶ Bref och skrivelser, Afd. I, D. 3, s. 1 f.

⁴⁷ Ibidem, s. 161f.

⁴⁸ Krok, s. 78.

⁴⁹ Rob. E. Fries, s. 30: »The unhealthy climate overcame him.»

⁵⁰ Sacklén 2 (1): 45.

30–35 års ålder,⁵¹ Petrus Lundberg av fläckfeber i Stockholm »i sin bästa ålder», då han som nyexaminerad läkare fick ta emot sjuka soldater från Finland.⁵² Och mer än ett tjugotal andra lärjungar dog på olika platser i landet av någon infektionssjukdom. Se f. ö. nedan under Ternström.

J. P. Falck (1733–1774), som studerat i Uppsala ett tiotal år och avslutat sejouren med att disputerat över *Planta Alströmeria* under Linné 1762, »brann af begär att i främmande land få gagna naturalhistorien».⁵³ Sedan han misslyckats att komma med på en expedition som Forsskåls medhjälpare, erhöll han av Linné respengar till S:t Petersburg, där han blev föreståndare för ett museum, som ägdes av statsrådet Kruse, vilken också var kejserlig livmedikus. »Alla bref, hvilka han såsom innehafvare af denna plats skref till Linné, vittna om djup nedslagenhet och misströstan. . . . Han var nästan ständigt sjuklig och led af sin 'fatala hypochondrie'».⁵⁴ Han kom sedan iväg på en rysk expedition till Sibirien, blev hemkallad av den ryska vetenskapsakademien, men kom ej längre än till Kazan, ca 70 mil öster om Moskva, där han låg en hel vinter »sjuk och eländig».⁵⁵ Efter en sommarvistelse söderut repade han sig och återvände till Kazan »helt munter och frisk», så att hans reskamrat Georgii »ingenting kunnat märka, som var misstänkt».⁵⁶ Det dröjde dock inte länge, förrän Falck begick suicidium genom att skära sig i halsen med en kniv och sedan skjuta sig i huvudet med en pistol.⁵⁷

Falck har betecknats som en martyr bland apostlarna. Det finns ett liknande fall bland de hemmavarande lärjungarna.

Isac Grufberg (1736–1764), som över *Flora anglica* disputerade under Linné, blev medicine doktor 1760 och samma år sekreterare i Collegium Medicum, »hvilken tjänst, jemte sin medicinska praktik, han sedermera med erkänd skicklighet bestridde, men var af naturen fallen för mjältsjuka, som årligen tilltog och slutligen i den grad, att han om en natt 1764 skar halsen af sig med en rakknif».⁵⁸

Detta skedde således mitt i Stockholm under det att han uppehöll en betydelsefull förtroendepost i Collegium Medicum.

Men ingen har kommit på idén att anklaga Linné eller Collegium Medicum för Grufbergs död och jag kan inte finna att någon skugga faller över Linné för Falcks död bortanför i Kazan. Hade han istället dött på samma sätt här hemma eller i Petersburg, vilket han väl gjort om han inte kommit iväg på resan, då hade ingen lagt särskilt märke till det. Att det i stället skedde i Kazan, kan ju inte ändra saken.

⁵¹ Lundqvist, Bo V:son, Västgöta nation i Uppsala från 1595. Biografiska anteckningar. Sunnansjö 1928–1969, 2: 113.

⁵² Sacklén I: 102.

⁵³ Th. M. Fries 2: 64–65.

⁵⁴ Ibid. 2: 65.

⁵⁵ Ibid. 2: 66.

⁵⁶ Ibid. 2: 66.

⁵⁷ Ibid. 2: 67.

⁵⁸ Sacklén I: 166.

Daniel Rolander (1725–1793) »sändes» av Linné ut till Surinam, där han enligt överenskommelse togs emot av landsmannen Carl Gustaf Dalberg, som lät honom kostnadsfritt vistas i sitt hem. För att underlätta resan hade Linné förmått Charles de Geer att anslå 600 daler kpmt och själv hade han bidragit med 200 samt ordnat det så att Rolander fick behålla ett stipendium. Linné uppgjorde också en instruktion för resan, som startade vid årsskiftet 1754–1755.

Rolander dog inte utomlands, men hans död har satts i samband med resan – med de sju månader han vistades i Surinam. Han »hade ej tillräckligt mod att vara naturforskare i ett tropiskt land, utan såg faror överallt och visste ej att med tålmod bära de mödor och obehag, som där ej kunna undvikas», säger Th. M. Fries.⁵⁹ Robert Fries säger, att Rolander inte kunde tåla det varma och dystra klimatet, utan kom hem vid dålig hälsa 1756.⁶⁰

Redan under utresan sjuknade Rolander och låg sedan »livsfarligt sjuk» flera månader i Amsterdam, så att han anlände till Surinam först i slutet av juni 1755. Av hemsända brev framgår att Rolander var mycket rädd för vilda djur, som han kunde stöta på i markerna, och alldeles särskilt för insekter, vilket är förklaringen till en hastig hemresa. Efter hemkomsten arbetade han några år (1757–1760) i Scrafimerlasarettets medicinska trädgård, men blev allt mer bisarr och flyttade till Köpenhamn och sedan till Lund, där han dog i misär 37 år efter hemkomsten från resan.⁶¹

Klart är således, att Rolander sjuknade på utresan, i Amsterdam, där han låg »livsfarligt sjuk» i flera månader. Vad detta kan ha varit, är inte gott att säga. Men att en så allvarlig och långvarig sjukdom kan bryta ned en person, vars psyke inte är av bästa slaget, är otvivelaktigt. Det satte tydligen sina spår i Rolander för långa tider.

Linné skulle kunna klandras, om han arbetat på att få iväg Rolander på resan trots att denne led av mental ohälsa. Men några sådana tecken hade inte framkommit före avresan. Och Rolander var inte värre därän i Surinam än att Dalberg, som dock inte var läkare utan överstelöjtnant, »sökte övertala honom att ännu någon tid kvarstanna för att undersöka växt- och djurvärlden i bergstrakterna».⁶² Att Linné kan klandras för att han – och andra – hjälpte Rolander att komma iväg på resan, synes det sålunda inte finnas fog för.

Förutom Falck, Grufberg och Rolander drabbades också några andra av lärjungarna av mental ohälsa. *Nils Lutteman* (1740–1792), kyrkoherde i Källunge på Gotland, »var av sinnessjukdom i många år oförmögen att sköta sin tjänst, ehuru eljest frisk och redig i förståndet».⁶³ *C. G. Gisler* f. 1752, »blev vansinnig och mördade under utbrottet av sin sinnessjukdom

⁵⁹ Th. M. Fries 2: 53.

⁶⁰ KRob. E. Fries, s. 31.

⁶¹ Th. M. Fries 2: 52.

⁶² Th. M. Fries 2: 53.

⁶³ Nyberg, s. 452, tab. 49.

tre personer».⁶⁴ Han dog senare som patient på Hernösands hospital. *Daniel Scheidenburg* (ca 1726–1791), legationspräst i Madrid, dog där 1791, sedan han de sista åren varit urståndsatt att fullgöra sina sysslor.⁶⁵

Mentala sjukdomar var inte sällsynta på Linnés tid, tvärtom så vanligt förekommande, att Linné behandlade dem ingående i sina föreläsningar långt innan ämnet blev obligatoriskt i läkareutbildningen.

Två av apostlarna råkade ut för mycket svåra tragedier, *Peter Forsskål* och *Pehr Löfving*. Båda dog de under resan, av malaria, den förre efter fruktansvärda lidanden i Jerim i Lyckliga Arabien, den senare i en missionsstation i Venezuela. De var dock inte i svensk tjänst utan vetenskapliga experter i expeditioner, som var organiserade i Danmark, resp. Spanien. För den danska expeditionen blev resan rena katastrofen. Endast en enda av deltagarna kom åter med livet i behåll, Casten Niebuhr. Med dessa två expeditioner borttrycktes i förtid två av Linnés mest begåvade och löftesrika lärjungar. Att själva resan i de fallen var orsaken till tragedien, därom kan det inte råda delade meningar.

Linnés reaktion

Hur reagerade Linné, då han fick vetskap om en lärjunges bortgång i fjärran land? Var han helt okänslig? Det skulle förvåna om han vore det. Linné var ju känd för att vara till ytterlighet sensibel, inte minst för kritik eller för något som skulle kunna tolkas som kritik. Låt oss se på den siste i tabellen som gick bort, Ternström, vilken var den förste i tiden.

Christopher Ternström (1703–1746) var teolog men med ett brinnande intresse för botanik och sedan han hade blivit prästvigd, gift och fått barn, meddelade han Linné, »att han nu alldeles satt sig före med alla krafter söka få komma på ett ostindiskt skepp och gå såsom prest till Ostindien, dels för sin egen skull, dels för att få botanisera».⁶⁶ Efter diverse svårigheter lyckades han med Linnés hjälp att komma iväg på resan, »dertil af Kongl. Svenska Wetenskaps Academ, sielf ... utsedd och instruerad». Man kom dock inte längre än till Polo Candor, en ögrupp utanför Cambodja, där man kastade ankar och låg i vinterkvarter under sju månader, från den 13 oktober 1746 till den 13 april 1747. Här råkade

⁶⁴ Erik Modin & E. N. Söderberg, Matrikel öfver i Uppsala studerande norrlänningar 1595–1889. Stockholm 1889, s. 84.

⁶⁵ SLÅ, 1970–1971: 53.

⁶⁶ Th. M. Fries 2: 27.

Ternström »at falla uti en swår sjukdom, hwaraf hans dagar kortades, innan han fick fullborda de Observationer och samlingar, som han begynt, så at han den 4 Dec. 1746 lemnade detta timliga, och uti Calmare Bay, på den der anlagde Begravnings platsen blef begrafwen».⁶⁷

Vad dog Ternström av? Ährlings uppgift »just vid ingången till de chinesiska farvattnen dukade Ternström under för resans besvärigheter» kan lämnas åt sidan, såsom varande helt värdelös. Av vikt är däremot Grapes uppgift, hämtad ur en 'Berättelse om Svenska OstIndiska Compagniets Skepp Calmare Winterliggande wid Öen uti Chinesiska Hafwet Pulo Candor ...' förmodligen uppsatt av 5:te superkargen å fartyget *And. Gadd*, och citerad här ovan, att han föll i en svår sjukdom, samt att skeppet sedan länge legat i kvarter varunder Ternström gjorde observationer och samlingar. Fries omtalar att Ternström redan några månader före bortgången i ett brev från Cadiz den 3/5 1746 antytt, att han tydligen inte känt sig frisk och med beklagande tänkt på hustrun och barnen »om det skulle komma mig något wid».⁶⁸ Detta skulle kunna tyda på att Ternström bar på en sjukdom, som inte hindrade honom från att hålla på med sina undersökningar, när man låg i kvarter i Polo Candor, men som efter ett halvårs besvär ändade hans liv. Eller betydde det kanske endast, att Ternström redan i Cadiz hade varit med om att någon ombord hade avlidit och att han på grund därav fått sig en tankeställare. Grape meddelar, att ytterligare 4 man skattade åt förgängelsen och begravdes, innan skeppet lättade ankar för att fortsätta färden, vilket skulle kunna tyda på en infektionssjukdom av något slag. Men de fyra behövde naturligtvis inte ha dött av en och samma sjukdom, det kan t. o. m. ha varit fråga om helt skilda sjukdomsorsaker för var och en. Det var många sjukdomar, som då på några dagar kunde lägga en förut frisk person i graven, en brusten blindtarm, ett brustet magsår, tarmvred, blodförgiftning förorsakad av ett infekterat obetydligt sår eller en avripen finne på överläppen, o. s. v. För att inte tala om de sjukdomar, som än i våra dagar kan medföra en plötslig död – mors subita, akut hjärtinfarkt och andra. Helt i avsaknad av sjukdomssymtom och de närmare omständigheterna kring hans död, måste frågan om dödsorsaken lämnas öppen. Att Ternström inte utsattes för några särskilda påfrestningar under resan, är helt klart. Han dog, när skeppet låg i kvarter och han själv kunde ransonera sina undersökningars omfattning. Om döden kom plötsligt, efter en kort eller lång tids sjukdom, synes inte vara klarlagt.

⁶⁷ SLÅ I, 1918: 142.

⁶⁸ Th. M. Fries 2: 28.

Ternströms död fick katastrofala följder, främst för änkan och barnen naturligtvis, och för den betryckta ställning de råkade i gjordes Linné i första hand ansvarig. Att denne inte heller var oberörd framgår av ett brev den 3 juni 1748 till den förtrolige vännen Abraham Bäck: »Taernströms död oroar mig oändeligen; hans hustru anklagar mig inför himmelen att jag låkat bort hennes man och gjort henne till wärnlös änka. Om ej Kongl. Academien will låta någon conservera henne, genom det att hon gifwer någon sökande sin rekommendation, så är jag olyckelig för hennes tårar.»⁶⁹ Och den 29 april 1749, just som han fått Ternströms resejournal av änkan och själv samma dag var i begrepp att ge sig iväg på sin skånska resa, skrev han ett kort brev⁷⁰ till Vetenskapsakademien med bl.a. följande hjärtskärande passus: »Gud hjälpe mig för änkan, som ropar om conservation. jag är gift och förhindrad. Ingen präst är i academien. Huru skola wij få någon åt stackars änkan; hon ropar himmels högt öfwer mig, som rådde des man.»

Att det verkligen var en katastrof att bli änka på den tiden, ännu värre än i våra dagar, är helt klart. Det fanns ingen pension och enda sättet att hon skulle kunna få känna någon trygghet för sin försörjning var att bli omhändertagen av släktingar eller att bli konserverad, som det så vackert hette. Det var en vanlig sak på den tiden. Ofta fick den som konserverade änkan samtidigt överta de privilegier, som den bortgångne mannen hade innehaft, vilket i många fall gjorde det lättare att finna någon som var villig att ställa upp.

Vad Ternström dog av är oklart. Kan Linné på något vis anses ansvarig för hans död? Vad man fäst sig vid är tydligen att Ternström fått en skriftlig rekommendation till resan av Linné insänd till Vetenskapsakademien den 10 september 1744 samt en skriftlig instruktion för resan med vissa önskemål, främst att »skaffa en thebuske uti kruka äl:r frön därpå». Därmed var Linné bunden vid resan. Men kan man därför verkligen anse att Linné hade något ansvar för resenären, att Linné var ansvarig för att Ternström under hela den långa resan inte skulle kunna råka illa ut?

För att belysa den frågan vill jag omnämna några andra Linnélärjungars öden. Vi har redan hört hur det gick för *Carl Fredrik Adler*. Norrlänningen *Christian Edvall* (ca 1740–1769), som blev skeppspredikant, dog i 30-årsåldern och begravdes i Kanton,⁷¹ *Jacob Lindh* (1737–1778), som

⁶⁹ Bref o. skrivelser, Afd. I, D. 4, s. 75.

⁷⁰ Bref o. skrivelser, Afd. I: D. 2, s. 127 f.

⁷¹ Modin & Söderberg, s. 167.

blev skeppskirurg, dog 41-årig ombord på skeppet »Terra Nova»⁷² och *Bengt Berzelius* (1739–1777), som också blev skeppskirurg, i Ostindiska kompaniets tjänst, dog 38-årig på hemväg från Kina.⁷³ Deras bortgång har inte väckt någon som helst uppmärksamhet. *Reinhold Hast* (1726–ca 1747) från Vasa rekommenderades mycket varmt av Linné i en skrivelse till Vetenskapsakademien »om något skep går till Benghaln &c.» ... Han »är född till samblare i *Historia naturalis* och som är färdig att gå åstad. Han är nu den snällaste jag äger af alla mine disciplar näst Kalmen, och går jag i godo, att han skall göra akademien fullkomligt nöje.»⁷⁴ Men Hast »afled kort därefter», innan han kommit ombord på skeppet, och utan angiven orsak.⁷⁵ Tänk om han hade kommit ombord och senare dött *under* resan istället för *innan*! Då hade han med all sannolikhet av eftervärlden ansetts som ett av de mest tragiska offren i Linné-sammanhang, som – endast 21 år gammal! – dukade under för resans besvärligheter eller något liknande. Nu dog han utan att komma med på den planerade resan, och ingen har fäst något som helst avseende vid hans död! Men Reinhold Hasts oväntade bortgång vid 21 års ålder säger oss, att man måste vara mycket försiktig, för att inte säga kritisk, vid bedömning av ett dödsfall: post eller propter? Och inte dra förhastade och felaktiga slutsatser, vilket är mycket lätt att göra och vilket mycket ofta också sker – inte bara i Linné-sammanhang.

Inte heller anser jag att Linné kan lastas för *Fredrik Hasselquists* (1722–1752) död i Bagda nära Smyrna. Sten Selander, som jag annars sätter så högt, skriver t. ex.: »Hasselquist insjuknade och dog i Syrien, förbannande Linné som lockat honom att överge Sverige och sin unga hustru.»⁷⁶ Detta är helt igenom felaktigt! Sacklén⁷⁷ och Th. M. Fries⁷⁸ ger en annan bild. Linné hade visserligen i sina privata föreläsningar om botanikens historia omnämnt Palestina, vars naturalster var okända, och på så sätt uppväckt en stark lust hos Hasselquist att resa dit, men då han sedan uppade sina planer för Linné, ställde denne sig helt avvisande och framhöll olika invändningar, resans längd, kostnaderna, men framförallt Hasselquists »svaga bröst, som redan haft anstöt af blodstörtning». Men Hasselquist var bestämd och då Linné fann saken avgjord, beslöt han att på allt sätt understödja honom.

⁷² Sacklén 2 (2): 427.

⁷³ Sacklén 2 (2): 446.

⁷⁴ Bref och skrivelser, Afd. I, D. 2, s. 99.

⁷⁵ Th. M. Fries 2: 37.

⁷⁶ Sten Selander, *Linnélärjungar i främmande länder*. Stockholm 1960: 21.

⁷⁷ Sacklén 1: 602 f.

⁷⁸ Th. M. Fries 2: 32 f.

Hasselquist dog 30-årig i tuberkulos nära Smyrna. Han var sjuk redan före utresan. Men ännu för några år sedan, innan vi fått någon effektiv behandling, var vistelse i sydliga länder och framförallt i Medelhavsländerna det bästa som kunde rekommenderas en lungsjuk. Hasselquist utsattes inte för några särskilda strapatser under resan. Han togs om hand av sin släkting, generalkonsul Anders Rydelius i Smyrna flera månader under den första vintern och också efter återkomsten från Egypten och Palestina, och när hans tillstånd försämrades bereddes han plats i den närbelägna byn Bagda, där klimatet ansågs vara bättre än i Smyrna. Han skulle säkerligen inte haft det bättre här hemma.

Hasselquist var inte ensam bland Linnélärjungarna att gå bort i tuberkulos. Det gjorde bl. a. också Bremer, Carlbohm (dog i Paris), Grillson, Haartman, Hoffman, Höök, Hulthén, Sandmark, Siefert, D. H. Söderberg, Tengborg och Torén, och dessutom antagligen ganska många av dem som dog i 30-årsåldern eller däromkring – »dog som student», brukar det stå om dem. Ännu under min Uppsalatid var tuberkulos en vanlig dödsorsak bland studenterna, särskilt bland medicinarna.

G. J. Carlbohms död påminner om Hasselquists. Sedan han försvarat en dissertation under Linné 1753 och tagit doktorsexamen i Greifswald 1756, fortsatte han sina studier utomlands, i Danmark, Tyskland och Frankrike. Han hade »redan innan utresan ofta haft blodhostning, som på sjön af en förskräckelse, å nyo uppretades, och hvarpå sedan följde en trånfeber, hvaraf han i Paris dog 1758» vid 27 års ålder.^{78a}

Jag kan omöjligen finna något anmärkningsvärt i att Hasselquist dog i främmande land, som Linnés apostel. Hade en person – såsom Hasselquist – insjuknat i Uppsala i tuberkulos och redan fått blodstörtning, var det ingen återvändo på den tiden, fast det brukade dröja ett tag innan det oundvikliga slutet kom. Sannolikt skulle Hasselquists livslängd inte ha ändrats nämnvärt, varken i den ena eller den andra riktningen, om han inte hade gett sig ut på någon resa.

Att Linné sedan kände en stor tillfredsställelse över att Hasselquists samlingar och anteckningar till slut efter stora svårigheter blev räddade till vårt land och vetenskapen, är väl inget att säga om. »Gud wälsigne den makalösa Drottningen, som wille låta mig se dem; men jag hade så när mistat synen, då jag begynte läsa och kunne intet uphöra för än jag läst altsammans, förbanne mig jag nogonsin läsit något, som varit så fett på

^{78a} Sacklén 2 (2): 419.

rena nya reelle rön som desse; de siunkte neder i mig som Guds ord i en Diekne.»⁷⁹

Det är ett utlåtande över Hasselquist som vi inte skulle vilja vara utan!

Hasselquist dog i tuberkulos. Kunde man klara sig från den sjukdomen och från smittkoppor och andra smittsamma sjukdomar under barna- och uppväxtåren, hade man redan på Linnés tid en god chans att nå hög ålder. Jag har funnit, att av de 509 lärjungarna, som jag har kunnat följa, nådde 320 över 50 års ålder, 228 över 60, 129 över 70, 44 över 80 och tre över 90 års ålder. Av dessa tre dog en vid drygt 90, östgöten Lars Magnus Kinnander, kontraktsprost i Svanhals, en vid 91 år, dalmasen David Schulz von Schulzenheim, som vid uppnådda 90 år (!) avgick »ifrån Ordförande Embetet i K. Sundhets-Collegium och samma Embets åliggande befattningar» samt en vid drygt 94 års ålder, den tidigare omnämnde sörmlänningen Sven Hallström.

När det gäller apostlarnas öden och Linnés ev. ansvar, har jag således kommit till en annan uppfattning än den hittills gängse. Över huvud taget kan jag inte finna, att mer än två av dem, Forsskål och Löfving, säkert gick en för tidig död till mötes genom den resa de kom med på. Med organisationen av de resorna hade Linné intet att skaffa. De var organiserade genom beslut på högsta nivå, i Danmark resp. Spanien.

De andra lärjungarnas öden

Hur gick det för de lärjungar, som inte blev apostlar, de som stannade hemma eller som reste ut utan någon rekommendation eller något uppdrag från Linné? Gick allt väl i händerna för dem? Eller råkade några av dem också ut för beklagliga olycksöden? Såvitt jag vet har det aldrig skrivits något om tragedier i samband med dem. Hur var det då?

Vi har redan hört om några lärjungar som det gick galet för. Bröderna *Henric Th.* och *Karl Fr. Ferber* förlorade allt de ägde under franska revolutionen och dog båda i misär i Amerika. Några blev mentalt sjuka, så att de inte kunde sköta sin tjänst, *Lutteman* och *Scheidenburg*, eller så svårt att det gick till våldshandlingar, *Grufberg* och *Gisler*. Några dog i samband med ostindiaresor, *Bengt Berzelius*, *Edvall* och *Jacob Lindh*. Också

⁷⁹ Bref o. skrivelser, Afd. I. D, 4, s. 346.

Adler bör räknas till dem. Han dog flera år sedan han slutat med sina apostlagärningar.

Så har vi *J. J. Björnståhl* (1731–1779). Han hade sedan 1767 rest runt i Europa och för längre eller kortare tid besökt dess olika kulturcentra, varvid han särskilt ägnade sig åt studiet av sitt älsklingsämne, orientalska språk. Då han 1776 – efter nära tio års utlandsvistelse – befann sig i Oxford, mottog han en befallning från kungen att bege sig till Turkiet. Han kom fram till Smyrna i maj s. å. och fortsatte till dåvarande Konstantinopel, som han dock efter nära tre års »flitigt studerande» lämnade, »förjagad af pesten», och reste över till Volos i Grekland och fortsatte till Trikala inåt landet och de där i trakten befintliga klostren med dess rika skatter av gamla manuskript. Han arbetade »träget bland manuskripterna, åt endast ost och drack ömnigt kallt vatten samt badade middagstiden i kallt vatten» – trots varningar. »En dag, då han åter badat sitt hufvud i kallt vatten, kände han sig illamående, i byn Litocoro, dagen derefter fick han feber». En från Saloniki eftersänd läkare hann bara att komma och ordna med transport till den staden, där Björnståhl efter endast tre dagars sjukdom avled i svenske konsulns hus, tydligen i en grav infektionssjukdom. Han kom därför aldrig att tillträda den professur i Lund till vilken han var utnämnd.^{79a}

Ingen har anklagat Linné, kungen eller någon annan för Björnståhls tragiska död.

Men det var tyvärr många fler som det gick galet för. Ofta var det spriten, som vållade de värsta besvären. Kyrkoherden i Hängsdala *Petrus Tenggren* (1727–1785) blev »1781 inkallad till domkapitlet för fylleri och oordentlighet samt ålades att ha ständig vice pastor. Han fick med sin hustru en vacker förmögenhet, men lämnade obetydligt efter sig.»⁸⁰ Om komministern i Finnerödja *J. P. Carlenius* (1740–1793) berättar Lundqvist: »Denna besvärliga tjänst förestod han i 20 år, men var på senare år sällan nykter. Död på hemväg från sockenbud genom omstjälpling av chaisen.»⁸¹ I fantasien är det inte svårt att föreställa sig, hur det tillgick, då denna djupt tragiska olycka ägde rum, antagligen i en krök av vägen. Det är f. ö. det enda dödsfallet i landsvägstrafik, som jag påträffat bland lärjungarna.

Över huvud taget syns olycksfall ha varit sällsynta. Men *Henric Sarschuch* (1742–1786), som disputerade på en dissertation om kaffe under

^{79a} Biographiskt lexicon, 2, Upsala 1836: 332 f.

⁸⁰ Lundqvist, 2: 136, nr 2081.

⁸¹ Lundqvist 2: 205–206, nr 2293.

Linné, föll utför en trappa på Barnängen i Stockholm och blev förlamad i 15 timmar, innan han dog, tydligen efter en svår skada på skallen och ryggraden.⁸² En svår olycka ändade också *Andreas Wettermans* (1720-talet–1779) liv. Han omkom, innebrändes, vid en våldeld i Linnélärjungen J. T. Fagraeus' hus i Alingsås d. 26/10 1779.⁸³

Några av lärjungarna drunknade. Åtminstone i ett par fall, kanske i alla, var det rena olyckshändelser. Västgöten *Johannes J. Lundborg* (1734–1761) seglade med några kamrater från Uppsala, men havererade på Mälaren nära Strängnäs den 8/8 1761, inte en månad efter det att han prästvigts, och omkom tillsammans med två kamrater.⁸⁴ Läkaren *E. D. Salomon* (1746–1790), som disputerade på en dissertation om skörbjugg under Linné, spolades överbord i en storm och drunknade, då han var på hemväg mellan Åbo och Åland efter tjänstgöring i Finland.⁸⁵ Också en annan läkare, *G. F. Kjellman* (1755–1792) dog under en resa, till Stockholm, men de närmare omständigheterna syns vara okända.⁸⁶ Andra som drunknade var pastorn *C. J. Luut* (1746–1816), som disputerade över *Flora åkeröensis* under Linné, och som efter några års tjänstgöring i några församlingar utanför Philadelphia i Pennsylvania, återvände till vårt land, där han drunknade vid Torshälla.⁸⁷ *Vilhelm Wennerdahl* (1741–1767) blev konstapel vid Amiralitetet och senare löjtnant. Han drunknade i Karlskrona.⁸⁸ Dalslänningen *Olof Söderberg* (1728–1758), som disputerade över *De curiositate naturali* under Linné 1748, blev professor vid universitetet i Halle. Han drunknade på vägen dit vid Møen i Danmark, 30 år gammal. (1756 landsförvist på 3 år!)⁸⁹

Ett par läkare råkade illa ut och tog avsked av sin tjänst:

Lars Klase (1722–1766) som var den förste att försvara en dissertation under Linné (*De Betula nana*, 1743), fick tjänsten som provinsialmedikus i Jönköping, så snart han tagit sin examen. Om honom skriver Sacklén:⁹⁰ »I början var han mycket anlitad i orten . . . Men hans ostadiga sinnelag bragte honom efter hand i flera ledsamheter, som skadade hans reputation och minskade krediten, så att han, efter 6 år, var färdig att draga sig ur tjänsten . . . Han dog i största elände på Stockholms Lasarett.»

Johan Andersson (1747–1786) blev e.o. provinsialläkare, då Bohuslän delades i två distrikt och fick den norra halvan med stationering i Strömstad. Han kunde inte komma överens med myndigheterna om de ekonomiska villkoren, klarade

⁸² Sacklén 1: 37.

⁸³ Lundqvist 2: 143, nr 2101.

⁸⁴ Lundqvist 2: 175, nr 2197.

⁸⁵ Sacklén 1: 156.

⁸⁶ Sacklén 2 (2): 198 f.

⁸⁷ Krok, s. 478.

⁸⁸ Odén, K. G., Östgötars minne. Biografiska anteckningar om student östgötar i Uppsala 1595–1900. Stockholm 1902, s. 239, nr 3093.

⁸⁹ Krok, s. 694.

⁹⁰ Sacklén 2 (1): 561–562.

sig inte på den knapra ersättningen utan slutade sin tjänst och drog sig fram i stor fattigdom på en liten gård, Flateby, utanför stan, där han dog som 39-åring.⁹¹

Dålig karaktär och dålig ekonomi bragte några av lärjungarna på fall:

Om *Jesper Bergman* (1735–?), son till en rådman i Skara, heter det »förfallen till liderlighet och fördjupad i skuld lät han värva sig till artilleriet i Stockholm 1763».⁹²

Särskilt svårt var det, om man hade andras pengar att ta hand om. Inte bara riddarhuskamrern Mauritz Kirstein föll då för frestelsen.

Erik Sundelius (1741–1778), kronofogde i Göstring och Vifolka i Östergötland »kom på balans och måste ta afsked eller blef afsatt år 1769» vid 28 års ålder.⁹³

Bengt Hellstadius (1737–1806), kronoinspektor vid bränneriet i Mariestad, blev avskedad 1783 vid 46 års ålder. Han dog som »bysatt i fängelset i Mariestad 26/2 1806» vid 69 års ålder.⁹⁴

Johan Berzelius (1741–1808), e.o. tjänsteman i Riksbanken, senare kamrer, »rymde för gäld och var en tid suspenderad».⁹⁵ Avsked(ades?) vid 61 års ålder, sex år innan han dog.

Johan Nicl. Hultman (1742–?), son till en handlande i Stockholm, sedermera direktör och brukspatron, tog troligen bergsexamen och blev assessor. Han hade antagligen haft något fuffens för sig och rymde från Sverige 1789 vid 47 års ålder.⁹⁶

Som en avslutning på denna dystra kavalkad av sorgliga levnadsöden kan läggas ytterligare tre.

David M. Virgander (1734–1783), som försvarade dissertationen *Fructetum svecicum* under Linné 1758, var av gammal småländsk prästsläkt och själv prästvigd och domkyrkosysselman i Växjö. Han blev anklagad för stöld från kyrkan, förklarad icke skyldig av domkapitlet, men av Högsta domstolen dömdes han att lämna tjänsten tre år innan han avled vid 49 års ålder.⁹⁷

För *Johan Öhrström* (1742–1778) verkar det som om livet började riktigt, sedan han lämnat Uppsala. Han blev auskultant i Svea Hovrätt, e.o. kanslist och e.o. notarie samt e.o. kanslist i Krigsexpeditionen. Gardist. Men sedan gick det på sned. »Satt en tid på gäldstugan. Genom liderlighet afsigkommen och gift. Ad castra Bacchi strenne milit. Dog i en rännsten.»⁹⁸ Annars är döden på gatan en vanlig företeelse, som vem som helst kan råka ut för.

Och än värre gick det för *Johan Nauman* (1735–1778), som försvarade dissertationen *De mure indico* under Linné. Han blev relegerad från Östgöta nation 1761,

⁹¹ Anton Söderbom, Ur Strömstads historia, Strömstad 1902, s. 309–310.

⁹² Lundqvist 2: 186, nr 2227.

⁹³ Odén, s. 239 nr 3096.

⁹⁴ Lundqvist 2: 190, nr 2242.

⁹⁵ Odén, s. 234, nr 3037.

⁹⁶ Pers. medd. Gösta Thimon, Uppsala.

⁹⁷ Vistrand, s. 300, nr 1026.

⁹⁸ Odén, s. 238, nr 3080.

avskedad som korpral från ett husarregemente för fylleri och slutade sin levnad som landstrykare eller luffare, och dog som 43-åring utanför Malmö.⁹⁹

Vilka tragedier!

I det längsta har jag varit tveksam, om jag verkligen skulle avslöja vad jag erfarit under arbetets gång, i vissa fall en beklämmande upptäckt, men har till slut kommit till att det nog är nödvändigt att göra det, för att bilden av Linnélärjungarnas olycksöden inte skall förbli felaktigt snedvriden. Hittills har det ju endast varit apostlarna, som råkat illa ut. Men de var minsann inte ensamma om det! T. o. m. de som stannade hemma kunde råka ut för djupa tragedier av olika slag.

Missförstå mig rätt! Det är inte min mening att på något vis söka att svärta ner Linnélärjungarna. Deras moraliska och intellektuella kapacitet är höjd över varje tvivel. Men därför får man inte förbise, att några av dem hade svårt att klara livets påfrestningar och att även andra kunde råka ut för svåra tragedier, här hemma likaväl som utomlands, antingen de for ut efter rekommendation eller med uppdrag av Linné eller ej. Märkvärdigt vore väl också, om det inte hade förhållit sig så.

För sannolikt skulle man komma till samma resultat, vilken grupp av människor man än tog sig före att granska, och det antingen man valde att se på Linnétidens människor eller våra dagars. Människan bär till en stor del sitt öde i egna händer. Obetydliga skillnader kan leda till att den ene går ett lyckligt och framgångsrikt liv till mötes, under det att den andre drabbas av olyckor och motgångar, som kan leda till en för tidig död eller till en djup misär, som kan sluta i en rännsten. Exposition och mottaglighet för olika sjukdomar kan också spela en roll. Linnélärjungarna utgör härvidlag inte något undantag!

Men därför att det nu ett tag mest har handlat om olyckor och tragedier bland de svenska lärjungarna, får vi inte glömma att det för de allra flesta, det helt övervägande flertalet, gick bra, för att inte säga mycket bra, här i livet. Att de var framgångsrika och uppskattade av sin samtid framgår av den mångfald vackra eftermälen som finns om dem i de olika biografiska uppslagsverk som tidigare har omnämnts, antingen de slutade som läkare, präster, lärare, jurister eller i något annat yrke.

Många kom att ägna sitt liv åt vetenskapen, varigenom vårt land ännu någon tid kunde behålla den maktposition som det fått tack vare Linné och de andra framstående vetenskapsmän, som vi hade på den tiden. Och de ha, för att åter använda Linnés egna ord, »grafwit sitt namn så djupt i tidens hälleberg, att inga tidens omskiften kunna det utrota».

⁹⁹ Odén, s. 223, nr 2912.

Summary

PUPILS OF LINNAEUS

Where did they come from and where did they go?

By

BIRGER STRANDELL

A survey is given of the pupils of Linnaeus, of which 509 now are identified. Eightytwo additional pupils are known by name but not yet identified. Most of the new material is taken from Linnaeus' register of the medical faculty or from lists of students, who attended Linnaeus' lectures.

Seventyfour pupils came from foreign countries, of whom 22 came from Finland, which then belonged to the Swedish kingdom. Twenty defended a dissertation under Linnaeus. Many later got prominent positions in their own country. Eight stayed in Sweden as physicians.

More than a half of the Swedish pupils became physicians or clergymen. In addition to that many different professions are represented, lawyers, officers, pharmacists, teachers, printers, librarians and so on. Nineteen were appointed professors, five of them in foreign countries, among them J. A. Murray, Göttingen. Another well-known pupil of Linnaeus, who went abroad and never returned to Sweden was Daniel Solander, who stayed in London. He belonged to the apostles of Linnaeus, as they have been called.

Since long it has been a general opinion that Linnaeus was responsible for the misfortunes that many of these apostles came across. The author has critically examined the sources and has found, that the apostles did not meet with other misfortunes than those pupils who stayed at home or who went abroad on their own initiatives. There are only two exceptions, Peter Forsskål and Pehr Löfving, who both got an untimely death. They passed away on expeditions, which were arranged by V.I.P.s in Copenhagen and Madrid.

Författarens adress: Docent Birger Strandell
Djurgårdsvägen 120, 115 21 Stockholm

STEN G. LINDBERG

Några minnesbilder av Sten Lindroth (1914–1980)

Vid sidan av de vittsyftande minnesrunor över Sten Lindroth, som publicerats i de många akademier och kretsar, där hans livliga engagemang lämnat smärtsamma tomrum, har årsskriftens redaktör tydligen ansett, att även några mer personliga minnesbilder kunde ha sitt berättigande. När skrivaren av dessa rader låtit sig övertalas är det endast för

att han var med från början av Johan Nordströms seminarium i idé- och lärdomshistoria. Detta konstituerades hösten 1933, sedan Nordström under oktober–november hållit en serie livligt uppmärksammade offentliga föreläsningar över »Vetenskapshistorien, dess ställning och uppgifter i vår tids bildningsliv», där den oftast åberopade föregångaren var fransmannen Paul Tannery.

Från det tidigare litteraturhistoriska seminariet Nordström lett som docent medföljde Eskil Källquist och Hilding Lidell, som snart dispute-rade, den kort efter omkomne Stas Urbansky och bibliotekarien Erik Hägg, som fick upprätta en mönsterbibliografi. De unga studenterna dominerades från början av Henrik Sandblad och Olle Strandberg. De som inställde sig här, hade nästan alla tagit ställning i religiösa och politiska frågor. Andan i seminariet var kulturkampens, en fortsättning, om man så vill av idéerna hos den liberalradikala tidskriften Forum, som Nordström redigerat under 10-talets sista år. Det var nu Clarté, Fronten och Presens drev debatten ännu ett steg åt vänster, och skönlitteraturen erhöll en ny riktning av De Fem Unga.

Nordström öppnade hänförande utsikter att förstå sammanhangen från deras egna förutsättningar utan religiösa skyggglappar eller politiska fördomar eller något ängsligt sneglande i facit, för att bli »wise after the event», som trettio år senare skulle uppväcka sådana sarkasmer av Joseph Agassi.

Nordströms skildring i avhandlingen om Stiernhielms filosofi av 1500-talets naturfilosofer och fritänkare, adepterna, stämde förundransvärt väl med stämningen i hans eget seminarium. »Adepten är ett ideal, som förebildligt inverkar på den intellektuella och moraliska attityden hos många av tidens mera romantiskt lagda naturer.» Liksom hos dem kunde bland lärdomshistorikerna människokärleken ta sig »exalterade uttryck» och få »ett filantropiskt, reformatoriskt drag». Lärdomshistorikernas enda mål var att liksom adepterna »verka till nytta för medmänniskorna». Båda kunde »tala med hierofantisk högtidlighet om de 'stupenda mysteria' som det förunnats dem att få blicka in i. Med grandios självkänsla kunde de framhålla sin privilegierade ställning som Hermes sanna barn, som medlemmar av det utvalda brödraskap, där den uräldsta vishetens skatter finnas bevarade.» Mången lärdomshistoriker drömde väl liksom adepterna att nyttja »vändningar ur Pico della Mirandas Oratio de hominis dignitate». Självkänslan bjöd »opposition mot allt tanketvång ... Tankens frihet är en dyrbar arvedel, som människorna icke böra beröva varandra. Man skall icke följa auktoriteter, blott

söka sanningen» (Nordströms Inledning till Stiernhielms filosofiska fragment, I, 1924, s. LXXXIV sq.).

Avståndet från dessa stämningar till dagens närmar sig halvseket men det var åt andra hållet inte 25 år, sedan professorn Knut Wicksell suttit i fängelse för att ha väckt förargelse »genom att lasta eller gäcka Guds heliga ord».

Helt visst var det sådana stämningar, som lockade Sten Lindroth att sälla sig till Nordströms utvalda skara. Man sade skämtsamt att hans far, Hjalmar Lindroth, i sin ambition att fostra humanister aldrig svarade sina söner direkt på en fråga om något ords betydelse utan satte i deras händer Hellquists etymologiska ordbok eller andra lexica. Effekten blev, att de alla vid universitetet läste naturvetenskap. Zoologi var också Sten Lindroths första ämne. Där lärde han, som han betygade på sin disputationmiddag, av Nils von Hofsten den stränga metodik, som han inte återfann, när han sökte sig vidare till estetiken. Det var i skaldernas tvättnators tid och de sociologiska tankarna i konsten trevade ännu i en diffus och oskarp halvdager. Efter konstens och litteraturens historia fann Sten Lindroth äntligen i sitt fjärde ämne, idé- och lärdomshistorien, »en kvist att sitta på». Denna bildningsgång förklarar, varför han inte var med i Nordströms seminarium från dess begynnelse den 10 november 1933 och inte fick del av det handslag, varmed Johan Nordström hälsade var och en välkommen med appellen: »vi skall arbeta tillsammans».

När Sten Lindroth äntligen infunnit sig i seminariet, hösten 1936, stod det med ens klart, att här hade Johan Nordströms efterträdare tagit säte. Kanske var det för att hans allvar inför forskningens arbete var strängare mitt i framträdandets snabba lätthet, hans omdömen djärvare mitt i sin väl underbyggda avvägning, hans totala engagemang.

Det postseminarium som avslutade Lindroths första termin blev en större tillställning än vanligt, med fruar. Folke Dahl föredrog en av honom upptäckt och översatt engelsk satir om ett möte i helvetet mellan Cromwells och Carl X Gustafs själar, och här slarvades inte någon dramatisk poäng bort. Sten Lindroth deklamerade tillsammans med Olle Strandberg av dem översatta dikter av en ditills okänd naturmystisk 1600-talspoet. Inför Stens kommande termin vid Sorbonne bröstade lärofadern av erfarenheter från sitt halvår i Paris omkring feniton år tidigare, men måste gå i närkamp om spännande ställen med den redan bereste Olle Strandberg och den ene överbjöd den andre, tills de båda hamnade i l'Enfer. Olle besökte under våren 1937 Sten i Paris, och det

hände inte så sällan, att Sten under senare år berättade ett eller annat från denna lyckliga tid i sitt liv.

När i dessa år ordet »lärdomshistoriker» blev ett begrepp, ett modeord, berodde det i inte så liten utsträckning på att dess första utövare utstrålade en air av äventyr och spänning, förstod att välva en rymd av poesi och fantasi över vardagsmödornas djärva kritik och ständiga inmutningar av nya fyndigheter på den svenska idéhistoriens magra men obrukade marker. Lindroth, Sandblad och Strandberg var de djärva ledarna och genom långa nätter rasade debatterna eller lästes dikterna, i Stens utformning ofta om panteismens enhet i all mångfald, en naturmystik som öppnade honom för det kommande avhandlingsämnet. Under ett nattligt verdandistiskt kolloqvium var Sten nog djärv att hävda att längtan till skönhet och moraliska känslor var medfödda drifter likaväl som självhåvdelsdriften och driften till fortplantning. Där röjdes från början en lyhördhet för omätbara kvaliteter som åren aldrig skulle matta utan ständigt förfina.

Seminariet ägnade sig också åt experiment som i fallet Urban Hiärne. 1935–36 framlade Olle Strandberg sina studier över Urban Hiärne på seminariet. Det ofta upprepade påståendet att dennes senare anteckningar vore oläsliga företog sig Johan Nordström att experimentellt utröna sanningshalten av. Fotostater utdelades ur Cod. Ups. D 7 av dagboksanteckningar för Januari 1712, som seminariet med förenade krafter skulle söka forcera. Det var egentligen endast en seminariedeltagare, som kunde komma Nordström till hjälp, och det var Sten Lindroth. Efter någon timmas hjärnstorm hade de tillsammans inte kunnat tolka mer än en knapp sida. Om uppgiften således inte visat sig olöslig hade den för den skull inte blivit mera praktiskt genomförbar.

Tävlan mellan lärare och elev kunde ta sig uttryck på de mest skilda sätt. Det kostligaste var den rent fysiska kraftmätningen, då postseminariet ute hos lärofadern på Kåbo en majnatt 1943 måste tåga iväg för att inspektera Johans potatisland, som han för 2 kr arrenderade av staden och så vältaligt berömt sig av. Sneddande över en skogsdunge hindrades vi av en inte alltför hög berghäll, som ur mossa och rötter reste en sluttande stötsida med en harkana som lyste vit, våtglänsande och lockande i gryningen. Prompt skulle vi springa uppför den. Men innan någon hunnit ända upp, hasade han i halkan obevekligt tillbaka. Alla gav upp utom Johan Nordström och Sten Lindroth. De gick tillbaka och tog allt längre sats, brakade fram som ilskna älgdjurar, nådde allt högre upp på den lysande kanan, men innan de kunde ta steget över kanten, tog

tyngden över och med händer och fötter i hällen hasade de långsamt ner som väldiga apor, bara för att ta ny sats. Vi lämnade dem åt sitt envig, och när de snart nog liksom vi rundade hällen, berömde sig ingen att ha besegrat den andre.

I fortsättningen skulle Sten med självklar fasthet hävda forskningens rätt att ta itu med arbetsuppgifter, som börjat bearbetas av Johan Nordström men stannat på det vidlyftiga materialsamlandets stadium – ömtåligast var cartesianismen i Sverige, som Johan Nordström framställt på seminarierna våren 1943 med drabbande men underförstådda paralleller mellan åsiktsförtrycket på 1600-talet och i samtiden. Klart understödde Sten Lindroth »Johan Nordströms siste elev» Rolf Lindborg i hans avhandlingsarbete om detta ämne. Men då Nordström uppvaktades på sin 66-årsdag 1957 hyllade honom Sten i hänförda och entusiastiska ordalag: »vi kände oss som Abelards lärjungar och skulle ha flyttat som de, om Johan flyttat till en annan ort».

Några av seminariets uppsatser satte spår i Lychnos, men lärofaderns många lysande genomgångar stannade i korta notiser i protokollen. Samma öde drabbade Sten Lindroths grundläggande teckning av paracelsismen i Europa. Ännu hans sista vår kunde Sten på tal om otryckta arbeten hänvisa till denna sin licentiatavhandling. Visst är, att om den då, 1940, hade publicerats på ett av de stora språken, skulle den förebådat och berikat den forskning vid Warburginstitutet i London, som senare bar frukter i Frances Yates omfångsrika författarskap om tidens naturmystiska spekulationer bland rosencreutzare och andra. Inledningskapitlet i Lindroths banbrytande doktorsavhandling om Paracelsismen i Sverige är ju endast den kortaste sammanfattning av bakgrunden. Att den därtill var avfattad på svenska berövade den den internationella betydelse, som den förtjänade. Något av samma förbannelse hade tidigare ställt Johan Nordströms götiska forskningar avsidet från Lovejoy's och Boas' senare grundritning av den historieromantik de kallade primitivism, under medeltid och renässans.

En dristig nybygggaranda präglade diskussionerna under rökpauserna på Carolinas trappa eller »12-fika» först på Tischners vid ån, senare på det nya kafé Alma i universitetets källare. Där utvecklade Sten Lindroth sin syn på Carl von Linné. Vid bordet intill satt Arvid Uggle, och vad han inte kunde undgå att höra spärrade upp hans ögon mer än vanligt. Han reste sig, gick fram till Sten och sade med upprörd stämma, att om Sten på allvar och offentligt skulle förfäktat sådana åsikter om Linné, som han just hört, så skulle han, Uggle, bli man för att Sten Lindroth blev »stop-

pad» på Carolina, vad han nu menade med detta.

Lindroth publicerade inför 250-årsdagen av Linnés födelse sitt »Samtal om Linné» i Dagens Nyheter (12/5 1957). Det väckte väldigt uppseende, åtminstone i Uppsala, där stridens vågor gick höga och det rentav talades om att dialogen skulle uppföras på Uppsala husmodersförenings vårfest. Den som här fört pennan, var densamme som några år senare, i DN:s debatt om trolösheten, skrev om vetenskapsmännen som »De upproriska» (21/4 61, omtryckt i essaysamlingen *Epoker och människor* 1972).

Kulturkampen blev en personlig angelägenhet. Förnuftets strid mot fördomarna och vetandets seger över tron blev också ledmotivet i Sten Lindroths installationsföreläsning »Naturvetenskaperna och kulturkampen under frihetstiden» (tr. i *Lychnos* 1957/58). När han här talade om vattnets stannande i Motala ström, svalornas övervintrande på sjöbotten, eller havreförvandlingen, gällde det samma brytning mellan tro och vetande, ande och materia, teologi och naturvetenskap, som när han skrev om Giordano Bruno eller 1800-talets naturliga teologi (båda omtryckta i den första essaysamlingen, *Fru Lusta och Fru Dygd*, 1957). Hans eget engagemang i denna religiösa problematik går igen i hans kapitel om »Upplysningsfilosofin och religionen» i delen om Frihetstiden av hans storverk om *Svensk lärdomshistoria* (1978). Drivkraften till studiet av gångna tiders »filosofi» var ett personligt behov att finna sitt sammanhang, att återfinna och objektivera sina egna problem. Han formulerar det själv i den nämnda essaysamlingens slutord: »Det är mina egna rötter jag söker; historien, lärdomshistorien, handlar till sist om mig själv, min egen gåta.»

Vid sin installation prisade Sten Lindroth sin företrädare, Johan Nordström, för hans akribi, hans välgörande krav på att bottsna i *verkligheten*, »hekatomber av manuskript och inkunabler», utan vilket ämnet skulle ha flutit ut i formlöshet. Där anas Sten Lindroths eget forskningsprogram. Han spillde inga ord på självklarheten att idéerna, som han spårade med sådan kärleksfull pliktuppfyllelse, inte kunde existera utan någon som förfäktade dem, skrev ned dem, tryckte dem. Människointresset är det som gör hans lärdomshistoria så levande liksom hans livliga konversation så spännande.

Jämte dessa ofantliga tankebyggen hann Sten Lindroth med förvånande många framträdanden med föredrag i radio och de mest skiftande sällskap och sammanslutningar, som han med sin uppdrivna plikt-

känsla inte kunde undandraga sig. Sten Lindroth talade sig in i svenska folkets hjärtan, framför allt i radions mångskiftande »svar idag», alltid beredd, pricksäker, kringsynt, med lagom handfasta detaljer och hisnande överblickar. Under senare år ställde han beredvilligt upp med inledningsföreläsningar vid flera utställningar på Nationalmuseum och på Läckö. Det var, som han i sin sista bok skriver om Torbern Bergman, »som i en känsla av att hans tid skulle bli kort», som han ställde upp, alltid livfull och lysande, alltid minutiöst förberedd med handskrivet manuskript. Långtifrån att hämma föredragets livlighet möjliggjorde den skrivna texten den enastående force, varmed Sten Lindroth drev sin undersökning framåt, lika medryckande i föreläsningssalen som i radiohögtalaren.

Det mest fascinerande av dessa sena föredrag om »Bildningslivet i Sverige på Carl XI:s tid» (Nationalmuseum 12/10 1976) eller »Den nya människan» (Nationalmuseum 8/10 1979) var tveklöst »Mystik och naturvetenskap under 1600-talet» (Sällskapet Idun 5/10 1979). Ungdomsårens paracelsusforskningar hade nu utvidgats med mannaårens kring-syn och fördjupning till den mest fascinerande analys av orsakerna till 1600-talets förändrade världsbild och dess olika förklaringar.

Den äldre förklaringen, som räknade upp de nya namnen och rönen som om genierna levde i lufttomma rum, avfärdades kort som naiv och positivistisk. Den marxistiska förklaringen drog in med buller på 30-talet och kunde naturligtvis göra bestickande sammansällningar mellan England och Nederländerna som de främsta i naturvetenskaper liksom i handel och sjöfart. Mot dem båda ställde Sten Lindroth nu den hermetiska, mystiska, som han själv bekände sig till. Träffande och tveklöst karakteriserade han Paracelsus, nyplatonismen, Bruno, Fludd och Comenius. Mystikens betydelse för naturvetenskapen ligger, sade Lindroth, dels i övertygelsen om förborgade talförhållanden (Kepler, Boyle), dels i deras hänförelses förmåga att erbjuda alternativ till den medeltida världsbilden och ifrågasätta dess självklarheter (Descartes), dels i deras tro på andliga krafter, som styr världen och kan verka också på avstånd. Från den sista åskådningen är steget inte så långt och oförklarligt, som det för andra tett och ter sig, när Newton formulerar sin tyngdlag och allmänna gravitation, att kroppar attraherar varandra på avstånd.

Det egendomliga är nu, att Newton själv var en hängiven alkemist. Dessa förehavanden hos geniet har man helst gått förbi. Men färska studier, som Lindroth sade sig nyligen ha läst, har tagit itu med att på allvar bearbeta Newtons efterlämnade alkemistiska anteckningar, som

tycks vara 20 gånger mera omfattande än dem, som hör samman med Principia. Man gör nu rentav gällande, att den depression och sjuklighet, som drabbade Newton efter Principia, omkring 1690, skulle ha orsakats av kvicksilverförgiftning, ådragen under de alkemistiska experimenten.

Därtill ansåg sig Sten Lindroth nu inte kunna ta slutgiltig ställning. Men han ansåg det uppenbart, att seklets mystiska strömningar erbjudit gynnsammare jordmån än någonsin tidigare för nya lösningar, avlyssnande naturens krafter och prövande nya förklaringar, som ledde till en ny, exakt vetenskap. »Och, mina herrar», så föll slutorden, »Minervas fågel flyger som bekant i skymningen.»

Att lyssna till Sten Lindroth, när han talar om ett gånget sekel, är som att vandra med honom som ciceron i det sekel som en mäktig katedralruin. Byggstenar och detaljarbete finns där, men han antyder dem bara i förbigående. Specialstudierna har han bakom sig.

Nu återskapar han huvuddragen och själva konstruktionen, han visar hur den skiljer sig från den föregående tidens och hur äldre tankebyggnadssätt bibehållits, vad som förändrats och vad som är nytt. Men han nöjer sig inte med stommen. Han avlyssnar sången under valven, de förstulna viskningarna, förhoppningarna. När han antyder deras problem, förnimmar man som en underton våra egna.

Minst berör han viljelivets politiska manifestationer, men nästan lika mycket som tankelivets yttringar bryr han sig om känslolivets. Det är väl detta som är det ovanliga i hans föredrag.

Sten Lindroth presenterar resultaten och framlägger sin tolkning. Han för fram sin syn i djärva ord och drastiska bilder med självklar kunskapsförmedling, smittande berättarentusiasm och tankelust, som sånggudinnornas älskling. Sten Lindroth förvandlar idéhistorien till vitter lek, och man känner starkt, att Clio är en musa.

(I det här sammanhanget bör Sten Lindroths egenskap av Linnéforskare särskilt framhävas. Som sådan var han nydanande och därmed också kontroversiell. Det kan därför vara lämpligt att på nytt publicera den av Sten G. Lindberg åsyftade artikeln tryckt i Dagens Nyheter 12 maj 1957, som i komprimerad form innehåller den omvärdering Lindroth senare gav av Linnégestalten i Linné – legend och verklighet (*Lychnos* 1965–66). Den lilla dialogen har aldrig tryckts om.)

STEN LINDROTH

Samtal om Linné

(Scenen är en ekbacke vid Mälaren, i slutet av maj. En öppen äng går ner till vattnet, översållad av blommor; utanför ligger två svanar. Göken har utropat sommaren. I fonden två män, den ene börjar tala med en viss otålighet:)

A: Här är den rätta platsen och den rätta tiden. Här kan du inte förneka honom längre.

B: Jag ser varför du fört mig hit. Det är ganska egendomligt – för honom själv var naturen en väg till Gud, en ingång till Skaparen, och botanisten därför den frommaste av människor. En enda blomma, munderlarna hos en fjäril var nog för att vederlägga härskaror av ateister. Men du vill inbilla mig att naturen lovprisar en dödlig människa. Jag tycker här är vackert, och därför vill du suggerera mig att falla ner i tillbedjan inför en småländsk prästson. Honom sätter du i Skaparens ställe – vilken blasfemi!

A: Du överdriver och ändå har du inte orätt. Låt oss lämna Skaparen, men skapelsen har ingen stått närmare än Linné. Ingen har älskat den med hans ömhet, hans kraft – markattan och den lilla pussflugan, den fasliga skorpionen, den praktfulla Musa i växthuset och den skygga Andromeda i kärret. Och på sitt vis var han också skapare av allt detta, han räddade det åt människorna. Ty det man inte vet namnet på känner man inte, det finns inte. Men Linné gav oss namnen, som en annan

Adam satt han i sitt paradis vid Svartbäcksgatan och döpte på latin; pressade växter, frön; levande djur, skinn och burkar kom till honom från hela världen, alla dessa varelser gav honom konkretion, existens – de odödliga verken, »Systema naturae» och »Species plantarum», är skapelsens protokoll.

B: Han klistrade etiketter, det är riktigt. Och sorterade i fack. Men det gör, låt oss säga, en duktig lagerbokhållare också – är han mycket pedantisk, gör han det riktigt bra. Linné var en pedantisk lagerbokhållare. Vem tusan har lagt *Leontodon* bland monandristerna –

A: Du har missuppfattat det hela. Knut Hagberg brukar alltid säga . . .

B: Jag vet. Men inser du verkligen vilken oerhört egendomlig typ av naturforskare Linné egentligen var? Hans livsverk, hans testamente till eftervärlden, var de stora systematiska böckerna; du nämnde själv de båda viktigaste. Men med dem har han i princip om jag får uttrycka mig så, inte upptäckt ett enda naturvetenskapligt faktum. Hans passion var att få ordning och reda på torpet, och till den ändan skapade han en hel arsenal av termer, definitioner, indelningsgrunder, principer och regler, alla underbart ägnade för sin uppgift: att snabbt identifiera varje naturföremål, benämna det och slänga in det i rätt fack. Men alla dessa regler och grunder var godtyckliga. Kalla linnean för kardborre och sätt den var du vill i hans sexualsystem – ingenting förändras i sak. Linné bara blandade korten och gav på nytt.

A: Knut Hagberg . . .

B: Nej, de verkliga naturforskarna bland den tidens biologer var andra män – Spallanzani som undersökte regenerationsprocessen hos groddjur, Stephen Hales som beskrev saftstigningen hos växterna, Jan Ingenhousz som klarlade de gröna växternas kolsyreassimilation. De var inga antikverade naturalhistoriker, de upptäckte de märkligaste ting, de visste vad experimentet var värt och därför lever vi i dag på deras resultat. Linné däremot ledde aldrig botaniken, den älskvärda vetenskapen, mot nya mål.

A: Du har ingenting begripit av honom, och du talar som en dålig historiker. Han var oundviklig, nödvändig, tiden behövde honom och därför vördade den honom. Utan Linné hade botaniken, och kanske också zoologin, hamnat i kaos. Han kartlade hela landskapet, naturens tre riken, med ofattbart mästerskap; det var vad som krävdes just då. Du talar om nya mål – som det inte först måste finnas en fast utgångspunkt, en grund att stå på, och den gav Linné. Tänk dig in i situationen; under 1700-talet strömmade det in okända växter och djur till Europa, från

Kina och Java, från Kaplandet och Venezuela och Gud vet varifrån. Det fanns ingen angelägnare uppgift just då än att finna en mening i dessa massor, en struktur. Linné fann den, och han var inte godtycklig. Det underbara är tvärtom hans omutliga öga, skarpblicken för det faktiska, ödmjukheten inför saken – en trilobit från Västergötland, och han ser genast att den är ett leddjur, en »insekt», en oansenlig ört från Sibirien och med en suverän gest, följd av alla världens botanister, parar han ihop den med en amerikansk art. Och sexualsystemet hans växtsystem, var ingen tom konstruktion som du tycks tro. Det fängslande är just hur ofta det träffar sakens kärna. Skaparens mening för att tala med honom själv; många av hans grupper var naturliga, de hängde verkligen ihop. Och för resten glömmet du bort så mycket, alla de små mästestyckena av observation och tolkning: rönet om flygmyrorna, avhandlingen om växternas sömn ... Men du hör inte på mig.

B: Jag tänker på Julius Sachs; kanske känner du honom. År 1875 skrev han om Linné i sin »Geschichte der Botanik». Sachs menade att Linné var felvärderad, hans enorma auktoritet hade hindrat en fruktbar utveckling av botaniken – Linné, ansåg han, var en försenad skolastiker som jonglerade med begrepp i stället för att fråga naturen. Hur gick det? Sachs skälldes ut och tegs sedan ihjäl här i Sverige. Kanske överdrev han; en skarpsinnigare analys av Linnés vetenskapliga metod har i varje fall inte skrivits sedan dess. Men Sachs hade begått den oförlåtliga synden att tala illa om Linné, att spotta på det svenska nationalhelgonet. Därför ut med honom.

A: Sachs känner jag inte ...

B: Nej, se där!

A: Men du nämnde Linné som nationalhelgon. Jag tycker inte det är orimligt att det blivit så. Gustaf Näsström kallade honom nyligen »den svenska idealgestalten». Hur du än argumenterar är han vårt hjärta närmare än någon annan, och du måste väl inse att det har sina bestämda skäl.

B: Naturligtvis har det sina skäl. Men är de tillräckliga för denna dyrkan, dessa apoteoser? I vår, i dag, hyllas han över hela vårt land, vältaligheten flödar. Inget ont i det, men jag fruktar det värsta. Minnesfester och dödsrunor räcker handen åt förljugenheten, i Linnés fall är det särskilt illa. Om andra svenska heroer får vad som helst sägas; alla vet att Bellman drack och Tegnér sprang efter gifta fruar. Men Linné får inte röras vid, glorian kväver all närgångenhet.

A: Det förstår jag inte. Just Linnés person har vi på senare år verkligen

lärt känna, hans hemliga tankar, hans trötthet och vanda. Äntligen vet vi hur han var i tofflorna, hemma hos sig, och inte har han förlorat på det.

B: Jag tänker på andra ting. Inte på hans nattsida, det mörka hos honom, ödsligheten i *Nemesis divina* – utan på vad som aldrig sagts, vad som har förtigits eller vad som har smusslats med, de mycket litet vinnande, de frånstötande sidorna hos honom. Han var bland de minst generösa av människor, allt ville han ha för egen räkning, i naiv fåfänga ruvade han på sitt världsrykte som en drake på sitt guld. Ve den som inte kurtiserade honom, en av de väldige på jorden; då grät han som ett trilskt barn. Hans visshet om sin egen utkorelse tog sig groteska uttryck. Med åren blev han en självhärlig diktator, nämnde någon en främmande botanist frågade han: Svär han på mina skrifter eller inte? Hans lärjungar var hans livegna. Hans egocentricitet väckte anstöt. Han var snål; böcker som han fick gratis sålde han till fulla värdet. Det är den tragikomiska affären Nelin: Linné blev förbittrad på Torbern Bergman . . .

A: Han var den enda levande människan i sin tid; vid sidan om Linné var Bellman alltigenom förkonstling. Han kunde inte föreställa sig, allt kom fram blixtnabbt. Ingen hade ett rörligare sinne än han, ett sorgsnare och ett muntrare. I de förtroliga breven till vännerna Bäck och Wargentin har du honom: oefterhärmlig, oemotståndlig, full av iver, klagan, entusiasm, glada infall, värme. Generositet är att ge av sitt eget väsen, att strömma över; Linné gjorde det i varje ögonblick. Hans lärjungar älskade honom; »han är solen», skrev en av dem.

B: Han trodde att svalorna övervintrade på sjöbotten.

A: Han visade att lämlarna inte regnade ner från molnen. Han är odödlig, därför att han själv älskade: det svenska landskapet, ängarna och vattnen, fjärlarna och gräsen, lärkan darrande över fälten utanför Uppsala en vårdag, örterna i sitt ljuvaste flor. Han är den svenska sommarens genius, när han skrev om den – en resande, i skymningen sedan hästen vattnats – skälvde hans penna av lycka. Blå betäcks åkrarna av *Echium*, röda som blod står backarna av *Viscaria*, klockgrodan bommar i dammen. Himlen är klar och varm, västanvädret svalkar; natten kommer med hast.

(A tystnar. Ett milt töcken har insvept scenen. Uppe i backen skymtar flera gestalter, de närmar sig långsamt, överkligt, snett över ängen; främst går en liten man, i knäbyxor och livrock, han har peruk, stort huvud; han stannar, de andra samlas runt honom.)

A: Se, se – det är han – arkiatern! Nu böjer han sig ner, han bryter en ört från marken, han reser sig, han för den tätt intill ansiktet. Ser du, nu

räcker han den till en av de andra, han frågar något . . . Herregud, lärkan sjunger.

. . . (i extas): Vivat Linnaeus!

B (reser sig): Så slutas denna dagens nöjen.

Smärre meddelanden

Linnéfirandet 1978. Mängden evenemang under det linneanska jubileumsåret 1978 skall inte här fullständigt inventeras, men förhoppningsvis är urvalet representativt. Några av de nämnda publikationerna finns recenserade i denna årsskrift, andra kan bli aktuella för anmälan vid senare tillfälle.

Främst bör nämnas minneshögtiderna den 10 januari på Linnés dödsdag i Uppsala domkyrka i arrangemang av domkyrkan, Uppsala universitet, Svenska Linnésällskapet och Upplands musikstiftelse. Mitt på dagen hölls en minness-tund bl.a. med högtidstal av Linnésällskapetets preses Carl-Johan Clemedson (tryckt i denna volym av SLÅ) och på kvällen öppnades portarna för en konsert dirigerad av Carl Rune Larsson upptagande bl.a. ett uruppförande av Karl Erik Welins Ett svenskt requiem. Detta var baserat på Linnés tröstebrev till Abraham Bäck 3/3 1767, då Bäckes unga maka avlidit, ett brev fyllt av förgängelsetankar och klassisk stoisk visdom.

Tillsammans anordnade The Linnean Society of London, Svenska Linnésällskapet, K. Vetenskapsakademien och Uppsala universitet ett symposium avhållet först i London, sedan i Uppsala och Stockholm (Vetenskapsakademien) under dagarna kring Linnés födelsedag. De föredrag som då hölls (minus några som publicerats på annat håll) utgör innehållet i 1978 års volym av SLÅ, som inbunden även finns publicerad separat av Almqvist & Wiksell International i samarbete med Hunt Botanical Library i Pittsburgh. För Londondagarna hade The Linnean Society arrangerat en utställning med guide skriven av William T. Stearn och Gavin Bridson («A Bicentenary Guide» ...). I Uppsala öppnade utbildningsminister Jan-Erik Wikström en minnesutställning på universitetsbiblioteket (UUB:s utställningskatalog nr 2, författare Carl-Otto von Sydow), medan en utställning på Zoologiska institutionen i regi Lars Wallin även knöt an årets andre jubilar, Carl Peter Thunberg (Specimina Linnaeana & Thunbergiana). Till samma dagar i Uppsala, som också innehöll kungabesök, utkom också en serie på sex Linnéfrimärken.

I slutet på sommaren, 25–27 augusti, möttes botanister i Uppsala till ett trippelsymposium ägnat Linné, Thunberg och Elias Fries och med temat parasiter inom växttaxonomin, varitill också knöts föredrag med historiska tillbakablickar av Bengt Jonsell och J. A. Nannfeldt. Linné som läkare utgjorde temat för det symposium som Svenska läkarsällskapet arrangerade 25 oktober i sina lokaler i Stockholm. Några av de tio bidragen finns publicerade i Nordisk medicinhistorisk årsskrift 1979. »Carl von Linné och nordiskt 1700-tal» var vidare temat för en vecka i juni på Hässelby slott anordnad av Föreningen Norden.

Utställningar i varierande storlek förekom på många håll. Särskilt stor spridning vann Riksutställningars »Gud skapade, Linné ordnade» (katalog Gunnar Broberg), som var utformad för kompletteringar på den ort där den visades. Mer självständiga utställningar ordnades av många museer och bibliotek, i Härnösand, Skara, Västerås, Läns museet i Kristianstad, Smålands museum i Växjö, Göteborgs Historiska museum osv. I Lunds Universitetsbibliotek stod Ove Almborn bakom en innehållsrik utställning. Anmärkningsvärd är Liljewalchs »Linnés Sverige och vårt» (utställningskatalog Bo Lindwall), en bred dokumentation av svenskt landskaps- och naturmåleri.

Bygdens store son firades naturligtvis i Stenbrohult, dels dödsdagen i kyrkan, dels födelsedagen den 23 maj. Hembygdsföreningen Linné (ordf. Allan Eriksson) anordnade en »Linnémarsch» och skriften »Till minnet av Linné» utgavs (förf. Sven och Ingvar Nilsson). Andra resor i Linnés fotspår arrangerades av Västergötlands Turisttrafikförening (guide utarbetad av Ulla Andersson) och många följde Västgöta-Bengtsson 1978 och följande år ut på Linnémarsch i Skaraborgs län. Även Linnédagarna i Brösarp innehöll friluftsaktiviteter av liknande slag. Nordkalottresor i Luleå stod bakom en brett upplagd linneansk lapplandsresa med slutmål i Kvikkjokk. I Uppsala fanns möjlighet under jubileumsåret och även senare att längs utmärkta stigar och med instruktionshäften till hjälp följa de linneanska herbationer till Gottsunda, Jumkil och Vaksala; vid vissa tillfällen fanns specialister att tillgå som guider. Överhuvud ägnade Uppsala kommun Linnéjubileet stort intresse och såg till att turistströmmen aldrig glömde bort att Uppsala är Linnés stad (ansvarig på Fritidsförvaltningen Bertil Pettersson). Stadens guider hade särskilt gnuggats i Linneana, Linnéresor mellan Stockholm och Uppsala per båt erbjöds osv. På de centrala Linnéminnena, Hammarby och Linnéträdgården, förekom olika begivenheter i form av musik (nyckelharpsurr) och författaraftnar (Linnéträdgårdens orangeri är som bekant platsen varje år för det s. k. Konstsommar), Hans Odöo tog emot i Linnés skepnad och berättade om jubilaren. I augusti framfördes i trädgården ett sångspel »Rött vin och pimpinella» (text Ulla Karin Skoghag och Lars Kobbe, musik Håkan Larsson) där man rentav lyckats förena Linné och Ulla Winblad. Glansen kring Linnénamnet förhöjdes i Uppsala och på andra ställen av stads-trädgårdsmästarnas konstfärdiga planteringar.

Också på andra ställen hade man gjort skådespel med anknytning till Linné. »En afton 1783», författad och regisserad av Ellen Bergman uppfördes som lunchteater på Historiska museet i Göteborg och en kabaré benämnd »Linnés drömmar» framfördes på olika platser i landet av Fonofon-gänget. Ett Göteborgsspej från 1979 kan också nämnas här, »Linné – en het potatis» – som man förstår bl. a. med Jonas Alströmer på rollistan.

Flest åskådare vann säkert den halvtimmeslånga film som Radio Sweden producerade och som Anders Wåhlmark regisserade för internationell cirkulering. »The prince of Botany», helt byggd på texter av huvudpersonen själv sänar som på intervjuer med nutida Linnétolkare: Sten Lindroth, Gunnar Eriksson, Gunnar Broberg, William T. Stearn och Frans Stafleu. En svensk version, »Jag blomsterkonungen» med Per Myrbergs ledsagande röst, visades ett par gånger på TV, och TV gav också Bertil Gullanders svit program om de linneanska

resorna från 1968–69 i repris. Stig Tornehed bidrog med ett program »Med Linné i Småland» för samma medium, medan radion givetvis också bjöd på flera inslag med anknytning till Linné.

Till ett jubileum av det här slaget hör också en hel del minnessaker. Frimärkesutgivningen (med särskilda stämplor i Uppsala och Stenbrohult) är nämnd, dekaler och annat smått förbigår vi. Här kan nämnas Finn Holmbergs »Frimärken och stämplor med anknytning till Carl von Linné» (Svensk filatelistisk tidskrift 1978: 1). Svenska medaljgillet ägnade årets medalj Linné vilken utförts av Olle Aldrin och åtföljdes av en skrift »Linnaeus in Medal Art» (Allan Ellenius artikel i denna volym av SLÅ är hämtad därifrån). Franklin Mint försålde en serie om sex mönstrade blomkrukor med Inlanders Linnémedaljong i centrum, Kosta glasbruk bidrog med en skål i design Lisa Bauer medan Durotapet producerade Linnés skrivrumstapet med Stig Hogdal som formgivare.

Utöver ovan nämnda publikationer kan åtskilliga andra räknas upp. Wilfrid Blunts *The compleat naturalist* gavs ut redan 1977 på svenska (»Carl von Linné») men har genom sin helteckning bibehållit sin betydelse. En välkommen nyutgåva var Knut Hagbergs *Carl Linnaeus* (tidigare uppl. 1939 och 1957). En kort och populär skrift är Gunnar Brobergs »Brunögd, kvick, gjorde allting prompt» (illustrationer av Ylva Källström-Eklund, publ. av Uppsala universitet); finns även i engelsk version, »Brown-eyed, Nimble, Hasty, Did Everything Promptly». Liknande översikter återfinns i Stig Tornehed, »Linné i ett kalejodoskop», Växjö 1978 och /Karin Nilsson/ »Linné i 1700-talets Sverige», Smålands museum 1978. I tabellform hade Olof Carlberg och Anna Otterhed valt att behandla sitt ämne (»Carl von Linné», eget förlag). Gunnar Broberg skrev inledning och kommentarer till en samling ekologiska skrifter samlade under titeln »Om jämvikten i naturen» Uppsala 1978, dvs. *Tal om den beboeliga jordens tillväxt, Oeconomia naturae och Politia naturae*, vilka översatts från latinet av Anders Piltz. Vetenskapsakademien med Ragnar Granit som verkställande publicerade en samling uppsatser om Linné, betitlad »Utur stubbotan rot», Stockholm 1978, med följande innehåll: Abraham Bäckes åminnestal, Gunnar Eriksson om Linné, Thunberg och Elias Fries, redaktören Granit om Joseph Banks och Daniel Solander, Bengt Jonsell om Linnés ryska förbindelser, Carl-Otto von Sydow om Linné och lapparna, Åke Gustafsson om den märkvärdiga pelorian, James Larsson om Immanuel Kants Linnéuppfattning, Eric Fabricius om förhållandet mellan systematik och etologi, Carl-Johan Clemedson om Linnés *Materia medica*, Gunnar Broberg om Linnés syn på människan utanför kulturen, Patrick Sourander om Linnés uppfattning om nervsystemet och dess sjukdomar, slutligen Birger Strandell om Linné som läkare och medicinare. Bertil Gullander gav ut en bilderbok om »Linné och Uppsala», Birger Strandell och K. W. Gullers samarbetade i ett likaså bildbaserat arbete, »Linnés Sverige». Bokförlaget Rediviva hade redan tidigare bidragit med flera linneanska reprints (t. ex. *Flora lapponica*, 1977) och gav jubileumsåret ut första upplagan av *Systema naturae* i dess originalformat (i »altarskåpsvikning») och efter Linnés eget exemplar, återfunnet i Svenska Läkarsällskapets bibliotek av Birger Strandell som också skrivit inledningen. Först som sist bör också nämnas sammanfatt-

ningen av mångårigt studium av den linneanska epoken i Sten Lindroths tredje del av »Svensk lärdomshistoria», utgiven just 1978, där det relevanta avsnittet återfinns sidorna 146 till 296.

Av tidskriftsartiklar kan nämnas nummer 1978: 3 av Fauna och Flora i sin helhet ägnat Linné med artiklar av Gunnar Brusewitz, Alf Johnels–L. Cederholm–L. Österdahl, Lars Orrhage, Bertil Nordenstam, Per Inge Pettersson, Bo Fernholm och Krister Brood. I Svensk botanisk Tidskrift 72 (1978): 3 bidrar Ove Almborn med en komprimerad framställning av Linnés liv och läror medan Gunnar Broberg i Förr och nu 1978: 4 ställde frågan Linné – lever jubilarer. Holländska Natura (jan. 1978) innehåller artiklar om Linné signerade Hans Engel, A. A. Sterk, G. Houtman, P. Vermeulen, Pieter Smit och Dick Hillenius.

Förteckningen över Linnéjubileets tryckta nedslag skulle kunna göras bra mycket längre. Här har inget tagits upp ur veckotidningar och dagstidningar där mängden varit överväldigande – därmed inget sagt om kvaliteten. En genomgång av det totala utbudet Linneana skulle eftertryckligt markera Linnés position i vårt kulturliv, men tanken inger också en hängiven antecknare viss matthet. Ändå borde den göras. Bortsett allt vad dessa evenemang och skrifter lär oss om Linné är nämligen jubileumsaktiviteterna intressanta som uttryck för hur Sverige och svenskarna ser på sin egen historia. Här finns möjligheter att utifrån ett enskilt fall, studerat genom jämförelser mellan jubileumsåren 1807, 1878, 1907 och 1978, undersöka vår syn på vad som kännetecknar den store mannen och vad det är som gör historia.

Gunnar Broberg

Linnésällskapets klipparkiv. Ovanstående sammanställning av 1978 års Linnés begivenheter baserar sig till stor del på den klippsamling Svenska Linnésällskapet lagt upp med början 1929 och som finns deponerad på Uppsala universitetsbibliotek. (Även vissa äldre klippsamlingar ingår.) Ett register för tiden 1955–1967 har utarbetats av Ragnhild Karlsson som specialarbete vid Bibliotekshögskolan i Borås (HT-78:117). Beroende på främst ekonomiska skäl kommer Sällskapet emellertid att från årsskiftet 1981/82 säga upp prenumerationen hos den firma som utfört klippningen, men Sällskapet hoppas likafullt att genom medlemmars kringsyn kompensera materialförlusten liksom även att förbättra täckningen genom att utländska tidskrifter då kan komma att ingå. Den som har klipp som förefaller intressanta för ett arkiv av den här arten kan sända det/dem till redaktören. Observera att naturligtvis kopior (xerox, savin etc.) är användbara i ett sammanhang som detta.

Två Linnésymposier. Även vid sidan om det späckade året 1978 kunde den numera så vanliga beteckningen symposium komma till användning med anknytning till Linné. Vid firandet av trehundraårsminnet av Botaniska trädgården vid universitetet i Tübingen – som samtidigt fyllde femhundra år – gavs en utställning Carl von Linné und die deutschen Botaniker varvid föredrag hölls av Carl Martin Edsman (Natur und Mensch im Denken Linnés und seiner Zeit) och Carl-Otto von Sydow (Linné und Gmelin), bägge tryckta i en rikhaltig Ausstel-

lungskatalog (publ. 1978). – 22 och 23 oktober 1981 anordnades ett måhända mer regelrätt symposium ägnat Linné vid The university of Texas at Austin av därvarande Germanic Department med John Weinstock som drivande kraft. Talare var Vernon Heywood (Univ. of Reading), *Linnaeus and the conflict between scholasticism and science*; Jerry Stannard (University of Kansas), *Linnaeus, nomenclator historicusque neoclassicus*; David Hull (Univ. of Wisconsin-Milwaukee) *The ontological status of species: an historical survey*; Mary Winsor (University of Toronto) *the impact of darwinism upon the Linnaean enterprise*; Wolf Lepenies (Freie Universität Berlin) *Linnaeus' Nemesis Divina and the idea of retaliation in the eighteenth century*; Lars Gustafsson (Västerås) *Nemesis Divina from a philosophical point of view*; Gunnar Broberg (Uppsala universitet) *Linnaeus' classification of man*; Tore Frängsmyr (Linköpings universitet) *Linnaeus and his contemporaries*. I samband med symposiet hade en utställning anordnats, *Botany from Linnaeus to Lamarck*, av Albert Lewis (Humanities Research Center) och med material ur den stora botanikhistoriska donation som universitetet begåvats med av svenskamerikanen Dr C. L. Lundell.

Biologihistoriska tidskrifter. För den som är intresserad av biologins historia i allmänhet finns sedan ett drygt tiotal år sedan den mycket kvalificerade *Journal in the History of Biology* liksom den färskare *Studies in the History of Biology* (1977). Närmare den linneanska naturalhistoriska traditionen – och därmed väl också SLÅ-läsarnas hjärtan – står den franska *Histoire et Nature* (nr 16 1980). Särskilt värdefull är det utmärkta numret 3–4 (1974–75), en resonerande »Introduction bibliographique à l'Histoire de la Biologie» omfattande 195 sidor, ett nummer vi kanske får anledning att återkomma till. I nr 12–13 återfinns en artikel av Michel Guédès, »La Genèse de la Sys tematique binaire». Här vill vi särskilt fästa uppmärksamhet på två sedan några år synnerligen livskraftiga företag, nämligen den eleganta *Huntia*, utgiven av Hunt Botanical Library i Pittsburgh (vol. 4, påbörjad 1981); vol. 3: 3 (1979) innehåller bl. a. Günther Buchheim, »Bibliographical Account of Flora Danica». Ett meddelandeblad, *Bulletin* etc., utges även av Hunt Library. Mycket substantiell är vidare *Archives of Natural History* som från och med vol. 10 (1981) skall kallas så. Utgiven med början redan före andra världskriget har den tidigare hetat *Journal of the Society for the Bibliography of Natural History*, en upplysande titel, men ack så besvärlig för minne och tunga. Vol. 9: 4 (1980) omfattande ca 300 sidor (och till ett pris av 20 pund för ickemedlemmen) ägnas konferensrapporter på temat naturalhistoriska museer och samlingar och utgör en mycket användbar översikt. Sällskapet utgör också ett *Newsletter*. – Adresser till de tre sistnämnda tidskrifterna: Laboratoire d'Ethnobotanique, Muséum national d'Histoire naturelle, 57 Rue Cuvier, 75231 Paris Cedex 05 (prenumerationspris 65 F); The Hunt Institute for Botanical Documentation, Carnegie-Mellon University, Pittsburgh, Pennsylvania 15213 (25 dollar resp. 6 dollar); The Society for the Bibliography of Natural History, c/o British Museum (Natural History), Cromwell Road, London SW7 5BD (membership 10 pund per år).

Rune Pär Olofssons Linnéroman. Åtminstone sedan Herman Säterberg för hundra år sedan gav ut sin diktcykel *Blomsterkonungen* med illustrationer av Carl Larsson har den unge studenten Carl Linnæus romantiserats. I mer eller mindre kanderad form har vad som hände under dessa tidiga år verkligen gått in i det svenska nationalmedvetandet. Det är därför utmärkt att Rune Pär Olofssons roman om samme storhet, inte alltför originellt döpt till *Blomsterkonungen* (Norstedts) har den åldrade, lätt besynnerlige mannen, nu adlad till von Linné, som huvudperson. Vi möter honom helt enkelt i de dagliga sysslorna under ett par år vid 1760-talets mitt: eleverna tisslar och tasslar, slitna mellan beundran och irritation över lärarens divalater. Bland kolleger pågår som vanligt smärre gräl, och i trädgården ställer trädgårdsmästaren till bekymmer – han rådde f.ö. heta Broberg. Bekymmer av mer personlig art har alldeles tydligt den spleenfyllda Carl von Linné d.y., trots att han av fadern utsetts till efterträdare, eller kanske just därför. Därtill kommer Sara Lisas humör, hon är normalt inte god att tas med. Så går dagarna och åren, någon intrig finns inte. Boken är ett porträtt i vardagsdräkt med kläderna inte alltid i bästa ordning. En intrig av konventionellt slag men utan konventionell skönmålning kan man förstås kalla förhållandet till Sara Lisa. I minnesbilder och i drömmar får man veta hur det en gång varit i kontrast till rådande snålblåst.

Sara Lisa blir knappast en sympatisk maka och mor. Här finns också stöd i källorna, som beskriver henne som en grov och obildad kvinna, i övermått road av att spela triset. Och så gick skvallret om den andre ... Men låt oss komma ihåg att dessa skildringar nota bene är skrivna av karlar, välutbildade och egentligen ointresserade av den lätt koppärriga kvinnopersonen nere i köksregionerna. Men hurdan var Sara Lisas man? Med den plats fru Linné får är det inte omotiverat att ställa frågan så. Vissa drag går igen. Där är först och främst hans naivitet, ofta avväpnande, ibland förargelseväckande, också mitt uppe i alla ålderdomskrämpor hans förunderliga vitalitet. Personligen tycker jag att Rune Pär Olofssons Linné kan bli för flåsigst entusiastisk och understundon alltför professorligt tankspridd, som då han i salig lycka strosar i trädgården i bara nattskjortan, glömsk av Sara Lisas förmaningar och konvensansen.

Nu är det naturligtvis ur flera aspekter vanskligt att skriva romaner om autentiska personer. Är de tillräckligt kända finns tvånget att vara korrekt i alla sakfrågor, och då kan fantasi och inlevelse komma på mellanhand, eller också kan – vid friare flykt – konstiga skarvar uppstå. Är genren därför lätt tveksam är det ändå skönt att känna hur inte bara de rätta baskunskaperna utan även de finare dragen sitter där. Rune Pär Olofsson har verkligen läst på, det märks omedelbart, men utan att därför bli slav under sitt vetande.

Ett par påpekanden. Inte för att det spelar någon roll, men man kan fråga efter källan till att damer i solhattar medföljde på herbationer. De kan tyckas höra dit. De erotiska inslagen, som är ganska framträdande, är inte heller och av naturliga skäl vidare dokumenterade. Man kan säga att sådant ingår i genrens obligatorier. Viss undran känner jag inför Linnés hunsande av Johan Peter Falck, vars öde inte följs till sitt sorgliga slut. Blir han huvudperson i nästa roman? I så fall flyttas vi från det intima Uppsala till Rysslands oändliga ödslighet.

Gunnar Broberg

Rousseau om blommornas behag. »Tillbaka till naturen» ska ju Jean-Jacques Rousseau ha uppmanat mänskligheten, var det nu står. De lärde tvistar visserligen om vilket naturtillstånd vi i så fall skulle återvända till. Om vi ska ta mönster efter det första stadium den tårögde filosofen faktiskt tillerkände människan skulle det bli ett liv i värsta barbari, en aptillvaro på alla fyra.

Men han talade också om en annan natur, alpsidornas sköna sluttningar, ett landskap som ingjuter stilla lycka i den ensamme vandraren, om blommor och om växtsökandets glädje. Rousseau var också botanist. Ville han återföra oss någonstans så var det till Floras rike.

Titeln på hans bok, *Brev om blommorna till ma chère cousine* (Natur och kultur), har 1700-talsklang. Det låter kanske som en exklusivitet för de redan invigda men det är inte värre än att säkert många kommer att känna sig lockade. Lockelsen måste ligga i – som Hans Krook betonar i sin utmärkta inledning – att botaniken då hade karaktären av scientia amabilis, en älsklig vetenskap, och tjänade som brygga mellan naturvetenskap och humaniora, lämplig att beträda för drömmare och diktare.

Under 1700-talet kunde botaniken på en gång vara den nyttigaste av vetenskaper och en estetisk njutning, till glädje både för den råe godsägaren och för hans hustru som spelade hammarklaver och läste romaner. Och i någon proportion är det väl likadant i dag.

Gunnar Broberg

Linné i Dalarna. »Ack kunne man få således resa genom alla provincier i Sverige, nämligen en hwar sommar, hur mycket skulle icke då uppfinnas för riket!» Nyss hemkommen från sin resa genom Dalarna 1734 visar Linné sedvanlig entusiasm. Det var som om han visste att en ny era hade brutit in, en epok som måste fyllas med något. Landet låg där, en enda avlång skattkista att ösa ur.

Dalarna inte minst var givmilt. Där fanns Falu gruva och det svenska folkets urstam. Det senare förefaller Linné tro på åtminstone när han förklarar att smålänningarna lärt sig vissa seder från dalkarlarna. Saknade landskapet något så gällde – med ett annat citat – »att den ena provinsen står att hjälpa med den andres bruk». Det tycks som om planerna redan omfattade 1740-talets resor till Öland och Gotland, Västergötland och Skåne.

Den här gången reste han på uppdrag av landshövding Reuterholm i Falun. Med sig hade han sex unga assistenter i tron att sju par ögon ser mer än ett. Det är sant förstås även om här inte gäller någon enkel multiplikation. Iakttagelserna silades och ordnades i alla fall av Linné. Säkert hade man utomordentligt trevligt. I Mora undfägnades man med »en otrolig myckenhet hjortron», dagen därpå i Orsa bjöds sällskapet på smultron. Nere i gruvan vid Boda kyrka sköt man med pistoler så att »jorden darrade och det liksom hördes en sång i själva gruvan». De unga studenterna deltog i folkdanserna, som sedan dokumenterades i dagboken.

Bertil Gullander har nu i sina antologier kring de linneanska resorna kommit

fram till Linné i Dalarna (Forum). Det bör vara den sista volymen i sviten, såvida han inte fortsätter med böcker i stil med Linné och Uppsala eller ger sig på linneanernas färder. För Dalaresans del bör jobbet ha gått ganska geschwind med hjälp av de utförliga kommentarerna i den stora utgåvan av 1953. Inget fel att de utnyttjats, motsatsen hade varit oförlätlig, och Gullander har kunnat bättra på med snygga färgbilder. Hans serie har gjort mycket för att hålla intresset för Linné och landet levande – låt vara att det finns enskildheter att anmärka på.

Gunnar Broberg

En västindiefarare. I Vetenskapsakademins utmärkta serie med bidrag till dess historia har utkommit *Resan till S:t Barthelemy*. Dr Christopher Carlandes resejournal 1787–1788. Det är en liten men underhållande skrift, som visserligen inte har särskilt mycket med Vetenskapsakademien att göra men som säger en hel del om ett av våra mera glömda äventyr.

Carlander, än så länge en fattig medicinare, har i sin resejournal slängt ner dagens händelser, allt i hast och korthet. Utgivarna – den för några år sedan avlidne Sven Ekvall och förste bibliotekarien Christer Wijkström – har haft en besvärlig uppgift. Med inledningar, bilagor och register hjälper de läsaren till rätta. Kanske någon därmed kan spåra sina anfäder på fartyget Enigheten eller i Gustawia, vår karibiska besittnings stolta huvudstad, ungefär 200 innevånare stark. Man får visserligen alltid vara beredd att förfäderna inte visar sig så vördnadsvärda då de tror sig osedda. Carlanders anteckningar om livet ombord bekräftar att det av naturlag uppstår en drängstuga, där karlar trängs. Kortspel, grova historier, samtal om mat och dryck och avföring är stående inslag i dagboken.

Märkvärdigt nog medföljde en madam och en mamsell, efter vad det förefaller prostituerade från Stockholm. Befälet hade det trevligt, men Carlander tycks ha stått utanför. »Mademoisell är ofta verdervärdig hälst mot mig fattig fan», antecknar han, kanske inte utan grämlse. På nätterna drömmer han om att ha rört den eller den jungfrun men att han efteråt spytt.

Framme i Gustawia fann Carlander flera av svenskarna där gulbleka i hyn. Bortsett från att klimatet inte var vidare hälsosamt gjorde könssjukdomarna sitt. Alla vita män hade svarta mätresser. Carlander förälskade sig i en onämnd dam, blev besviken, sörjde ett par dagar innan tungsinnets skakades av. »Jag är rädd att jag gör aldrig annat än drömmer», förmanar han.

Nej, Carlander var varken bigott eller buse. Inte heller ska man tro att hans resejournal skulle vara helt olitterär. Ute på villande hav läste han Shakespeare, nyare engelsk dramatik och Laurence Sterne. Särskilt den sistnämnde uppskattade han, Sterne den impulsive och sentimentale resenären, som otåligt hoppade över konvensen eller parodierade den.

Däremot finner man föga av naturiakttagelser i Carlanders journal. Den sidan gjorde han mer rättvisa i sin beskrivning av ön, även den medtagen i utgåvan. Innevånarna finner han »till största delen lata, usla och fula», landet skönt men

inte i bästa skick. Med den nya svenska regimen hade ordningen och moralen kommit till ön, vill Carlander få oss att tro. Andra dokument än hans journal ger honom faktiskt rätt.

Gunnar Broberg

Bertil Gullander om Linné och Uppsala. Linné har betytt mer för Uppsalas rykte än någon annan. Linné är en del av stadens historia, och det omvända förhållandet gäller även. Är det senare en truism tål den ändå att fundera över. Blir Uppsalaborna mer tillknäppta eftersom klimatet där inte är det bästa. Behöver inte också människor sol för att inte bli surkart? Linné levde i det notoriskt ohälsosamma Svartbäcken, med syftning på sina akademiska kolleger skrev han bittert om invidia svecana, den svenska avundsjukan.

Då man skriver en bok som Bertil Gullander med titeln *Linné och Uppsala* (Almqvist & Wiksell) har man egentligen gett sig in på ett krävande ämne. Vanligen brukar man visserligen mest ta fasta på den enskildes öde, att han bodde i det eller det huset, att han (fast inte i föreliggande fall) besökte det »huset», att han numera står staty här eller där. Det är alltså den enskilde, som präglar miljön, inte tvärtom. I alla fall är det den enskildes insats som intresserar.

Vill man vara sträng, så har Gullander missat det andra perspektivet. Trots att hans bok heter *Linné och Uppsala* så är den enskilde och staden långtifrån likvärdiga storheter. I stället borde boken ha hetat *Linné i Uppsala*. Är anmärkningen kitslig så beror den på att man läst allt förr, ingenting nytt finns i boken, den är en typisk jubileumsprodukt. Därmed har jag, märk väl, inte sagt att sådana inte behövs.

Gullanders bok ska naturligtvis bedömas efter vad den vill vara. Färgbilderna är mycket fina, och texten berättar ledigt om ett öde, som på en gång var synnerligen vanligt och synnerligen ovanligt. Vanligt i sin ursprungliga fattigdom, märkligt i sin snabba framgång. Men det är synd att Gullander inte heller fullföljer Linnés historia. Det unga snillet har fått peta ut den åldrande mannen – och det var trots allt honom man mötte på 1760–70-talen. Gullander har bortsett från de skröpligheter, som gör monumentet till människa och Linné till levande.

Gunnar Broberg

Linnés Västgötaresa. I den på Wahlström & Widstrands förlag utgivna serien av Linnés landskapsresor med förklaringar och illustrerande vinjetter utkom 1978 som sista nummer *Carl Linnaei Västgöta-resa*, redigerad av Sigurd Fries (förklaringar) och Lars-Erik Edlund (textredaktion) och illustrerad av Gunnar Brusewitz. (Andra personer ha varit redaktörerna behjälpliga att till modern nomenklatur överföra de linnaeanska växt- och djurnamnen och att översätta vissa latinska ord och fraser.) Den nya utgåvans textgestaltning och redaktion i övrigt ansluter till de närmast förut utkomna utgåvorna av Linnés resor. Därmed är

läsaren försäkrad om hela texten. Ingenting är uteslutet, även de botaniska och zoologiska diagnoserna finnas på plats, till glädje för de naturkunniga. Läsaren är även tillförsäkrad Linnés eget svenska språk, visserligen i vår tids ortografiska dräkt men med författarens egna ordformer. (De inledande sidornas 'kungl.' i stället för originalupplagans 'kongl.', 'dyraste' för 'dyrasta', 'akademi' för 'academia' torde vara enstaka fel, som ej blivit uppmärksammade vid korrekturläsningen.) Den svårighet som ligger i att avgöra vad som verkligen är en skillnad mellan det talade ordet av år 1747 och av år 1978 och inte endast en skillnad i skrivsättet (bör t.ex. originalets 'tillräckeligit' nu återges som 'tillräckeligt', 'tillräckeligt', 'tillräckligt' eller 'tillräckligt?') torde denna gång ha angripits från bästa tänkbara utgångspunkter, då båda redaktörerna äro nordister av facket. Oaktat att originalets stavning som sagt inte har bibehållits, har dess interpunktion dock iakttagits, varför en mängd överflödiga punkter och kommatecken fortfarande stör läsningen.

Textåtergivningen synes vara pålitlig, ja till den grad att även tryckfel i originalets latin återges orättade. Om latinet i övrigt kan anmärkas att »o fortunati nimium, ...» (s. 8, r. 10) är ett citat från Vergilius, Georg. 2: 458 f., och typografiskt bör sättas som den hexameter det är, vilket ju också originaltrycket visar; att »såsom cypresser ibland Viburnum» (46: 3) är en allusion på samme författare, Ecl. 1: 25; att »*Reaumur act. Paris*» (198: 11) skall sättas »*Reaumur act. Paris.*» och betyder »Reaumur i Parisakademins acta»; att »experimentum est periculosum» (223: 23) är ett citat ur Hippokrates' berömda aforismer om läkekonsens vansklighet och med Beckman i detta sammanhang bör översättas »försöket är farligt»; att »en documentum oeconomiae divinae» (232: 18) är latin tvärs igenom och skall översättas »se där ett bevis på gudomlig hushållning» och att »inventum Nepotum» (278: 22) bör översättas »frossares uppfinning».

Förklaringarna hålla sig strikt till vad redaktören anser behöver förklaras och flyta ej ut i diverse kommentarer eller kompletterande upplysningar. Här bör påpekas att det verktyg med vilket man »läskar stycken» (191: 12) är läskstången, varmed man rengör, ej avkyler kanonens eldrör. I texten nämnda personer identifieras endast sällan, vilket må vara hänt; den vetgirige kan få önskade upplysningar i Beckmans utgåva 1928. Däremot saknar man ett namnregister med sidhänvisningar. Vad Linnés egna register beträffar ha de, enligt utgivningsprinciperna, medtagits, varvid red. även påtagit sig mödan att ersätta originalets sidnummer med nummer som passa den nya utgåvan.

Med tacksamhet mot förlag, redaktörer och tecknare ställer man nu slutstenen i denna serie på bokhyllan, glad att för ett överkomligt pris ha blivit ägare till en tillförlitlig, redbar och med historisk känsla illustrerad utgåva av Linnés reseskildring. Hit går hädanefter var och en som vill ha besked om texten och dess betydelse.

I sitt arbete *Linné i Västergötland*, 1972, fortsätter Bertil Gullander en annan serie av Linnés resor. Den kritik som på denna plats (årg. 1970–71 och 1972–74) ägnats Gullanders tidigare arbeten är till alla delar tillämplig även på detta nummer. Den hederlige arbetare i den linnaeanska vingården som denna gång har plundrats på frukten av sina mödor är den ovan nämnde Natanael Beckman. Utan att med ett ord nämna vem han har att tacka för sina kunskaper

trycker Gullander ordagrant av Beckmans sakrika kommentar, spalt upp och spalt ned. Sin kompletta okunnighet i latinet och sin ovilja att därför begära hjälp av sakkunniga visar han även denna gång. Endast ett exempel. I manuskriptet till resedagboken står under den 26 juli i en sjukdomsbeskrivning bl.a. följande ord: »suffocatio, anxietas, suppressio loquela». Detta läser och återger utgivaren som »vorinter, sagespomoedio, lospaeli». Men inte ens Gullander tror väl att detta är latin? Han kunde lika gärna ha skrivit abrakadabra.

Ännu ett sätt att taga vara på Linné visas av Sixten Bengtsson i hans bok *Med Västgöta-Bengtsson i Linnés fotspår genom Västergötland*, 1979. Som titeln antyder är detta inte något arbete som berikar vår kännedom om Linné. Att den nämns här är endast för att den eventuella läsaren kan behöva ett varningens ord: författaren uppträder nämligen som historiker, men som en sådan får den fabuleringsglade mannen inte uppfattas. Så här kan han gå till väga. Linné vistades som bekant under sin resa även ett par dagar i Alingsås, dock utan att nämna var han tog sitt kvarter. Denna brist i vår kunskap vet emellertid Bengtsson att bota. Vid sitt besök i Alingsås gick han nämligen in till en köpman och uppgav ärendet för besöket i staden. »Vi fick då veta att i ett gårdshus i kvarteret hade Linné övernattat i ett 'rum för resande'». (Sixten Bengtsson i intervju för Nya Läns-Tidningen 12 okt. 1979.) Detta är således källan till uppgiften i boken, sid. 155, att Linné vid sitt besök tog in i den där avbildade gamla köpmansgården.

C. O. von Sydow

Linné-lärjungen Pehr Löfving hyllad av Venezuelas postverk. Till 250-årsminnet av Pehr Löflings död har Venezuelas postverk den 27.3.1980 givit ut ett minnesmärke för att erinra om hans forskningar i landet. Valören är 50 c. och texten lyder »250 anos del nacimiento de Pedro Loefling». Då något porträtt icke tycks finnas har man som motiv valt en av Löfving till Linné från Spanien hemsänd växt, *Cotyledon hispanica* Linnaeus 1753. Över själva bilden är tryckt ett rutnät av blå och gula linjer.

Stellan Erlandsson

Om handkolorerade svenska insektböcker har Bengt-Olof Landin skrivit en mycket initierad uppsats i *Biblis* 1977–78 (s. 63–147), ett måste för våra insektbibliofiler. Entomologin är som bekant i hög grad en svensk vetenskap med Clerck och De Geer som stora namn och inte oansenlig blomstring i generationen efter Linné. Den lovvärda vanan att färglägga planschererna i de entomologiska verken är annars något som man inte finner så många exempel på i vår litteratur och kvalitetsmässigt står dessa alster normalt en bit under de bättre internationella; särskilt engelsmännen har odlat denna konst. Landin ger i sin nyktra bedömning plats också för intressant personalia. Carl Jacob Iser gav visserligen ut en underhållig Svensk entomologi vad gäller illustrationerna men hans eländiga liv och unga död—vid blott 24 års ålder—försonar mycket. Till de mindre kända hör också den komplicerade Johan Bernhard von Borck, död för egen hand vid

34 års ålder. Till de stora räknas sidenfabrikören och swedenborgaren Schönherr på Sparresäter i Västergötland. Åtminstone i överförd bemärkelse är den svenska entomologins historia färgstark.

Gunnar Broberg

Shakespeares växtvärld. På ett av många läskat område har docent Mats Rydén givit ut en mycket läsvärd bok benämnd *Shakespearean plant names. Identifications and Interpretations* (Almqvist & Wiksell International 1978, 116 sid.). Ett stort bakomliggande arbete presenteras i lättöverskådlig form. Vad visste Shakespeare om växter? Vilka växter nämner han och i vilka sammanhang? Vilken betydelsebärande funktion äger de? Vi kan citera Julia som ställer en sannt linneansk fråga: »What's in a name? That which we call a rose/ By any other name would smell as sweet.» Sällan särskilt utarbetad anas ändå växtvärlden ofta i bakgrunden, vilket framgår redan av att tjugonio scener utspelar sig i trädgårdar eller fruktträdgårdar. Viktigast som litterär källa för Shakespeare har varit Gerards Herbal, utgiven 1597 och en god hjälp författarens växtidentifieringar. Ett par dussin svårlösta växtnamn diskuterar Rydén i detalj innan han gör en jämförelse mellan olika svenska översättares handlag med den shakespearska floran. De förefaller alla – Hagberg, Hallström, Ohlmarks, Collinder och ytterligare några – pålitliga, men korrekthet är nu inte ensam avgörande för kvalitet och spelbarhet. Hallström är kanske den som klarat granskningen bäst, men det är i Hagbergs version som svensken främst valt att möta dessa odödliga texter.

Gunnar Broberg

Danskt botaniskt storverk. V. J. Brøndegaard: Folk og flora. Dansk etnobotanik. Del 1 (1978) 340 s., del 2 (1979) 359 s., del 3 (1979) 367 s., del 4 (1980) 403 s. Rosenkilde og Bagger, København. – *Folk og flora* är enastående som etnobotaniskt verk på nordiskt språk, kanske överhuvudtaget. I den nordiska litteraturen finns tidigare främst O. A. Høegs *Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–1973* och dessutom många i och för sig både goda och underhållande arbeten om växter i bruk och folktro, men de förankras sällan i en bestämd tid eller miljö. Så sker däremot i detta verk, från den första raden till den sista.

V. J. Brøndegaard, bördig från Mön, har under mer än 30 års tid samlat material till dessa fyra tätsatta men typografiskt mycket tilltalande band, i vilka varje rad har något bestämt att meddela. Det kan inte hjälpas att Troels-Lunds klassiska »Dagligt liv i Norden» är ett verk som kommer i åtanke; på visst sätt blir »Folk og flora» ett led i en stor dansk tradition.

Gott och väl 500 arter behandlas, både vilda och odlade, och har ordnats i systematisk följd från lång till dahlia, möjligen besvärande för den som ej är hemmastadd i florer, men med släktskap följer ofta likartad användning och därmed goda skäl att ha de befrämda tillsammans. För den som inte är mycket

danskkunnig är dock innehållsförteckningen med enbart danska namn en källa till förundran över hur olika broderspråken kan vara. Redan här borde latinet varit med – det kommer sedan i rubrikerna. Under dessa följer fakta i form av komprimerade citat från källa efter källa, väl valda och hopfogade så att sammanhängande läsning, ofta njutbar sådan, är fullt möjlig trots att Brøndegaard nästan aldrig släpper fram sig själv för kommentarer eller reflexioner, än mindre för en uppgift utan belägg. Det är de gamla källorna som talar, till antalet 1 020 enligt förteckningen men i praktiken mångdubbelt fler, eftersom tidskrifter och dagstidningar endast fått varsin siffra. Sedan hänvisas vidare genom sida, årtal eller datum, så att var och en för varje uppgift kan gå direkt till den primära källan. Andrahandsuppgifter och kompilat godtas inte. Hopbringandet av dessa nästan hopplöst spridda fakta är en kulturgärning av stora mått och gör *Folk og flora* till den ofrånkomliga utgångspunkten för allt framtida arbete på detta fält.

Det hela har gjorts med strikt begränsning till Danmark inom dagens geografiska gränser och där är för övrigt ganska få källor som godtagits från tiden före 1658, mest lagar och förordningar. De flesta tidigare innehåller örtaböckernas allmängods av oklart geografiskt ursprung. Av nationella skäl kommer på sladden ibland notiser från Färöarna och Grönland, för så vitt de danska växterna har betydelse även där. De kunde gott ha utelämnats eftersom de bryter en enhetlig kulturkrets och blott är strödda bidrag från områden som vore värda sina egna skildringar i ämnet.

Som exempel kommer att visa fördelas stoffet på en mångfald rubriker, från danska namn över odling och bruk till magi och poesi (över 2 000 diktsamlingar har Brøndegaard läst igenom). Till stöd och inte minst för läsarens nöje har verket mängder av illustrationer, av själva växterna förstås, i foto eller teckningar, men framför allt av landskap, folkliv eller redskap som har anknytning till florans bruk. Här är inte fråga om strikt dokumentation. Vi kan inte veta om det som bjuds den långa kön av Köpenhamns fattiga är just den tunna soppa som för att verka fylligare kryddats med libbsticka, ej heller om det verkligen är en pris porssnus som den gamla bornholmska bondmoran lägger in. Men sådant balanserar väl mot textens akribi och målar upp sociala perspektiv. Suggestiv är bilden av fyra amputationsknivar på tal om den blodstämmande vallörten, mer roande den gamla pottstol som understryker maskrosens nytta som avföringsmedel.

»Den danska guldåldern» under 1800 talets första hälft blev genombrottet för ett landskapsmåleri som Brøndegaard flitigt utnyttjat. Pionjärer som Eckersberg och Roed är med, men framför allt i en lång rad målningar m. m. fram till detta sekels början framträder den danska bygden, både stad och land, den miljö där folket nyttjade sin flora. Landsbygden, än lummig, än med vida horisonter över fälten ger sken av trygghet och välmående, i kontrast mot vårt eget Gammalsveriges steniga hagar och tegar men också mot de många stadsbilder och interiörer som också finns i *Folk og flora*. Reproduktionstekniken är av högsta klass och ej ens Troels-Lund, för sin tid enastående, speglar så effektivt det gamla danska samhället. De med omsorg och humor valda illustrationerna gör att nöjsamhet och nytta i detta verk får en högst charmerande förening.

De lägre kryptogamerna fördelas på rubrikerna »tang», »svampe», »lav» och »mos». Här är framställningen inte så fylig, och arterna mer summariskt nämnda, kanske källorna tiger eller är svårtolkade, men svampar som föda och farsotsalstrare och lavar som färgväxter har nog spelat större roll än som svarar mot antalet sidor.

Med kärlväxterna, lättare att identifiera nu som då, når skildringen sin stora detaljrikedom. Gamla viktiga nyttoväxter, nu helt glömda, får sin utförliga behandling. Ett gott exempel är mannagraäset (*Glyceria fluitans*), manne-sød-græs på danska, namnet vittnar om att det låg något gåtfullt i produktens ursprung för den som inte kände dess växtplatser. Gräset har aldrig oldlats och när vi idag ser några strån i ett dike eller en göl har vi svårt att tro att det kunde löna mödan att skörda. Brøndegaard kastar här på köpet ljus över de danska bygdernas grundliga förändring på 300 år. På 1700-talets väldiga våtängar på Lolland och Falster stod mannagräset tätt men redan tidigt på 1800-talet skrevs, att »denne græsart med tiden bliver en af de ting, som ikke ses, thi efterhånden som engene ved grøfter holdes frie for vand, forsvinder det ædle mannagræs».

Linné – som det ofta funnes anledning att anknyta till vid läsningen av dessa volymer – ger från Skillinge i Nordvästskåne en vacker skildring av hur fröna samlas med ett särskilt slags såll, »med detta sållet slår man axen åt höger och vänster om morgonen bitida medan daggen ännu ligger på gräset, eller strax efter det regnat», breder ut dem på lakan för torkning och stöter dem i en speciellt byggd mortel. I detalj, både ifråga om redskap och hantering, har Brøndegaard detsamma belagt för Lolland–Falster. Av fröna bakades bröd och kakor, koktes gröt och en välling för vilken Linné förmedlar ett utförligt recept, »mycket smakelig, nästan som sagovälling». För Linné var upptäckten av mannagräsens nyttiggörande ett av de få tillfällen då huvudsyftet med den skånska resan förverkligades: utnyttjandet av dolda inhemska resurser. Vi kunde sluta importera mannagräs från Polen och umbära sagogryn, ty »man må frukta, det européerna snart torde äta upp alla stammar av palmträdet *Cycas* uti Indien» (egentligen *Metroxylon* sago).

De två andra vilda gräs som i Norden brukats till mjöl, strandråg (*Elymus arenarius*) och sandrör (*Ammophila arenaria*) har inte i det välbärgade Danmark fått mycket användning. Ute på Anholt tog man vara på strandrågen och på den jylländska västkusten stal man sig i nödår ut på klitterna i nattens mörker för att samla korn av sandrör. Av fruktan för sandflykt var det nämligen straffbelagt att samla dessa sandbindande gräs, som redan på 1700-talet började sås på dynerna, just som Linné utförligt beskriver från Ängelholmstrakten, med täckning av blås- och bandtång för att hindra sandflykt till dess gräsen spirat.

Våra viktigaste grödor är minst av allt försummade av Brøndegaard. Tio sidor ägnas t.ex. havre och vi finner rubrikerna odlingshistoria, sådd, växt, skörd, foder och föda, annan användning (rökt fläsk bevaras bäst i torr havre), läkemedel (havregrötsomslag läggs på ormbiten ko), övertro (i äkta sång med havrehalm avlas skelögda eller rödhåriga barn), talesätt, poesi och prosa samt slutligen flyghavre och knyllhavre (andra arter som är ogräs eller odlats) med i medeltal tjogtalet belägg under var och en. I dessa breda genomgångar av alla de oundgängliga växterna ger Brøndegaards genomtänkta fogning av exempel vid

exempel en god bild av hur allt tagits till vara, provats och försökts, väl ofta i för-tvivlan vid sjukdom och nöd och långt utöver vad som för oss framstår som för-nuftigt, där gränsen till föreställningar och övertro blir alldeles flytande.

Brøndegaard har gjort en viktig och riktig avvägning av stoffet. Det är inte de gamles kryddor, färg- och läkeväxter, de av det nyvaknade provinshistoriein-tresset mest omhuldade, som får främsta platsen, utan de som hört till livets nödtorft, utgjort basen för folkets tillvaro, de må vara odlade eller vilda. Där-med inte sagt att vi undanhålls vetande om ölkryddor, garnfärger, afrodisiaka och så vidare. Tvärtom, och vad mer är, allt som anförts är belagt i samtida danska källor i motsats till de uppgifter av dunkelt ursprung och värde som återfinns i många populärare skrifter i genren. Vad *Folk og flora* nämner i dessa ämnen eggas fantasin så mycket mer, därför att uppgifterna är hämtade ur en bestämd historisk verklighet, vi kan se dem infogade i ett fungerande folkhus-håll, på samma vis som en liten notis hos Linné engagerar mycket mer än ett diffust modernt kompilat.

Har till exempel någonsin alla folkfantasins dunkla föreställningar kring Orchis' knölar så utförligt och målande belagts som här? Om ängskäran (*Serratula tinctoria*) får vi reda på färgningsbruk, priser, exportkvantiteter, att stora mängder vart år skeppades från Skåne till Köpenhamn – just vad en färgare i Malmö beklagade sig över för Linné, framhållande att ängskäran blev alldeles för dyr på grund av efterfrågan i Danmark. Bland kryddor som i Danmark tillerkänts avsevärd helbrägdakraft finner man förstås anis och »Kongen af Danmarks bolsjer». Av koriander, en genom tiderna omtyckt krydda, lancerade »De danske Spritfabrikker» år 1973 en »Krabaskbitter» – också dessa yttersta dagars händelser får sin plats om de har sammanhang med traditionen. Om rena giftväxter, de som snarare har förorsakat olyckor än tillskrivits läkekrafter, sägs mindre, men alltid exakta ting: sprängörten har förutom åtskilliga kreatur dödat barn, dels 1705, dels 1934.

Litet förvånande är att häxerier och blåkullafärder inte kommer på tal i samband med spikklubba och bolmört (ämnet berörs och illustreras under flugsvamp), men potatisväxternas giftverkningar är annars väl belagda. Potatisen själv får nära 20 sidor med mängder av exempel på hur svårt det var att få befolkningen att betrakta detta som människoföda. En pastor höll det för lättare att införa en ny religion än att vänja folk vid potatis och en annan kyrkans man på Fyn utbrast 1794: »I min sogn er der, Gud være lovet, ingen så fattige, at de har nødig at spise kartofler.» Det var strax efter några av Sveriges svårare nödår och säger något om hur mycket drägligare och säkrare livet levdes i Danmarks huvudbygder. Som »Tyske klumper» bespottades potatisen och det var just in-vandrare från Rhenlandet som fick fart på potatisodlingen på Jyllands hedar – ungefär samtidigt som Linné registrerar potatisförsöken på Tunbyholm, Krap-perup och Vrams Gunnarstorp, där folket inte gärna ville låta den ta sädens plats på den goda jorden.

Nästan 10 sidor skriver Brøndegaard om bovetet, denna försvunna gröda, som skymtar förbi under Linnés skånska resa utan att något egentligen blir sagt. Grödans odlingshistoria och användning beläggs detaljerat och det är väl troligt att denna skildring i huvudsak är giltig för alla de gamla danska landen. Här och

annars kan *Folk og flora* bidra till att fördjupa många notiser i den Skånska resan.

Allra utförligast blir Brøndegaard ifråga om träden, särskilt Danmarks sinnebilder, eken och boken, som får 40–50 sidor vardera. Här ges plats för skeppsbyggnad och leksaker, ollonsvin och lövtäkt, minnesträd och hålträden med sina helande krafter. Danmarks 286 fridlysta ekar och 220 bokar karteras och förtecknas med en glimt av deras historia. Ej blott hantverket utan också industrin får sin plats, hur mycket som blev möbler, syllar, parkettgolv, tunnor, vagnar etc., etc. belyses med siffror fram till 1930-talet. På tal om dessa träd, liksom den en gång vilda tallen, dokumenteras huggning och skogsskövling, vi kan följa i vart fall den sista fasen i det danska landskapets omvandling till dagens öppna vidder.

Landskapet träder också fram i stor skala i det fängslande kapitlet om Ljungen. Hur den jylländska heden nyttjades och vidmakthölls genom århundraden får en sällsynt klar belysning genom notiserna om Ljungsåtter, om Ljungen som foder, vilken omkring första världskriget exporterades till Tyskland i stora mängder och ännu 1959 såldes med förtjänst, om Ljungens användning till tak och bränsle, till mängder av nyttoföremål, till kransar, i gåtor och i dikt. Hedens betydelse som betesmark, och därmed betet för heden, ger bilderna gott besked om, däremot anføres ingenting om avbränning av Ljungheden, som exempelvis i Halland var en förutsättning för dess bestånd.

Jag har med dessa spridda glimtar velat visa vilken omätlig och tillförlitlig kunskapskälla *Folk og flora* är. Ytterst handlar Brøndegaards storverk om människans absoluta beroende av den växtvärld jorden frambringar. Det ligger med Linnés term en *Oeconomia naturae*, d. v. s. en ekologisk balans bakom och till grund för helheten, och det är det väsentliga budskap som man genom myllret av detaljer med ringa svårighet kan utläsa.

Bengt Jonsell

Linnéskrifter till salu. Linnésällskapet har i lager åtskilliga boktitlar vilka tills vidare försäljs till förmånliga priser till sällskapets medlemmar. Några exempel: Å. Berg (utg.), *Herbationes upsalienses* 20:–; P. Forsskål, *Resa till Lyckliga Arabien* 40:–; G. A. Granström (utg.), *Caroli Linnaei Vulcanus docimasticus* 20:–; Å. Holm, *Specimina linneana* 20:–; H. Juel, *Hortus Linnaeanus* 30:–; H. Krook, *Personregister till Fries, Linné. Lefnadsteckning* 10:–. Som särskilt värdefull kan Linnés *Föreläsningar öfver djurriket* betraktas, en drygt 600-sidig volym utgiven 1913 av Einar Lönnberg, som säljes för 100:–. Vidare finns de allra flesta numren i serien *Valda avhandlingar av Carl von Linné i översättning*, varav hittills utgivits 63 stycken, nu betingande priset 15:– per styck. Förteckning över tillgängliga titlar sänds på begäran ställd till *Svenska Linnésällskapet, Box 541, 751 21 Uppsala 1*. Observera att expediering dröjer tills ett lagom antal beställningar samlat ihop sig.

Diskussionen om Linnéminnena. Under en stor del av 1970-talet har Svenska Linnésällskapet under stigande ekonomiska svårigheter stått för skötseln av Linnémuseet och Linnéträdgården, visserligen med stöd från Uppsala universitet och kommun. Hammarby förvaltas sedan 1881 av en stiftelse under överinseende av en av universitetets professorer (f.n. Carl-Olof Jacobson); själva byggnaderna underhålls av byggnadsstyrelsen. Dessa minnen har fört en allt mer hotad existens liksom därmed också Linnésällskapet, varför sällskapet och andra intresserade har kommit att engagera sig för en nyorganisation. Målet har varit att skapa en bestående organisation som garanterar ett fortsatt bevarande av välskötta miljöer, vilka gör Linnés minne och tidigare kulturvårdande ansträngningar rättvisa, men trots många turer kan det inte sägas att detta mål slutgiltigt uppnåtts. Den rådande lösningen med en splittrad förvaltning är ett provisorium, som visserligen kan tänkas komma att gälla under en längre tid, men som innehållsligt motiverar en fortsatt debatt. Det är nämligen alldeles uppenbart, eller borde vara det, att om Linnéminnena skall bevaras, de också måste få kosta pengar. Det är det den följande ofullständiga och impressionistiska krönikan handlar om, men inläggen visar också att Hammarby, trädgården och museet för många av oss är en hjärteangelägenhet.

Redan 1976 inlämnade på Kungl. Maj:ts uppdrag Universitetskanslersämbetet ett förslag, som i huvudsak innebar, att minnesmärkena skulle knytas till universitetet och att statens förhandlingsnämnd skulle träffa avtal med Uppsala kommun om finansieringen.

Hur läget var på Hammarby framgår av en artikel i Uppsala Nya Tidning 20.7. 1977. Vi citerar: »En ödegård på landet». Så betecknade ordföranden i kultur-nämnden Terry Carlhom (fp) Linnés Hammarby efter ett besök vid midsommar i år. I slutet av förra året visade en undersökning, som gjordes av Anticimex, på skadeinsekter i snart sagt samtliga av huvudbyggnadens inventarier. Under våren har huset sanerats och för någon månad sedan evakuerades alla textilier och böcker. I dag är alla glasmontrar, bokskåp och sängar tomma, och i synnerhet bostadshusets undervåning ger ett mycket ödsligt – nästan urblåst – intryck.

Vid det krismöte som hölls i samband med upptäckten av skadedjursangreppen beslöt representanter för riksantikvarieämbetet, Linnéanska stiftelsen, Linnésällskapet och byggnadsstyrelsen att i första hand försöka rädda textilier och böcker undan totalförstörelse. Kläder och övriga textilier flyttades till riksantikvarieämbetet och Carolina tog hand om Linnés skrifter. I vilken mån dessa föremål någonsin kommer att finnas utställda på Linnés Hammarby igen kan ingen i dag med säkerhet yttra sig om.

Textilierna skyddsförvaras hos oss, säger förste antikvarie Inger Estham på riksantikvarieämbetet. En eventuell konservering skulle bli mycket dyrbar, och under alla förhållanden orkar textilierna inte med det fuktiga och kyliga klimatet på Hammarby, som hittills stått oeldat hela året. Förste bibliotekarie Carl-Otto von Sydow på Carolina anser det inte vara särskilt troligt att böckerna i framtiden kommer att flyttas tillbaka till gården. Byggnaderna måste i så fall

vara garanterat skadedjursfria, och Carl-Otto von Sydow menar att det nog i stället vore mer realistiskt att ställa ut nutida litteratur om Linné och t. ex. faksimiletryck av hans egna verk. Avdelningschef Åke Nisbeth på riksantikvarieämbetet menar däremot att det borde vara en självklarhet att samtliga inventarier lånas tillbaka till Linnés Hammarby under jubileumsåret. Vad huvudmannaskapet och framtida åtgärder beträffar anser Åke Nisbeth att en insats måste göras för att antingen blåsa liv i, alternativt slutgiltigt avliva, Linnéanska stiftelsen. En samordning av Linnéträdgården i Uppsala och Linnés Hammarby skulle otvivelaktigt vara den bästa lösningen, menar han. Svenska Linnésällskapet skulle då få överta ansvaret tillsammans med ett tillräckligt skötselanslag. Åke Nisbeth tänker sig delvis kommunala medel.»

Frågan om Linnéminnena drogs på nyåret 1978 upp i riksdagen där en motion (framdriven under initiativ från Världsnaturfondens generalsekreterare Sven Wahlberg) numrerad 1977/78: 1530 löd som följer:

»Sverige låg länge i civilisationens utmarker. Utomlands hyste man ett exotiskt intresse för vårt kalla land. Här slogs man för att överleva, och människorna tycktes av naturen mest förutbestämda för krigiska värv. Svenska studenter hade alltsedan medeltiden tvingats söka sig till kontinenten för att mjuka upp hjärnverksamheten och på sikt rusta upp Sverige andligen. Först med 1700-talet vände strömmen. Utlänningar kom hit för att vinna kunskap. Ljuset kom från Uppsala, ljusbäraren var Carl von Linné. Sverige gick in i ett varmare andligt klimat, en ny tidsålder.

Det är överraskande att läran om naturen och det levande ute i världen fick inspiration så länge från händelserna här uppe i Norden. Det låter paradoxalt men egentligen gick Linné ibland mot naturens egna förutsättningar. Han vann dock en fredlig seger över natur, klimat och kulturell eftersläpning. Landsmännen följde honom ut i sommarhagen. Det är bakgrunden till att vi svenskar med sådan stolthet vårdat oss om Linnéminnet, vilket vi hoppas skall komma till uttryck på bred front i år, när 200 år förflutit sedan den störste svensken internationellt sett gick bort.

De platser där Linné levde och verkade har det 1917 grundade Svenska Linnésällskapet på bästa sätt vårdat med hänsyn till befintliga resurser. Lyckosamma omständigheter har gjort att mycket kunnat bevaras: Linnéträdgården och Linnés hus (nu Linnémuseet) i Uppsala samt Linnés lantställe Hammarby, vidare inventarier, detaljerade upplysningar om vad som odlades. Linnésällskapet återställde trädgården i ursprungligt skick 1920 och bostadshuset några decennier senare medan Hammarby vårdats som kulturminnesmärke sedan slutet av förra seklet.

Detta är miljöer unika i sitt slag i vårt land. Trädgården exponerar inte bara blomsterprakt. Ordnad enligt det Linnéanska sexualsystemet utgör den ett vetenskapligt kulturminnesmärke över ett tänkesätt som för lång tid dominerade i Sverige och i hela Västerlandet. Museet och Hammarby är inte bara bostäder för en berömd professor utan välbevarade miljöer, som visar hur man bodde och levde i 1700-talets Sverige. Hammarby med omgivningar representerar ett Sverige, som vi bär i våra hjärtan.

Men Linnéhus, Linnéträdgård och Hammarby är inte bara svenska minnesmärken. Vi måste gå långt för att finna motsvarigheter av samma betydelse ute i världen. Det finns Goethes hus i Weimar, Mozarts i Salzburg, Shakespeareminnena i Stratford on Avon och Darwins lantegendom i Down. Linnéminnena bör länkas med bl.a. dessa och har stor internationell betydelse. Vi har inte rätt att bara tänka på oss själva. Vi har här ett ansvar för världen i övrigt.

Det är sorgligt att se vad som håller på att ske med de Linnétillgångar vi har. Trädgården slåss mot våldsamt stegrade kostnader, som Linnésällskapet inte orkar bära ens ett år till, Hammarby multnar och ruttnar om inte nödvändiga resurser för restaurering snarast sätts in. Linnésällskapet har gjort framställningar till berörda myndigheter inberäknat Uppsala kommun, Uppsala universitet och staten. Förhandlingar har skett. Ansvarsfrågorna är i sammanhanget inte helt klara.

En lämplig lösning synes vara att staten, Uppsala universitet, Uppsala kommun och Svenska Linnésällskapet bildar en stiftelse med uppgift att långsiktigt vårda sig om Linnéminnena och av dessa miljöer skapa den världsunika turistattraktion som dessa dock kan bli. Just i år borde Sverige snabbt manifesterat minnet av Carl von Linné. En eftervärld skulle döma oss hårt om vi inte gjorde vad vi kunde när vi vet behoven och inser betydelsen.

Med stöd av vad ovan anförts hemställs att riksdagen hos regeringen anhåller om att regeringen snarast anslår medel till räddningen av Hammarby samt att regeringen medverkar till en Linnéstiftelse för den långsiktiga vården av Linnéminnena.

Stockholm den 25 januari 1978 Carl-Wilh. Lothigius (m) m. fl.»

Uppsalariksdagsmannen Hans Alsén ställde frågan till regeringen om vad man nu tänkte göra. Svaret – som enligt Upsala Nya Tidning 3.2 1978 gavs i ett ögonblick då nationen av annan orsak höll andan – verkade lovande:

»Ingemar Stenmarks och Carl von Linnés berömmelse blandades med varandra under riksdagens frågestund på orsdagen. Samtidigt som Stenmark tog ledningen i Garmisch meddelade utbildningsminister Jan-Erik Wikström (fp) att regeringen arbetar med att lösa frågan om förvaltningen av de Linnéanska minnesmärkena i Uppsala. Hans Alsén (s) hade tagit upp frågan om vården av dessa minnesmärken. Universitetskanslersämbetet har föreslagit att Linnéträdgården och Linnés Hammarby i Uppsala knyts till universitetet som en samlad enhet. Finansieringen av verksamheten bör delas mellan staten och kommunen. Regeringen har ännu inte tagit ställning till förslaget.

Det är alltid roligt när det går bra utför för svenskarna, men det får inte gå utför med Carl von Linné, förklarade utbildningsministern. Han betonade att en förklaringarna till de problem som uppstått är det delade och oklara ansvaret för driften. Jan-Erik Wikström påpekade vidare att det främst är vården av trädgårdsanläggningar och inventarier som eftersatts.

Problemet är att hålla minnesmärkena öppna för allmänheten. Frågan är en riksangelägenhet och det är värdefullt om statsmakterna tar ett samlat grepp, ansåg Hans Alsén. Han framhöll att Linnésällskapet måste få bli kvar i bilden.»

Frågan hänskjöts till Riksdagens kulturutskott, som på våren 1978 besökte Uppsala. Enligt Upsala Nya Tidning 20.3. 1978:

»Riksdagens kulturutskott ägnade tisdagen åt ett dagslångt besök i Uppsala. Främsta anledningen var den motion om de uppsaliensiska Linnéminnenas framtid som väckts till årets riksdag. Kulturutskottets ordförande rektorn och riksdagsmannen Georg Andersson i Lycksele fann att visiterna på Linnés Hammarby och i Linnéträdgården varit nyttiga för utskottets slutliga behandling av motionen – på Hammarby förklarade han att det är alldeles tydligt att här behövs insatser göras. Motionen behandlas i riksdagen i höst.»

Jubileumsåret 1978 gick utan att någon konkret lösning av den organisatoriska frågan skymtade. Universitetets och kommunens uppfattning framgår av ett referat i Upsala Nya Tidning (17.1 1979). Man bör lägga märke till att frågan också gäller Botaniska trädgården i Uppsala, som även sedan länge dragits med ekonomiska bekymmer:

»Både kommunstyrelsen i Uppsala och universitetets konsistorium stöder helhjärtat den framställning som har gjorts till regeringen av trädgårdsintendent Örjan Nilsson om de botaniska trädgårdarnas framtida verksamhet och de till denna fråga knutna Linnés Hammarby och Linnéträdgården.

Kommunstyrelsen beklagar i sin skrivelse till regeringen att något ställnings-tagande ännu inte gjorts och menar att utredningsarbetet för länge sedan borde ha resulterat i konkreta åtgärder. Man har följt de diskussioner som förts i riksdagen om Linnéminnena och väntat på att mera fasta former för driften av anläggningarna skulle kunna etableras.

Anläggningarna har inte kunnat skötas på ett sätt som motsvarar det botaniska och kulturella värdet. Man understryker även att ansvaret för Linnéträdgården och Linnés Hammarby åvilar staten och att Uppsala kommun betraktar sig som en obunden anslagsgivare utan vare sig inflytande över eller insyn i verksamheten. Båda anläggningarna är i första hand riksobjekt med intressesfärer över hela landet och i viss mån långt utanför landets gränser.

Konsistoriet i sin tur påpekar bl. a. att dröjsmålet med beslutet om den framtida organisationen av de akademiska trädgårdsinstitutionerna, en i Lund och tre i Uppsala, har vållat administrativa svårigheter och en avsevärd irritation inom berörda instanser.»

Det framsteg frågan tog under 1979 var att en departementspromemoria (25.2) resulterade i att chefen för utbildningsdepartementet uppdrog åt Statens förhandlingsnämnd att förhandla med Uppsala och Lunds kommuner samt Svenska Linnésällskapet om finansieringen m. m. av de botaniska trädgårdarna i Uppsala och Lund samt Linnéträdgården och Linnés Hammarby (9.2). Departementspromemorian angav bl. a. att Linnéminnena, borde betraktas som en inrättning vid universitetet och att det ekonomiska ansvaret borde åvila universitetsstyrelsen. Nu gällde det bl. a. kommunens inställning.

Ingenting synligt hände ytterligare på beslutsfattande nivå under 1979. Höll ärendet på att glömmas bort? I mars 1980 interPELLERADE Hans Alsén i riksdagen i frågan och fick en månad senare svaret från utbildningsministern att vissa

statliga medel kunde tillskjutas och att utredningsarbetet skulle påskyndas (Uppsala Nya Tidning 15.3 och 16.4 1980). Men läget var redan illa – enligt samma tidning:

»Det vilar ett direkt nedläggningshot över Linnéträdgården! Det här är en riks-skandal! Docent Örjan Nilsson, föreståndare för trädgården, skrader inte orden när han ska kommentera den ekonomiska situationen för Uppsalas internationellt välkända sevärdhet.

Det är underligt att Statens förhandlingsnämnd inte kommit till någon överenskommelse med Uppsala kommun menar Örjan Nilsson. Sedan 1 januari i år har förhandlingsnämnden haft i uppgift att komma överens med kommunen hur mycket universitetet – som är huvudman – resp. kommunen ska betala till trädgårdens skötsel. Det årliga anslaget har varit i stort sett oförändrat sedan 1977, ca 300 000 kr. Under jubileumsåret 1978 fick man extraanslag till olika aktiviteter.

Jag måste nu börja planera för att stänga trädgården, förklara Örjan Nilsson vidare. Vi har egentligen ingen täckning för våra utgifter för närvarande. Halvårsanslaget vi fick 1 juli var i princip redan förbrukat eftersom vi arbetade på skuld i våras. Ekonomin och frågan om hur huvudmannaskapet ska fördelas är två akuta problem för Linnéträdgården. Det är inte bara pengar till driften som saknas. Arbetslokalerna är inte ändamålsenliga, träd måste beskäras för att inte stora grenar ska ramla ner på besökare. Bassänger har spruckit och måste lagas. Det är dåligt med ekonomibyggnader och det finns inga egentliga förvaringsutrymmen. Redskap måste förvaras ute med rostproblem och förkortad livslängd som följd.»

Det här är en riksangelägenhet – inte en gråfa för kommunpolitikerna i Uppsala! slutar Örjan Nilsson.

I det läget skrevs åtskilliga upprörda ord om svensk kulturminnesvård men ett par längre bidrag kan räcka som exempel. Denna årskifts redaktör gav sin syn (Uppsala Nya Tidning 30.4.1980) och tog sin utgångspunkt i ett citat:

»För några år sedan stod jag på en historisk plats. Det var inte något av de stora slagfälten, inte platsen för någon speciell berömd händelse utan snarare en plats där det ständigt händer otaliga små händelser – en prydlig liten 1700-talsträdgård, geometriskt delad i små parterrer och med ett stenhus i ena hörnet, där trädgårdens skapare en gång bott. I mänsklighetens historia finns det bara en trädgård, som kan jämföras med den, och det är Edens lustgård, som bara existerat i litteraturen. Men den jag stod i är högst verklig och den ligger i den gamla svenska universitetsstaden Uppsala.

Kanske inget i Uppsala är mer tankeväckande än å ena sidan denna trädgårds litenhet, å den andra de enorma följderna i vårt sätt att betrakta vår omvärld, som den skapat. Trots sin mjuka charm har den likheter med atomexplosionens svåröverskådliga inverkan på våra hjärnor och gener. Det var i den här trädgården som ett tankefrö tog mark, som nu har vuxit till träd som skuggar hela jordklotet.»

Så ungefär börjar John Fowles en längre betraktelse betitlad *Seeing Nature Whole* i novembernumret av *Harper's Magazine*. Vi slickar i oss. Det var väl nästan för mycket ... Paradiset och Linnéträdgården ...

Men John Fowles är ju inte vem som helst, framgångsrik och intelligent författare, senast aktuell med boken Daniel Martin. Hans bok Den franske löjnantens hustru vittnar om ovanlig förmåga att tränga in i den victorianska debatten om människor och naturen, och i Seeing Nature Whole talar ingen mindre än en naturfilosof. Det här måste vi citera.

Själv kunde jag inte ha sagt det bättre, nickar Linné instämmande, litet undrande förstås om det där med atomexplosionen. Men nog borde man också betona den sköna pedagogiken i att plantera växterna i sexualsystemets ordning. Att vandra längs dessa gånger är ackurat en oförglömlig naturalhistorisk lektion. Och se denna mångfald! Här finns allt, eller i alla fall exempel på de flesta växttyper. I rent teknisk bemärkelse är det här verkligen en paradisus. Och lycksaligheten att få vandra här! Kom, käre bror Bäck, låt oss gå i våra nattsärkar bland rabatterna, i lugn och ro från världen röka en pipa och samtala om Gud vet vad.

Så njöt Linné av sin trädgård, och så har man fortsatt att njuta. Men i år får vi nöja oss med att se naturen halv. I brist på pengar kan man inte så några ettåriga växter, eftersom personalen inte räcker till. Vi lever i underliga tider: Naturen består i år bara av perenna växter!

Från första maj står Linnéträdgården öppen, men först i slutet av juni märks skillnaden mot föregående år, mot tidigare decennier och sekler. Vid entrén bör besökaren då beordras se åt vänster, åt den växande halvan. För att inte publiken ska tro att sorkar och mullvadar härjar eller att trädgården drabbats av pest bör en skylt sättas upp med texten SÅ HÄR LÅNGT RÄCKTE DET – anslaget, intresset, det svenska kulturminnet.

Paradiset har vi slarvat bort, och nu är det alltså dags för Linnéträdgården.»

Här passar några reflexioner av Gunnar Eriksson (professor i idé- och lärdoms-historia, Uppsala universitet) skrivna inför hotet om Linnéträdgårdens stängning:

»Vad är en trädgård, där blommor odlas främst för ögats skull om inte ett stycke förverkligad utopi, en plats där vardagsmänniskan skapar sitt drömsamhälle, där trädgårdens skapare söker återerövra paradiset?

*

Om detta gäller alla trädgårdar, från radhusrabatten till slottsparken, så gäller det än mer Linnéträdgården, Linnés trädgård, vår präktigaste ortagårdsmästares.

*

Linné som såg sig gå som den andra Adam på jorden och i trädgården, ånyo nämnande alla blommor och träd vid deras rätta namn.

*

Linné som menade att alla levande varelser en gång funnits sida vid sida på Paradisets ö vid ekvatorn med dess lummiga stränder och snöhöljda centrala klipp-toppp, det enda lilla land som i tidernas morgon stack upp ur det globala havet, så att Adam kunde gå där och tala om vad de alla hette.

*

Han som menade att allteftersom varelserna sedan spritts över jorden, allteftersom mera land stigit upp ur havet, man fått allt svårare att hålla reda på dem alla, så att man nu med oändlig möda måste efterspana dem i alla hörn av vår vidsträckta planet för att efter en så stor förskingring på nytt samla och naninge dem.

*

Här i sin lagom stora, överblickbara trädgård förde han samman företrädare för växtrikets alla tjugofyra klasser i välordnade troppar, en örtasäng för var klass, de ettåriga för sig och de perenna för sig, vårväxterna i ett kvarter och höstväxterna i ett, flodens växter i sin damm, insjöns i sin och kärrets i sin egen sänka. Och i det makalösa orangeriet alla de förunderliga skapelser som vuxit vid paradisos strand och inte tålde vårt kyliga uteklimat.

*

Här gjorde han sig ett tjänligt paradis. Tillgängligt för varje curieux naturgranskare och i all sin behaglighet både vetenskapligt och nyttigt.

*

Än i dag kan vem som helst som reser till Uppsala vandra i trädgården och beskåda den plats där arkiatern hopade sina rön, där han älskade att ströva i morgonrocken och för var dag granska nya sällsamheter och underliga samband hos de varelser som han namngivit med så mycken möda. Här, långt mer än ute i den fria men oordnade naturen, fullföljde han sin forskningsinsats och uppdagade de ekologiska mekanismerna hos de olika växtarterna och fastställde deras biologiska särdrag.

*

Linnés paradision var på så sätt också 1700-talets. Ordning och överblick, nytta och lust, vetenskap och känsla. Allt detta förnims än i dag i Linnéträdgården.

*

Kan en tidsålder hyllas med ett präktigare monument? Kan dess store företrädare ihågkommas mer levande? Dessa örtasångar väger upp tjoget rytтарstatyer i brons.

*

Vi lever i naturvetenskapernas tidsålder på gott och ont. Det finns ögonblick då vetenskapen tycks betrakta oss och allt mänskligt med fiskögon. Om fiskens ögon nämligen är till för att räkna och mäta, inte för att älska, våndas, uppleva. Vad vetenskapen tar på och förnimmer blir kvanta. Den andas med främmande andedräkt i vår heta eller frysande, älskande eller hatande värld. Den framfar sitt isolerade liv, fjärran det vardagsnära, fientlig till det förtrogna.

Bara i någon gyllne stund avslöjar vetenskapen att den i själva verket har ett mänskligt ansikte, är människans verk och ett utflöde av hennes väsen. I botaniken sådan Linné bedrev den och sådan den stundom än i dag kan bedrivas, finns en av de få klart glimmande mötespunkterna mellan vetenskap och känsla, renodlad rationalism och spontan skönhet. I Linnéträdgården påminns man om detta på många sätt: att vetenskapen liksom människan har en historia, att den växer som människan växer, att dess föremål är det som införlivas med mänsklig upplevelse, och att dessa föremål bär de namn som Adam själv sätter på dem.

*

På denna fläck växte en stor del av vårt eget lands naturvetenskap fram. Här fick den sitt första storslagna uttryck på ett sätt som gav eko över Europa och världen. Och här är ändå så underbart anti-monumentalt, så föga braskande och skrytsamt. Här är en plats för oss alla att begrunda tid och rum. Alla som stiger innanför trädgårdens grindar kommer att finna sig tillrätta.

*

Linnéträdgården får inte stängas.»

Som synes blev Linnéträdgårdens akuta svårigheter huvudfrågan vad gäller Linnéminnena. Frågan tog bl. a. form av en kommunalpolitisk dispyt mellan de ansvariga Roland Agius (c) och Gunnel Arrbäck (fp) å ena sidan och oppositionens Lars Eric Ericsson (s), en debatt som vi går förbi. Svenska Dagbladet (16.9 1980):

»Linnéträdgården i Uppsala är ett internationellt känt kulturminne. Nu hotas trädgårdens existens av en ekonomisk prestigekamp mellan Uppsala kommun och Uppsala universitet. Pengarna till fortsatt drift har tagit slut. Det behövs 300 000 kronor om året. Uppsala universitet har bidragit med hälften och räknar med att kommunen skall stå för resten. Kommunen har sedan 1955, via Linnésällskapet som till för fyra år sedan skötte trädgården, stöttat driften. Men nu vill inte kommunen vara med längre.

Vi satsade en del i samband med jubileet för två år sedan. I övrigt har kommunen inte påtagit sig något ansvar för Linnéträdgården, säger finanskommunalrådet Roland Agius. Byrådirektör Monika Folkesson vid universitetsförvaltningen säger att det finns planer på att lägga trädgården i malpåse om det inte kommer fram pengar.

Alla myndigheter och organisationer säger att det är viktigt att bevara Linnéträdgården. Men det verkar tomt prat. Just nu står vi utan pengar och kan inte börja med den viktiga planeringen för nästa år, säger Gunnar Peterson, en mycket bitter och besviken örtagårdsmästare.

Efter nya påstötningar av Hans Alsén (s) hos regeringen kom så äntligen beskedet från Statens förhandlingsnämnd och Uppsala kommun daterat 29.9 1980, vilket i sina fyra huvudpunkter lyder:

1. Uppsala kommun skall årligen från och med år 1981 betala ett driftbidrag

om 250 000 kronor till verksamheten vid Botaniska trädgården (barockträdgården) samt Linnéträdgården och Linnés Hammarby. Från och med år 1982 regleras bidraget med hänsyn till kostnadsutvecklingen. Utbetalning av bidraget skall ske senast den 1 juli varje år.

2. Kommunen har rätt att inom sin turistverksamhet visa Botaniska trädgården (barockträdgården) samt Linnés bostäder i Linnéträdgården och Linnés Hammarby.

3. Överenskommelsen om driftbidrag till verksamheten vid Botaniska trädgården samt Linnéträdgården och Linnés Hammarby gäller femton år från och med den 1 januari 1981 med möjlighet till förlängning. Vardera parten har rätt att påkalla förhandling vart tredje år om väsentliga händelser inträffat som kan motivera ändring av bidraget.

4. Denna överenskommelse gäller under förutsättning att den godkänns av regeringen och av kommunen genom beslut som vinner laga kraft.

De närmast berörda, örtagårdsmästaren Gunnar Peterson och tillsyningsman Kvetoslav Korostenski, uttryckte tillfredsställelse men också farhågor inför framtiden. Enligt Aftonblandet 5. 10. 1980:

»Vi har nu fått ett årligt anslag på 250 000 kr extra till driften av Linnéträdgården, Linnés Hammarby och Botaniska trädgårdens barockdel tillsammans, säger Gunnar Peterson. Det blir inte så mycket på var och en. För Linnéträdgårdens del – Sveriges enda hantverksmässigt drivna trädgård – betyder det en total årsbudget på endast 304 000 kr efter tillägget, vilket medger två helårsanställda, en extra praktikant under sommaren jämte renshjälp av skolungdomar säsongvis – det enda nya blir praktikanten och renshjälpen.

Det är inte mycket för att hålla igång Sveriges kanske mest kända trädgård som sköts enligt gamla beprövade 1700-talsmetoder, och har 1 300 arter i sina rabatter, alla noga katalogiserade.

Linnés Hammarby – en internationell turistattraktion utanför Uppsala – har också hotats av förfall. Kläder, textilier och böcker har nu förts därifrån därför att de hotat ruttna sönder.

En enda man finns anställd för både tillsyn, städning och skötsel av den mycket stora trädgården och vilda tomtdelen. – Vi får nu bara 30 000 kr i ökat anslag av de nya pengarna, säger tillsyningsmannen Kvetoslav Korostenski. Det räcker inte långt – i alla fall inte till någon extra personal.

Linnéträdgården som hotats av nedläggning på grund av penningbristen har dock gett arbete åt många administratörer. Uppsala universitets planeringsbyrå fritidsförvaltningen, byggnadsstyrelsen, statens förhandlingsdelegation har arbetat mycket med frågan de senaste åren i ideliga sammanträden liksom riksdagens kulturutskott som till och med rest till Uppsala för att titta på odlingarna. Nu har man fått ungefär så mycket pengar som en administratör kostar om året för att se till anläggningarna med nödvändig skötsel. Det skedde i ett läge som blev alltmer hästskt mot en ineffektiv förvaltning. Man behöver inte skövla en 300-årig svensk kulturskatt ansåg allmänheten i flera ilska insändare.»

Läget kan alltså summeras som så att universitetet med bidrag från kommunen

ansvarar för Linnéträdgården och Hammarby, medan Linnésällskapet även i fortsättningen sköter Linnémuseet (för byggnaderna dock byggnadsstyrelsen). Alldeles tillfredsställande kan lösningen inte sägas vara med tanke på de relativt små resurser som finns tillgängliga. Man kan också fråga sig om ett ärende av det här slaget skall behöva fyra till fem år för att komma fram till ett provisorium. Inte bara så att tid i allmänhet är pengar och att utredningar kostar, utan också att minnesmärken av den här arten måste ha viss skötsel för att inte ta skada. Fördröjda besked oroar berörda, planering försvåras osv. I det här fallet kan man också säga att hela affären knappast har varit god PR för svensk kulturpolitik. Straxt efter det att Statens förhandlingsnämnd och Uppsala kommun kommit överens, anlände sålunda ett TT-meddelande med ett upprop från Japanska representanthuset, initierat av Presidenten i Japanska botaniska sällskapet Hiroshi Hara, med en protest mot en hotande stängning av Linnéträdgården. Faran var över, kommenterade svenska tidningar, och så förefaller det vara, men historien lär oss att den rätt som kära gamla minnesmärken besitter måste bevakas, även om de som i det här fallet råkar vara världsberömda. Mer än vad som framgått ovan har också Svenska Linnésällskapet försökt göra sin stämma hörd. Kvar står också förhoppningen om en gemensam förvaltningsenhet för Linnéminnena, en stiftelse som kan tillgodose långsiktiga gemensamma önskemål och – med deltagande av Svenska Linnésällskapet – på ett förbättrat sätt kan se till att Linnéminnena lever vidare.

Gunnar Broberg

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

SÄLLSKAPETS VERKSAMHET ÅREN 1978–1981

1978 präglades av 200-årsminnet av Linnés död – jfr krönika i denna årgång av SLÅ. Den 10 januari anordnades i samarbete med Uppsala domkyrkoförsamling en minneshögtid i domkyrkan. Vid högtidligheterna i samband med Linnéjubileet i London den 19 till 25 maj deltog ett 25-tal medlemmar. Sällskapet arrangerade den 26 och 27 maj med stöd av Uppsala universitet och Kungl. Vetenskapsakademien och i samarbete med The Linnean Society of London ett symposium över ämnet »Linnéforskning av idag – resultat och utblickar». Vårsammankomsten hölls den 28 maj på Linnés Hammarby som en avslutning på symposiet.

Vid höstsammankomsten den 29 november 1978 på Kungl. Vetenskapsakademien omvaldes för 1979 ordföranden, prof. Carl-Johan Clemedson, och vice ordföranden, prof. John Axel Nannfeldt. Av de styrelseledamöter, som stod i tur att avgå omvaldes doc. Bengt Jonsell och överbibliotekarie Wilhelm Odelberg. Lektor Hans Krook invaldes som ordinarie medlem i styrelsen. Till suppleant efter Hans Krook valdes prof. Carl-Olof Jacobson. Av övriga ledamöter förelåg avsägelse från doc. Yngve Löwegren och fil. dr Gustaf Sandberg. Till nya ledamöter utsågs prof. Allan Ellenius och fil. dr Roland Moberg. Adjunkt Torsten Thunman höll föredrag över ämnet »Karlfeldt och Linné».

Från och med den 1 augusti befriades Sällskapet från dispositionsrätten till Linnéträdgården, vilken på Sällskapets begäran återgick till Uppsala universitet.

Under 1978 sammanträdde styrelsen två gånger, den 20 mars och den 16 oktober i båda fallen i Uppsala.

Vårsammankomsten den 20 maj 1979 inleddes med gudstjänst på 1700-talsvis i Vaksala kyrka, ledd av kontraktsprost Hans Sjöström. Efter gudstjänsten avtäckte Sällskapets ordförande en minnesplatta över Linnés dotter Sara Christina på kyrkogården. Deltagarna samlades därefter på Linnés Hammarby där docent Birger Strandell, Stockholm, höll ett föredrag över ämnet »Linnés ättlingar».

Vid höstsammankomsten den 21 november 1980 på Kungl. Vetenskapsakademien valdes för 1981 prof. Magnus Fries till ny ordförande och överbibliotekarie Wilhelm Odelberg till ny vice ordförande sedan prof. Clemedson och prof. Nannfeldt avböjt omval. Av de ledamöter som stod i tur att avgå omvaldes med. dr Albert Boerman, doc. Birger Strandell och bankdirektör Sven Söderberg samt som suppleant förste antikvarie Inger Estham. Till styrelseledamot efter hr Odelberg valdes prof. Carl-Johan Clemedson. Förste bibliotekarie Sten G. Lindberg, Stockholm, höll föredrag över ämnet »Henrik Fougé – Linnélärjungen som blev vårt 1700-tals främste boktryckare».

Under 1979 sammanträdde styrelsen två gånger, i Stockholm den 5 april och i Uppsala den 27 september. Bland ärenden under året märks ansträngningarna att få den omfattande jubileumsvolymen tryckt.

1980 års vårsammankomst, som hölls den 1 juni på Linnés Hammarby, fick på grund av regn hållas inomhus. Prof. Carl-Johan Clemedson tilldelades Linné-medaljen i silver för utomordentliga insatser inom Sällskapet och för det värdiga genomförandet av 200-årsjubileet. Lektor Hans Krook, Sigtuna, höll föredrag över ämnet »Peter Jonas Bergius – Linnés lärjunge och läkarekollega».

Höstsammankomsten 1980 ägde rum på Kungl. Vetenskapsakademien den 19 november. För 1981 omvaldes ordföranden och vice ordföranden samt de styrelseledamöter, som stod i tur att avgå, nämligen doc. Gunnar Broberg, prof. Allan Ellenius och doc. Roland Moberg. Till ny suppleant valdes prof. Gunnar Eriksson efter prof. Karl Georg Nyholm, som avböjt omval. Årsavgiften höjdes från 35 kr till 50 kr. Fil. lic. Håkan Winberg, Kungsängen, höll föredrag över ämnet »The Linnean Society of London, Storbritanniens äldsta biologiska sällskap».

Styrelsen sammanträdde tre gånger under 1980, i Uppsala den 6 mars, per capsulam den 31 maj och i Stockholm den 19 november. Bland ärenden under året märks att Elof Förbergs bibliotek deponerats vid Uppsala universitetsbibliotek.

Sällskapet gästades 1980 av avgående sekreteraren, tillträdande sekreteraren samt bibliotekarien vid The Linnean Society of London, Mr O'Grady, Miss Young samt Mr Bridson.

Vårsammankomsten den 23 maj 1981 hölls i strålände väder på Linnés Hammarby. Ordföranden presenterade en Hammarbylitografi gjord av konstnär Gunnar Brusewitz och skänkt av honom i 380 exemplar för försäljning till förmån för Sällskapet. Ett mycket välkommet bidrag till Sällskapets ansträngda ekonomi. Som inledning till de båda föredragen gav ordföranden en exposé över kulturlandskapets förändring kring Hammarby från 1700-talet till vår tid. Förste bibliotekarie Carl-Otto von Sydow höll föredrag över ämnet »Några Hammarbybesök genom tiderna» och prof. Carl-Olof Jacobson talade över ämnet »Att vara Inspector hammarbyensis, en sekelgammal ansvarsuppgift».

Höstsammankomsten 1981 hölls den 18 november på Kungl. Vetenskapsakademien. För året 1982 omvaldes ordföranden och vice ordföranden samt de ledamöter som stod i tur att avgå nämligen prof. Carl-Johan Clemedson, doc. Bengt Jonsell och lektor Hans Krook. Till suppleant omvaldes prof. Carl-Olof Jacobson. Ordföranden meddelade att Sällskapet stod som universalarvinge till makarna Margit och Telemak Fredbärj. De ekonomiska problemen för fortsatt utgivning av skrifter om och av Linné har därigenom kommit i ett helt nytt läge. Doc. Birger Strandell höll föredrag över ämnet »Linnés lärjungar. Varifrån kom de och vart tog de vägen?»

Styrelsen sammanträdde tre gånger under 1981, den 1 april, den 23 maj och den 12 oktober, alla i Uppsala. Arbetet präglades av de ekonomiska problemen vid bl. a. Linnémuseet.

Roland Moberg

STADGAR FÖR SVENSKA LINNÉ-SÄLLSKAPET

Antagna 15/9 1917 med ändringar av 25/5 1919,
22/5 1921, 8/5 1967 och 24/5 1970

§ 1

Sällskapets ändamål är att sprida kunskap om Carl von Linné och hans verk och att därigenom väcka och underhålla intresset och vördnaden för vårt lands största naturvetenskapliga minne.

§ 2

Sällskapet skall verka för detta mål genom:
att utgiva skrifter av och om Linné och hans lärjungar,
att ur nya synpunkter belysa hans person, liv och verksamhet,
att upprätta en förteckning över alla kända Linnéminnen,
att söka hopbringe ett möjligast fullständigt Linnébibliotek, som skall förvaras i Linnéska boställshuset i Uppsala, vilket av Universitetskanslern till Sällskapet upplåtits,
att i denna byggnad sammanföra och bevara sådana föremål, som kunna anses ha tillhört Linné eller det Linnéska huset eller som tjäna att belysa Linnés liv och verksamhet,
att, sedan Sällskapet såvitt möjligt återställt den gamla Linnéska trädgården i Uppsala i det skick, vari den befann sig på Linnés tid, sörja för, att den underhålles på ett värdigt sätt samt
att framdeles, då tillgångarna sådant medgiva, genom understöd befordra forskningar avsedda att fördjupa kännedomen om Sveriges natur och folk.

§ 3

Sällskapet utger genom sin redaktör en årsskrift, vilken även bör innehålla en redogörelse för Sällskapets förhandlingar och matrikel över Sällskapets ledamöter. Efter styrelsens beslut och då tillgångarna sådant medgiva, utgivas även andra skrifter tillhörande Sällskapets verksamhetsområde under överinseende av redaktören eller annan av styrelsen utsedd ledamot.

§ 4

Till ledamöter kunna efter anmälan antagas såväl in- som utländska personer, föreningar och institutioner.

På förslag av styrelsen äger Sällskapet att till hedersledamot välja person som på ett synnerligen framstående sätt visat intresse för Sällskapet eller främjat dess ändamål.

§ 5

Årsavgiften utgöres av det belopp som Sällskapet bestämmer. Dess erläggande berättigar till fritt inträde i Linnémuseet, gratis erhållande av årsskriften och till

erhållande av Sällskapets övriga publikationer till nedsatt pris, som av styrelsen bestämmes.

Medlem av ledamots familj erlägger halv årsavgift, som berättigar till inträde i Linnémuseet men ej till övriga förmåner.

Ledamot som på en gång inbetalar ett belopp som är tjugo gånger årsavgiften blir *ständig ledamot* med samma rätt som årligt betalande ledamot enligt första stycket av denna paragraf.

Ledamot som på en gång inbetalar ett belopp som är minst hundra gånger årsavgiften blir *stödjande ledamot* och är befriad från alla avgifter till Sällskapet samt erhåller avgiftsfritt Sällskapets årsskrift samt de övriga Sällskapets publikationer som enligt styrelsens beslut anses kunna överlämnas.

Hedersledamot åtnjuter samma förmåner som stödjande ledamot.

§ 6

Avgifter som inbetalats av ständiga ledamöter avsättas till en fond, benämnd *Sällskapets fasta fond*. De årligen betalande ledamöternas årsavgifter liksom räntearkastningen av den fasta fonden må av styrelsen för Sällskapets utgifter användas, varemot den fasta fondens kapital icke må utan Sällskapets beslut minskas.

Stödjande ledamots avgifter, liksom donerade medel, för vilka ej särskilt villkor satts, tillföras en fond, benämnd *Sällskapets dispositionsfond*. Medel ur denna må av styrelsen – under förutsättning av Sällskapets godkännande – användas för inköp till Sällskapets bibliotek och samlingar.

§ 7

Resterar årligen betalande ledamot, oaktat påminnelser, för två års avgift, anses han hava avgått ur Sällskapet.

§ 8

Sällskapet håller tvenne ordinarie sammankomster om året, en på våren och en på hösten.

Vårsammankomsten, som bör hållas på Linnés födelsedag den 23 maj och om möjligt förläggas till Linnés Hammarby, är tillika Sällskapets *högtidssammankomst*. Vid denna avgivas styrelsens års- och förvaltningsberättelse, samt revisorernas berättelse, varefter Sällskapet beslutar om ansvarsfrihet för styrelsens och skattmästarens förvaltning under föregående kalenderår. Vid sammankomsten bör dessutom förekomma högtidsföredrag samt förevisningar eller dylikt efter av styrelsen uppgjort program.

Vid höstsammankomsten sker val av ordförande och vice ordförande för det närmast följande året, av tre styrelseledamöter jämte en suppleant för tre år samt av två revisorer jämte två revisorssuppleanter (se § 10). Vid sammanträdet bör även förekomma föredrag och meddelanden.

På ordinarie sammankomst må förslag av ledamot upptagas till behandling, därest detsamma skriftligen inlämnats till styrelsen senast fjorton dagar före sammankomsten.

Extra sammankomst hålles, då ordföranden eller styrelsen så prövar skäligt,

eller då minst tio ledamöter det skriftligen, med uppgift om ändamålet, hos styrelsen därom gjort framställning.

Om tid och rum för sammanträde med angivande av viktigare ärenden, som skola förekomma, böra ledmöterna minst en vecka före detsamma underrättas genom annons eller särskild kallelse.

§ 9

Omröstning sker med slutna sedlar allenast då någon ledamot sådant yrkar. Vid lika röstetal avgöre lotten.

§ 10

Sällskapets angelägenheter vårdas och dess verksamhet i enlighet med dess syfte ledes av en styrelse, bestående av elva personer, som utses vid den ordinarie höstsammankomsten (se § 8). Som självskriven ledamot ingår dessutom den bland Uppsala universitets professorer inom den botaniska ämnesgruppen, som här till utses av det Större akademiska konsistoriet i Uppsala.

Styrelsen utser inom sig sekreterare, skattmästare och redaktör, med vilket uppdrag även annan befattning kan förenas, ävensom övriga funktionärer vilka kunna befinnas erforderliga.

Redaktör kan även väljas utom styrelsen.

Styrelsen är ansvarig för att Sällskapets bibliotek och samlingar väl vårdas och under fullt betryggande förhållanden förvaras.

Styrelsen är beslutsmässig, då minst fyra ledamöter äro tillstädes.

§ 11

Ordföranden, eller, om han är förhindrad, vice ordföranden, har *att* utöva högsta ledningen av Sällskapets angelägenheter, *att* bestämma tid för extra sammanträden samt *att* föra ordet vid Sällskapets och styrelsens sammankomster.

Vid förfall för båda utses bland de närvarande en ordförande för sammanträdet.

§ 12

Sekreteraren åligger: *att* efter ordförandens uppdrag utfärda kallelser till Sällskapets och styrelsens sammankomster, *att* förbereda därvid förekommande ärenden, *att* vid sammanträdena föra protokoll, *att* ombesörja verkställandet av beslut, som fattats av Sällskapet eller styrelsen, *att* sköta Sällskapets och styrelsens skriftväxling, *att* förvara Sällskapets handlingar, samt *att* gemensamt med skattmästaren föra löpande matrikel över Sällskapets ledamöter med ledning av invalen.

Sekreteraren åtnjuter ett årligt arvode, som av styrelsen bestämmes.

§ 13

Skattmästaren åligger: *att* uppbära ledamotsavgifterna, *att* under styrelsens överinseende förvalta sällskapets penningmedel och värdepapper, *att* verkställa beslutade utbetalningar, *att* på styrelsens anfordran förete kassarapport, *att* till

revisorerna årligen före den 15 februari avlämna Sällskapets räkenskaper för det förflutna året, samt *att* i samråd med sekreteraren föra förteckningen över Sällskapets ledamöter, vilken förteckning skall delgivas redaktören för distributionen av publikationerna.

Till dess behov av en särskild vårdare av Sällskapets bibliotek och samlingar gjort sig gällande, ansvare skattmästaren för dessa Sällskapets tillhörigheter.

Om arvode för skattmästaren beslutar styrelsen.

§ 14

Redaktören sköter, under styrelsens överinseende, utgivandet och distributionen av Sällskapets årsskrift.

Redaktören åtnjuter ett årligt arvode, som av styrelsen bestämmes.

§ 15

Förslag till ändring av dessa stadgar skola, om de ej av styrelsen väckts, vara skriftligen inlämnade till sekreteraren senast en månad före det ordinarie höstsammanträdet, vid vilket förslaget – tillika med styrelsens utlåtande – underställes Sällskapet.

Beslut om ändringar och tillägg till stadgarna samt om Sällskapets upplösning måste för att vinna giltighet antagas på två på varandra följande ordinarie sammankomster samt å vardera biträdas av minst tre fjärdedelar av de avgivna rösterna.

Detsamma gäller rörande beslut om användning av den fasta fondens kapitalbehållning (se § 6).

Skulle Sällskapets upplösning beslutas, skola, sedan alla Sällskapets skulder betalats, dess samlingar och övriga tillgångar överlämnas till någon offentlig institution, som kan garantera deras användande till främjande av det syfte, för vilket Sällskapet stiftats.

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSSKRIFT

1979–1981

CARL-JOHAN CLEMEDSON, Högtidstal i Uppsala Domkyrka den 10 januari 1978 till 200-årsminnet av Carl von Linnés bortgång. (<i>Summary: Commemoration speech given in the Cathedral of Uppsala on January 10th 1978 on the occasion of the bicentenary of the death of Carl Linnaeus.</i>)	7–16
ALLAN ELLENIUS, Linné i medaljkonsten. (<i>Summary: Linnaeus in medel art.</i>)	17–34
BIRGER STRANDELL, Linnés ättlingar. (<i>Summary: Descendants of Linné.</i>)	35–50
TORGNY HAG, Karolinger och behemoter. (<i>Summary: Caroleans and behemots.</i>)	51–72
HANS KROOK, Peter Jonas Bergius – Linnés lärjunge och läkarekollega. (<i>Summary: Peter Jonas Bergius – Linnaeus's pupil and medical colleague.</i>)	73–86
STEN G. LINDBERG, Henrik Fougst – Linnélärjungen som blev vårt 1700-tals främste typograf. (<i>Summary: Henrik Fougst – Linnean pupil and the foremost typographer in Swedish eighteenth century.</i>)	87–104
BIRGER STRANDELL, Linnés lärjungar. (<i>Summary: Pupils of Linnaeus.</i>)	105–143
STEN G. LINDBERG, Några minnesbilder av Sten Lindroth (1914–1980)	145–152
STEN LINDROTH, Samtal om Linné	153–157
Smärre meddelanden	159–184
Linnésällskapets egna angelägenheter	185–190